

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**ITINERARI[I] || ITALIAE || RERVMQ. ROMANARVM || LIBRI
TRES ||**

Schottus, Franciscus

Antverpiae, 1600

Itinerarii Italiae Liber III. Iter Roma Neapolim, In Deq. Pvteolos: Et Reditvs
Tibvr.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-70633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-70633)

ON.
is vvo
:
mule
HA.
000,
000i
000s,
viti:
T 12

ITINERARIII

ITALIÆ

LIBER III.

ITER

ROMA NEAPOLIM,

INDEQ. PVTEOLOS:

ET REDITVS TIBVR.

ITER

NEAPOLIM
VERSUS.

Ex Hercule Prodicio Steph. Pighij.

VIA Latina Marinum proficiscere, atque inter nobilium villarum vastas ruinas: Quæ quidem frequentes, & admodum sumptuosæ, quondam florente Romano imperio, Tusculanum agrum omnem Apenniniquæ cliuos illos occuparunt. Hinc *Marianam villam* antiquam *Marmo castello* nomen dedisse volunt. Cui à dextris vicinæ *Liciniorum Luculliana*, *Mureniana*que; nec non illa *M. Tullij Ciceronis* quæstionibus *Tusculanis* immortalis. Hodie *Frescatæ* oppidum appellatur, *xii. miliaribus* ab Urbe distans. Item *Porciorum*, aliæque Principum reipublicæ Romanæ plures, quarum memoriam apud *Strabonem*, *Plinium*, *Senecam*, *Plutarchum*, aliosque veteres scriptores reperimus.

Hinc ad *Appiam* viam deflecte, relictis ad sinistram *Velitris*, ad dextram *Aricia* & *Nemorensis Dianæ speculo*, ut lacum oppido vicinum *Seruius* vocat, *Dianæ Tauricæ* sacrum, cum nemore ac templo quod *Artemisum* à *Strabone* dicitur. Antiqua sed barbara religione locus olim celebris fuit, *Scythicum*que humano sanguine sacrificandi ritum ibidem ab *Oreste* & *Iphiginia* institutum fuisse memorant; cum è *Taurica* profugi, simulacrum *Dianæ* absconditum in fasce lignorum eò transtulissent. Vnde

Fasce-

Fascelidis vel *Fasceline* *Diane* cognomen vetus in Latio fuit. De qua quidem superstitiosa religione differendi latius alibi melior occasio dabitur.

Perge ad *Pomptinas* vsque paludes: Non procul inde, ni fallor, *Tres tabernae* fuere in *Appia* via celebris quondam mansio *xvii.* ab *Aricia* lapide, & ab vrbe *xxxiiii.* velut antiqua Romanorum itineraria, & ipsa locorum distantia demonstrant. *Diuis* *Lucas* in actis Apostolorum scribit, quosdam Christiana religione iam initiatos fratres ab vrbe per *Appiam* viam ad *Tres tabernas*, quosdam ad *Appij* forum vsque occurrisse *Diuis* *Paulo* Apostolo, cum à *Porcio Festo* procuratore sub custodia militum reus è *Iudæa* mitteretur Romam. Inde *Appiam* viam per *Pomptinas paludes* maximis impensis olim ductam, nunc verò palustribus aquis atque pontium ædificiorumque ruinis impeditam & imperuam à dextris relinque; atque per *Volscos* & *Apennini* crepidines scabrosasque montium cautes *Terracinam* petens, ambages quærete cogeris. *Setiam* à sinistris vides, ob vini nobilitatem à veteribus poetis celebratam: pauloque ulterius in plano *Priuerni* à Germanis Brittonibusque, *Blondo* teste, destructi mœnia ruinasque deseris. Hinc transcendens *Priuernum* novum, in proximo, quem *Amasenus* fluvius lambit, monte positum, contemplare à longè *Tyrheni* mediterranei maris littora, & velut à continente auulsa promontoria, oppidis præclaris quondam exulta, nunc penè deserta. Monstrantur ibi quibus olim in locis *Launium* ab *Aenea* conditum, & eiusdem antiquitatis *Laurentum*, vbi in littore fuerit, ad sacrum *Aeneæ* vel *Iouis* indigetis fontem ac lucum; vbi *Ardea* *Turni* regis, vbi *Antium* *Volscorum* caput cum *Fortune* celeberrimo templo, nec non *Asturacæ*

de Marci Tullij oratoris infamis. Prospecta inde poëticis fabulis decantatam veneficæ Circes domum, olim insulam, nunc promontorium excelsum mari rupibus imminens continenti vadis ac paludibus iunctum, syluis ac fruticibus densum, vbi Solus pulcherrimam filiam Circen fecerunt hospites suos magicis, si non meretriciis, artibus in pecora, & beluas transformasse. Augusti etiam ætate, vt auctor est Strabo, Circes sellum atque ara Minerue. poculumque ostenditur, è quo bibisse dicunt Vlystem, cum eius socij mutarentur in bestias, vt Homericis carminibus proditum est. Secretarum virtutum multiplicibus plantis, & efficacissimis herbis montem abundare volunt, atque fabulis materiam esse datam. Nam Circe, vel $\chi\epsilon\gamma\kappa\upsilon\nu$ circumuolutionem solis interpretantur Physiologi: cuius calore & directioribus radiis plantæ animataque vegetantur & transformantur. Perges inde per vdos & spaciosos Pomptinos campos, quos regina viarum Appia recto tramite secat. Cuius miserandæ sparsim in aquis cernuntur reliquæ, cum Mausoleis, sepulchris, ædiculis, villis, atque prætorijs dirutis; quibus ab utroque latere quondam magnificentissimè fuit exulta.

Per Pomptinas paludes, reflecte ad Appiam; inde porrò rectà perge Tarrinam.

TARRICINA

Vetus fuit Romanorum colonia, & prius Volscorum: Anxur primùm appellabatur, vel ipsorum lingua, vt quidam volunt, vel Græca potius, vt plures opinantur, à Iouis Anxuri fano celeberrimo & antiquissimo: quod ibidem constituisse Spartanos tradunt, vt & Feronia dea in Pomptinis campis, apud Circeios & Rutilos: cum obduras Lycurgi leges excessissent patria,

patria, & post longos errores in his Italiae mari-
tumis oris sedem fixissent, vt Dionysius Hali-
carnassæus libro Antiquitatum secundo me-
moriam prodidit. Meminit nominis & Virgi-
lius in octauo Aeneidos his verbis:

*Circeiumq; iugum, quæis Iupiter Anxurus oris
Præsides.*

Quem locum commentator Seruius sic ex-
plicat: *Circa tractum Campania colebatur puer
Iupiter, qui Anxurus dicebatur, quasi ἀνὸς ἄνυξ,
id est, sine nouacula; quia barbam nunquam ra-
sisset. Et alio loco, Feroniam Iunonem virginem
ait existimatam fuisse: veluti Iouem Anxurum,
vel sine nouacula, & perinde non abrasum; quæ
coleretur Tarricina, qua etiam aliquando Anxur
dicta fuit. Et memini quidem me vidisse
marmoream aram Ioui puero dicatam ex voto, si-
cut ipsa testabatur inscriptio antiqua. Strabo
Trachynam alio nomine Græcis appellatam
fuisse scribit, quasi asperam, ἀσπερον: quod in
scabro, & saxoso monte posita sit. A qua voce
posterius hoc nomen Tarricina Romanis de-
fluxisse videtur, quemadmodum in correctis
inscriptionibus antiquissimis hoc nomen repe-
ritur scriptum. Ad quarum normam corrigend-
um illud ubiq; in auctoribus autumo: vt etiam
in T. Liuij libro quarto, vbi sic in plurali nu-
mero nomen hoc proferendum. *Anxur fuit, quæ
nunc Tarricine sunt, vrbs prona in paludes. Allusif-
se ad saxosum vrbs asperumque solum videtur
Horatius poëta, eundem Appis vie tractum pul-
chrè describens Sermonum libro secundo:
Ora manusq; tua lauimus Feronia lympha,
Miliarum pransi tria repsumus, atque subimus
Impositum saxis latè candentibus Anxur.**

Ad tertium igitur miliare à Feroniæ fano in-
ter Appiam & Circeium promontorium posita

Tarricina est : quam mari circumfusam olim fuisse, testatur Solinus : nunc oppidum est frequens, sed exiguum. Ager latere maritimo fecundus & amœnus admodum est, olim ditium Romanorum prætoriis, villis, prædiis, ac hortis frequentibus excultissimus : quorum multæ sparsim visuntur adhuc reliquiæ atque ruinæ, quemadmodum & celebris illius portus ab Antonino Pio sumptuosissimè resecti.

Per Appiam silice stratam Fundos perges. Quæ quidem ibi detinet peregrinum viatorem structura sua eximia, & consideratione reliquiarum antiquarum : atque inprimis, vbi in planum ac rectum scalpris ferreis ad littus in Tarricinensi promontorio excisa est è durissima caute. Stupet spectator admirandus resectæ viæ planum vnius saxi pavementum sub pedibus porrectum per passus plus minus viginti in longitudinem, ac trinis ferè passibus in latitudinem: munitum quidem (vt Appia tota fuit) ab utroq; latere limbis bipedali latitudine eminentioribus, qui viatori pediti semitam siccam præstabant. Quibus adiecti lapides eminentiores, veluti bases quædam, per decimū quemque pedem : è quæis in vehicula, vel equos scansio fieret commodior. Quis non miretur solidum ex eadem candenti rupe parietem explanatum in summam altitudinem, quam per pedum decades multas characteribus numerorum magnis singularum decempedarum distantia sculptis curiosa vetustas posteris demonstrare voluit? Quem non delectatione adficeret graphicotera characterum illa symmetria, proportioque, qui æquè magni à longè in altissimi parietis summitate, ac in imo intuentium oculis occurrunt? Quis non marmorum ornatissimis vestibis suis nuda nunc atque spoliata templa, mausolea, prætoriaque doleat: quæ trans-

cunti-

euntibus sparsim vtrunque in Appia, sicut & in aliis Italiae publicis viis per viros triumphales munitis, occurrunt? Sic visum maioribus maiestatem ac auctoritatem Imperij Romani per terrarum orbem propagare, summisque laboribus atque impensis efficere, vt eius magnitudinem & potentiam timeant exteri populi, quorum principes atque legati è transmarinis, transalpinisque prouinciis Romam saepius commeantes, vrbs atque Italiae maximum cultum atque splendorem attoniti non poterant non admirari. Delectant igitur atque morantur nunc etiam temporis aduenas quoscunque, nec non exercent ingenia magna, Romanorum operum ruinae immensae passim itinerantibus obuia, quamuis admodum deformatae.

F V N D I

Oppidum quidem paruum, sed situ incundum, ad Appiam in planitie positum, ex ruinis antiquae eiusdem nominis praefecturae surrexit, cuius adhuc cernuntur in vicinis paludibus vestigia propè lacum Fundanum. Ceterum Fundi nunc, vt Germani poetae cuiusdam versibus obiter dicam:

*Collibus hinc, atque inde lacu simul aquore
cinctum,*

*Cirria cui florent hortis, & litore myrsi,
Hesperidum decus, & benevolentia culta Diones.*

Nostro quidem saeculo hoc oppidum insigni est afflictum calamitate per archipiratam Caradinum Barbarossam Turcicae classis praefectum. Qui illud subita incursione cepit, ac ciuibus omnibus in seruitutem abductis, & aedibus sacris profanatis, totum diripuit.

INde Caietam perge, vbi & portus & arx est, quam in angulo promontorij versus orientem posuit olim Ferdinandus Arragonum rex, pulsus ex regno Neapolitano Gallis. Nostra memoria Carulus v. Imp. & rex adiecit rupem vicinam, ponteque sublicio iunxit arci superiori. Atque ita moles turribus ac propugnaculis adauctas duplicauit, & promontorio toto simul incluso, vrbi fossa murisque connexuit. *Acradinam & Tychem* Syracusanorum dices, ex iisdemque tueri vicina littora, portum, atque urbem subiectam posse. Quare selectissimo seruantur arces Hispanorum militum praesidio, nec ignotis peregrinisue datur in has accessus: immo nec ciuibus, aut inquilinis.

Vrbs itaque non minus operibus quam situ vndeque valde tuta est. Simul etenim cum promontorio, e cuius cliuo dependet, posita est in quadam peninsula, fereque tota marinis aquis cingitur: vt terrestri itinere, nisi vna porta e continenti pateat ad eam accessus per Isthmum angustum, atque ponte, porta, propugnaculisque munitissimum. Assurgit duplici vertice promontorium, & qua mediterranea spectat, vrbe vestitur in planiore cacumine cliuoso. Altera pars altior multo praecipue procurrat in mare meridiem ac occidentem versus, atque per medium a summo ad imas usque radices vasta ruptura scissa est terrae motu, ni fallor, antiquo; qui in iis Italiae tractibus aliquando contingere solet. Quemadmodum constat Neptunum (*Ennosigaeum & Sifichtona* poetae theologique veteres quem idcirco nuncuparunt) magno tridenti suo mota montium fundamenta saepius subuertisse. Scaphis intrant hiatum
lon-

longo spatio nauæ venerabundi, locumque cõ-
lunt religiosè. Nec impiè creditur ab incolis
atque vicinis, montem illum, quo tempore
I E S V S C H R I S T V S redemptor noster pro
salute humani generis in cruce mortem perpe-
sus est, ita diuulsum terræmotu fuisse, cum pe-
tras tunc fissas esse tradat Euangelica historia.
Extractum est ex piorum hominum donariis,
propter fissuram montis, monasterium, atque
templum opulentissimum, dicatumque sacro-
sanctæ *Trinitati* ter maximæ, à quo monti quo-
que nomen nunc inditum, vt vulgo mons *Tri-
nitatis* appelletur. Miraculi instar saxum suspi-
citur immane è summo montis cacumine pro-
lapsum, quod inter medij hiatus, vbi angustior
incipit esse, scabros parietes in casu suspensum,
fixumque mansit. Sacrarium in hoc extruxit
pulcherrimum *Summe Trinitati* Ferdinãdus Ar-
ragonum rex è mari conspicuum, ad quod via
manufacta per ipsam montis rupturam ascen-
ditur è monasterio. In cuius solidis & vastis
parietibus vtrisque considerare iucundum,
mutilos saxeos sparsim extantes: & ex aduerso
loca vacua & concaua, è quibus vi summa ter-
ræmotus sunt diuulsi, quemadmodum durissi-
ma saxa inæquali semper ruptura finduntur.

Inter alia ibidem visu digna, præclaris nostri
sæculi exercituum ducibus posita monumenta
marmorea, sumptuosa, cum elogiis admodum
honorificis: *Caruli* nimirum *Borbonij* qui in op-
pugnatione funesta Romæ ignito glâdis plum-
beæ iactu vulneratus interiit. Item *Odeti Lau-
trechij* ducis aduersarum partium, qui in obsidio-
ne Neapolitana contagioso morbo quinquã-
ginta milium exercitu amisso decessit. Cuius
tamen licet inimici cadauer eius vrbis propu-
gnator *Philibertus Aurangius*, humanorum ca-
suum non inmemor, eo loco peramplo cõdidit.

Sed

Sed vt breuitati consulamus nō nihil, percurrere dumtaxat ea constitui, ex quibus præclara ingenia doctrinæ fructum aliquem legendo capere possunt.

In summo Templo monstrantur preciosissima quæque domus illius augustæ donaria & ornamenta; in qua noua sedes Episcopi fuit collocata primū ante annos circiter sexcentos, post Formias vicinas à Saracenis excisas. E cuius vr̄bis ruinis extractus etiam est crater ille *Bacchicus* ingens, cadorum plurium capax, ex vno saxo Pario candidissimo cauatus, quo nunc ibidem vtuntur in templo pro sacri Baptismatis lauacro. Inter antiqua eius generis vasa nil se vidisse pulchrius, perfectiūsue testatur Corona Pighius. Nam in eo cælatura Græca conspicitur artificiosissima, cuius non puduit sculptorem, qui nomen suum crateri inscripsit. *Salpiona Atheniensem* fuisse, characteres hi Græci in eo sculpti docent:

ΣΑΛΠΙΩΝ

ΛΘΗΝΑΙΟΣ

ΕΠΟΙΗΣΕ

Cælauit eleganter in eo vase figuris artificiosissimis vt *Dionysum* illum *bimatrem ignigenam* (sicut illum poëtæ vocant) recens natum Mercurius detulerit Iouis ex mandato ad materteram *Leucotheam*, quam & *Matutam* poëtæ Latini appellarunt; eadem *Ino* veteribus dicta: quæ, vt *Orpheus*, *Pausanias*, & *Ouidius* auctores sunt, *Baccho* infanti vbera primū dedit, qui deinde *Nymphis* nutriendus est traditus. Sic enim poëta lib. 111. *Metamorph.*

*Furtim illum primis Ino matertera cunis
Educat, inde datum Nympha Nyseides antris
Occuluere suis, lactisq; alimenta dedere.
Hanc igitur vides matronali in habitu seden-*
tem

tem in rupe præsentatum à *Mercurio* infantem
 vlnis acceptare, positumque in linteo reconde-
 re sinu, dum *Satyri* & *Bacche* euantes ad tympa-
 na tibiaſque bifores ducunt choros. Cuius fa-
 bulæ mysteria hîc explicare longum eſſet; ideo-
 que loco commodiori eam reſeruabimus; vt &
 alia multa in iſto itinere viſa, quæ diligentiffi-
 mus antiquitatum inueſtigator *Corona Pi-*
ghius mihi communicauit. Quem non piguit
 in altiffimum *Caietani* illius promontorij cacu-
 men ſcandere, vt videret ac dimetiretur anti-
 quiſſimum illud *L. Munatij Planci* oratoris, *Cice-*
ronis diſcipuli, cuius adhuc extant inter fami-
 liares, epiſtolæ, maſoleum marmoreum, quod
 ibidem extructum ante mille quingentos an-
 nos ſub *Auguſto Cæſare*, adhuc integrum lon-
 gè lateque proſpectat in mare. *Turrim Orlandi-*
nam nunc vulgus appellat, vti maiorum opera
 factaque ſublimia fabuloſis inuoluit originibus
 poſteritatis ruditas, & hîſtoriæ veteris inſcitia.
 Eſt autem forma rotûda, vt illud *Metella Q. Cre-*
tici filie in *Appia* via non procul ab vrbe; ad cu-
 ius imitatione architectus hoc *Plancianum* con-
 ſtruxiſſe videtur. Conſtat tota moles enim ex
 duobus murorum ſolidorum circulis. Quorum
 exterior ex ſaxo ingenti quadrato compactus
 habet in diametro paſſus circiter *xxviii.* vel
 pedes *Lxxxiv.* ex eoque colligere eſt totius ſe-
 pulchri magna latitudo, ſi diametri lineam du-
 cas in circulum. Nec minor eſt eius altitudo,
 prout oculi conſideratione dimetiri ab ipſo po-
 tuit, cum *xxvii.* ſaxorum ſeſquipedalium or-
 dinibus euehatur in altum. Quibus eſt impo-
 ſita ſuperior corona, ſuis murorum pinnis tan-
 quam in radios efformata, & hoſtilium armo-
 rum ſpoliis inſigniter adornata. Inſtranti per
 oſtium occurrit ambitus ſeptem circiter pedes
 latus, quem facit circulus interior opere lateri-
 tio

no spisso, altaque testudine iungit exteriori. Hic igitur interior altissima clausus concameratione formam rotundi templi in medio mausolei representat cum quatuor per amplis statuarum loculis. Parietes interiores omnes testorio marmorato videmus expolitos tam fuisse tantoque candore renitentes, ut vitri splendorem habuisse, niueisque repercussibus luminis radios duplicasse videantur. Qui per ostium dumtaxat intromissi (nullas enim fenestras habet tota moles) locum illustrant abunde. Supra ostium *L. Planci* oratoris titulus cum elogio rerum ab ipso gestarum characteribus pulcherrimis velut in tabula sculptus integrè legitur. Cuius inscriptionis exemplum, ut correctissimum à Corona Pighio accepi, studiosis antiquæ historiæ hic communicare non pigebit. Vidi autem antea tituli istius exemplaria plura, cum impressa, tum à diuersis exscripta: hoc tamen quod ex architypo scriptum esse nobis constat, nullum vidi correctius. Est autem titulus talis:

L. MYNATIVS L. F. L. N. L. PRON.
 PLANCVS. COS. CENS. IMP. ITER. VII. VIR.
 ETVL. TRIVMP. EX. RAETIS. AED. SATVRNI
 FECIT. DE. MANIBIS. AGROS. DIVISIT IN ITALIA
 BENEVENTI. IN. GALLIA. COLONIAS. DEDVXIT
 LVGVDNVM. ET. RAVRICAM.

³¹²
³¹⁵ Ex quo nobis manifestum fit quantæ sit antiquitatis hoc mausoleum, quod ante CHRISTVM natum annis ferè xv. vel xvi. ibidem steterisse colligimus ex *L. Planci* oratoris magistratibus in hac inscriptione nominatis. Quorum postremam censuram viginti annis post consularum gessisse, in eademque mortuum esse urbis anno DCCXXXI. lectori patebit ex nostris *Magistratum annalibus*. Non dubium igitur, cum censuræ mentionem facit titulus, quin paulò post mortem eius operi absoluto summi
 magi-

magistratus ac elogium rerum ab ipso gestarum honoris causa fuerit inscriptum. Ceterum de Planciano mausoleo iam satis multa. Promontorium verò in quo positum est, Strabo scribit *Lacones* olim, qui in ea litora colonias deduxerāt à curuitate *Caietam* appellasse: sicuti Spartana voce curua quæq; καίαδα dixerunt, oppidumque nomē inde sortitum etiam esse, Fossas insuper, ac voragines terremotu factas καία & nuncupata fuisse legimus à veteribus. Aliqui classem Troianorum in eo portu cōcrematam, indeque Caietam ἀπὸ τῆς καίας à comburendo dictam fuisse volunt. Melior tamen veterum scriptorum pars Principi poëtarum Virgilio suffragatur, qui Aeneam ab inferis reuertum à Caieta nutrice ibidem sepulta loco nomen indidisse canit. Itaque summam eius antiquitatem esse, veterum opinione receptum semper fuit.

Iuuabit perlustrare Capuam, agrum Falernum, Stellarem, camposque Leborinos, pulcherrimamque partem Italiae; vbi vitiferi colles, ac temulentia succo nobilis per omnes terras inclyto celebratur; atque vbi veteres summum Liberi Patris cum Cerere certamen esse dixerunt. *Portus* autem *Caietanus* vt ob amplitudinem atque vetustatem apud auctores percelebris, sic etiam situ ac natura loci tutissimus est. Cum à meridie & occidente tempestates flatusque marinos arceat promontorium, ab Aquilone, Cæcia & Euro tutentur Apennini brachia, Italiaeque tellus stabilis. Inter ædificia publica magna & famosa ab Antonino Pio Augusto facta, vel restaurata, celebrat Iulius Capitolinus *Caiete portum ac Tarracinensem*.

Ad viam Appiam rediens, inde *Suessam* *Auruncorum* proficiscere, vbi Palatiū Ducis *Suessani*.

In itinere occurrunt in Caietana, quæ ad Appiam ducit, via, sepulchrorum antiqua ædificia

ficia magna, sed ruinosa. Et in angulo, qua se via in Appiam fundit, *Marci Tullij Ciceronis* sepulchrum ostendunt Campani antiquitatum studiosi ex *Iouiniani Pontani* sententia, cuius ætate volunt ibidem repertum fuisse fragmentum epitaphij Ciceronis. Pighio Coronæ tamen non tantæ videtur antiquitatis monumentum illud esse: quod rotundum opere lateritio concameratur, media columna testudinem sustinente; & ad dexteram introitus per scalas lapideas patet ascensus ad superiora quæ dumis & arbutis obsepta sunt.

S V E S S A.

Perlustra urbem antiquitate, veterumque scriptorum frequenti mentione celebrem; in quam *Pometinos* à Tarquinio Prisco rege Romanorum *Pometia* deleta pulsos commigrasse *Dionysius Halicarnassæus* lib. v. tradit, vnde *Suessa Pometia* vocari cœpit. Hodie, *Sesa*. Postea & *Auruncorum Suessa* dicta, teste *Liui*o, cum *Aurunci* à T. Manlio consule Sidicinis opem ferente victi cum liberis & vxoribus eopatria deserta confugissent. Posita quidē vrbs in agro Vestino ad montem *Massicum* in Appia via & in regione amœna atque fertili: quæ aliquandiu *Volscorum* inter præcipuas vrbes nominata, tandem Romanis cessit, factaq; colonia circa annum vrbs *CDXL*. vt ex *Liui*o colligimus. *Velleius* autem triennio post *Luceriam* deductam scribit. Passa deinde est sæpius clades *Annibalico*, ciuilibusque Romanorum bellis: quam tamen admodum postea floruisse *Cæsarum* sub monarchia, maximè sub *Hadriano* & *Antoninis Pii*s, colligimus ex statuarum titulis, & elogiis, atque marmorum scripturis, quæ sparsim ibidem reperiuntur.

C A-

C A P V A & Campani.

Antiquitus *Capua Campania* caput insolentis arrogantiae proteruitaque vitio laboravit. Nam & M. Tullius in agraria secunda contra P. Rullum testatur *Campanos* semper superbos fuisse bonitate agrorum, & fructuum magnitudine, urbis salubritate & pulchritudine. Ex eademque copia & rerum omnium affluentia natam arrogantiam, quæ alterum urbi *Rome* consulem è *Capua* postulavit: eamque luxuriam natam, quæ ipsum Annibalem armis invictum voluptate vicit, & eneruavit. Eleganter igitur appellat *Capuam domicilium superbiae, ac sedem luxuriae*: aitque ingenerari hominibus mores, non tam à stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus quæ ab ipsa natura loci, & à vitæ consuetudine suppeditantur, quibus alimur & vivimus. Atque ita *loci Genius sibi similes plerumque colonos gignit*

Posita est nova *Capua* ad Volturni ripam, altero lapide ab antiquæ ruinis, quæ ingentes adhuc cernuntur iuxta *D. Mariæ Gratiarum* ædem: utpote portarum urbis, theatri, aquæ ductuum, aliæque moles immensæ templorum, porticum, thermarum, atque ædium amplissimarum. Item subterraneæ concamerationes vastæ, & aquarum castella, visunturque in vepribus ac dumis columnarum ac marmorum omnis generis infinita fragmina, ex quibus potentiam ac superbiam *veteris Capuæ* colligere possumus, quamvis magnas eius reliquias nova *Capua* vicinæque urbes inde distraxerint. Strabo *Capuam* appellatam tradit ab agro campestri, eademque ratione P. Maro *Campanam urbem*, & Tullius Liuiusque frequenter eius ciues & incolas *Campanos* nominare videntur à *camporum*

porum vberrimorum cultu. Poëtæ tamen, Maro iam dictus, Lucanus, & Silius, aliq̄ue Capyn Troianum Æneæ socium vrbi colonos, moenia ac nom̄en dedisse canunt. Eam, auctore Strabone, prius *Opici* & *Aufones* tenuere: dein *Ofsi* Tuscorum gens, à quibus *Ofca* dicta. Hos eicere Cūmani, posteaq̄ue iisdem pulsus Etrusci eam ampliaram caput vndecim vrbiū aliarum instituere, *Volturnumq̄*; etiam dixere à vicino flumine, vt Liuius testatur. Potentem atque vicinam in Italiæ meditullio, nec non inimicam semper atque cinulam Imperij non minus quàm ipsa Carthago, ferocemq̄ue præsentis Annibalis amicitia atq; societate, Romani maximis operibus circumuallatam & obsessam fame demum subiugarunt: Senatuq̄ue securi percusso, ciuibus reliquaq̄ue multitudine sub hasta venditis, urbem atque agrum omnem publicarunt. Nec impofterum ciuitatis vllum corpus, non concilium publicum, non magistratus aut senatum vrbi permiscere, vel vlla insignia reip. sed ædificia sedes ararorum esse iusserunt; vtiq̄ue dumtaxat vrbs à Libertinis, & institoribus, viliq̄ue operaria plebe frequentaretur, permiffum fuit. In hunc itaque modum *Capua* afflicta iacuit vltra annos centum triginta, atque ager Campanus populi Romani publicus fuit vsque C. Cæsaris consulatum. Qui lege Iulia contra senatus optimarumq̄ue sententiam lata militibus eum viritim diuisit, Capuamq̄ue muro ductam, vri fragmēta Iulij Frontini demonstrant, primus coloniam fecit. Quæ ex eo quidem tempore resurgens auspiciis Imperatorum, floruit sub populi Romani potestate; donec à Genserico Vandalorum rege capta subuersaq̄ue, ab Ostrogothis dein occupata, atque his pulsus à Narsete restaurata, tandem à Langebardis iterum excisa fuit atque deleta. Ceterum

nim quo tempore hæc noua Capua ex ipsius rui-
nis excitata, quòue auctore ad secundum ab al-
tera lapidem vt dixi, traducta fuerit, non satis
constat. Et quidem verisimile, quòd vi metu-
que barbarorum pulsi, atque dispersi ciues tan-
dem eò confluerint, atque sensim extra deser-
tæ Capuæ ruinas sedes fixerint ibidem ad Vol-
turni ripam; vbi nunc nouam Capuam in vr-
bem perimplam atque potentem emerfisse vi-
demus. De qua Iulius Scaliger poëta non mi-
nus falsè quàm obscurè cecinit:

*Flamma si valeat superare superbiam fastum,
Pinguem luxuriam deliciosus amor:
Hoc mollem pinges Capuam, Capuæq; colonos,
Et qua aliis visa est, nec sibi meta fuit.*

A V E R S A.

PER agrum Stellatam inde camposque Lebori-
nos perges *Auersam*. Historiæ Neapolitanæ
scriptor Pādolphus Collemucius *Auersam* prius
oppidum appellatum fuisse contendit, eo quòd
ibidem olim Normanni castra in ruinis Attel-
læ veteris munierint aduersus Capuam Neapolimq;
medio itinere noui huius oppidi initia firman-
tes, vri duarum potentium urbium vires ex eo
loco diuellerent.

A T T E L L A O S C O R V M

FVit quidem *Attella* vetus ab antiquissimis
Oscorum populis conditum oppidum, fa-
mosum imprimis ac celebre quondam Satyricis
fabulis, lasciuis, ridiculis atque dicacibus; quæ ab
ipso dicuntur *Attellane*: & hæc quidem iocis ac
salibus ridiculis eam auctoritatem nactæ sunt
postmodum: vt è municipalibus ludicris irre-
plerint etiam in theatra Romana. Nunc tem-
poris

poris autem illustrium aliquot palatiis atque
prætoriiis suburbanis excultum est oppidum.

NEAPOLIS

Per octo millia passuum ulterius *Neapolim*
itur.

Celebria quæque loca in urbe atque subur-
banis circumquaque visu digna occurrunt. Et
ea quidem sunt plurima sumptibus stupendis
atque cultu magnifico superba. Nam urbs spa-
tium complectitur magnum, posita inter amœ-
nissimos colles à Septentrione & Oriente, &
maris sinum à Meridie & Occidente; è cuius
portu *Misenus*, *Minervæ*que promontoria, cele-
bresque antiquitus insule *Caprea*, *Ischia* & *Prochy-
te* sereno cælo conspicua sunt. Eam *Cumanos*
vicinos primùm condidisse, & *Parthenopen* à *Si-
renarum* vna ibidem sepulta nominasse, *Strabo*,
Virgilius, aliique auctores consentiunt.
Subuersam deinde fuisse volunt ab ipsis condi-
toribus, cum nimium efflorescere & augeri pro-
pter agri ubertatem, matremque vicinam *Cumas*
sensim supplantatura videretur. Quo factò *Cu-
manos* immani peste vexatos, oraculoque moni-
tos ferunt, ut urbem restituerent, & *Parthenopes*
deæ sepulchrum annuis sacrificiis colerent. Ita-
que cum eam restaurassent, *Neapolim* voce
Græca tum appellari à re cœpisse volunt. Sunt
tamē & aliorum opiniones diuersæ. *Lycophon*
enim *Chalcidensis* in *Alexandra* sua *Phaleri*
murum eam urbem appellat: & eius interpres
Isacius Tzetzes adijcit, *Phalerum* *Siciliæ* tyran-
num *Neapolim* in *Italia* condidisse: & quia
crudeliter is torquebat, occidebatque suos ho-
spites, atque aduenas quoscunque; natam inde
fabulam esse, *Parthenopen* *Sirenæ* ibi exci-
disse, eiusque sepulchrum ab incolis exstructum,
deam-

deamque volucrem sacrificiis annuis ipsam colli. Nobis quidem perspectum est, à Campanis in eo tractu magnæ Græciæ pro deabus cultas olim fuisse *Sirenas*, inter tutelares, & topica numina, Romanorum etiam florente Imperio. Nam memini me Neapoli ante plures annos vidisse *Sirenas cum Hebone & Sebetho* tutelaribus Neapolitanorum diis exsculptas in ara rotunda marmorea, quæ quidem nunc est accommodata in cratere fontis excitati in extrema mole portus Neapolitani. Rursum ab Hercule *Neapolim* exstructam esse, veterum aliorum scriptorum testimonia sunt: ut Diodori Siculi, & Opiiiani, qui ad urbis nomen alludens in poemate suo de *venatione, novum Herculis campum Neapolim* appellat. Omnium tamen vna est opinio, eam antiquissimam esse, & ante Romana tempora celebrem inter præcipuas vrbes Græcas Italiæ floruisse Pythagorica philosophia. Ceterum crescente per Italiam Imperio Romano, quod se facilius submisisset ea civitas cum Campania subigeretur, inter liberas atque fœderatas est recepta, quæ deinceps in amicitia fideque populi Romani cõstanter permansit, ut Livius, aliique plures testantur. Quinetiam ad afflictis Annibalico bello rebus contra *Capuam* vicinam & alias perfidas vrbes, illa Romanis adhærere non solum non dubitavit: verum etiam legatos *Romam* mittere, pateras aureas quadraginta magni ponderis, ut idem Livius pulchrè memorat: immo vires, opes, & quicquid à maioribus thesauri relictum, ad Imperij, vrbiſque Romæ subsidium in curia senatui liberaliter & ingenuè præsentare voluit. Quibus tum actæ sunt gratiæ pro munificentia curaque, atque vna dumtaxat patera, quæ minimi ponderis fuit, accepta est. Itaque propter fidem singularem atque perpetuam inter civitates Italiæ liberas & fœde-

foederatas Neapoli amicissimè semper est habitata cultaque, tam Consulum quàm Imperatorum temporibus. Quæ Capua oppressa atque præfecturæ iugo grauata, plurimum incrementi cepit, feliciterque diutissimè fidei suæ fructu gauisa est. In hanc etiã urbem, vt Strabo nobis auctor est, studiorum causa iuuentus, aut ætate confecta seniores, quietis & ocij causa plerumque secedere ab vrbe Roma solent: quemadmodum & Silius Italicus (& antea Horatius Flaccus) de eadem cecinit dicens, esse

Nunc molles vrbi ritus, atque hospita Musis

Ocia, & exemptum curi grauioribus auum.

Cælum etenim nusquam est mollius aut clementius in Italia, bis floribus annuè vernans: ager vndecunque fertilissimus, & varietate nobilium fructuum, fontium, aquarumque salubrium copia, nec non naturæ multiplicibus miraculis abundans, & prorsus inæstimabilis est, vt non immeritò *Paradisus italicus* dici possit. Quæ tam præclaræ dotes in causa fuere, vti hæc semper vrbs ab Imperatoribus; regibus, principibusque maximis, atque etiam nobilibus ingenii frequentata semper fuerit. Quemadmodum & nostra hac ætate multi reguli, illustres atque potentes viri sua ibidem habent magnifica palatia, & splendidas ædes: in quibus plerumque vitam pro anni maiore parte degunt. Constat Titum Liuium Patavinum historicum, Q. Horatium Flaccum, Statium Papinium, Claudium Claudianum, poëtas celebres, Anneium Senecam philosophum, aliosque infinitos, qui ingenio scriptisque suis præclatis nomen sibi pepererunt immortale, sæpius eò studiorum causa secessisse. P. Virgilium Maronem Neapoli diu suauissimè vixisse, atque Georgicorum libros ibidem composuisse legimus, hæc enim extremo IIII. Georg.

*Illo Virgilium me tempore dulcis aiebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti.*

Et cum Brundusij moreretur corpus suum
eò transferri ac sepeliri voluisse, vt & veterum
poëtarum plura testimonia suffragantur. Seruius
cōmentator illius, altero lapide à Neapoli
via Puteolana prope fauces perfossæ per
Pausilypum cryptæ monumentum eius fuisse
scribit. Locum nunc ostentant accolæ, mon-
straturque è vicinis hortis S. Seuerini.

Nec procul inde à Pausilypo *Aetij Synceri San-
nazarij* poëtae, *Virgilij* æmuli, domus visitur, quæ
ex testamento in cœnobium vertit, templumq;
B. Virgini dicatum. Est ibi marmoreum sepul-
crum, affabrè sculptū. Hinc Orpheus, seu Apol-
lino, illinc Sibylla siue Musa è marmore cāden-
ti cum hoc Petri Bembi Card. Epigrammate:
Da sacro cineri flores, hic ille Maroni

SYNCERVS *Musâ proximus, vt tumulo.*
Vixit an. LXXII. Obiit anno CIO. IO. XXX.

Sed Neapolim inde reuertamur, urbem nunc
quidem temporis ciuium & incolarum nobili-
tate magnificentiaque non minus quàm stru-
cturæ sumptibus atque ædificiorum omnis ge-
neris splendore celebrem. Etenim Caruli v.
Aug. ac deinde Regis Hispaniarum Philippi
auspicijs hâc mirum in modum adampliarunt,
muris, propugnaculis, fossis, turribus, atque ca-
stellis munierunt, & quasi inexpugnabilem fe-
cerunt eorum principum legati, qui proximis
annis regnum Neapolitanum prouinciam ob-
tinuere. Sacris etiam ædibus, & collegiis, item
curiis, atque principum hominumq; illustrium
palatiis mirificè vbique locorum est exornata.
Extant & antiquorum ædificiorum prisca reli-
quæ plures, epitaphia, statuae, cippi, columnæ,
aræ, marmoraque sculpturis artificiosis pre-
ciosa, quæ longum hic esset recensere. Inter
hæc

hæc inprimis non immeritò placere possunt quadrati templi *Castorum* magnæ illæ ruinæ, licet incendiis deformata: cuius ex præclaro propylæo columnæ sex priores marmoreæ cum imposito fastigio visuntur adhuc erectæ symmetrica Corinthia pulcherrima conspicuæ, nec non amplitudine & artificio suspiciendæ. Quarum capitula calathorum in effigiem efformata, volutis floribus, atque reflexis acanthi foliis eleganter vestiuntur. In trabeationis autem zophoro legitur Græca talis inscriptio:

ΤΙΒΕΡΙΟΣ. ΙΟΥΛΙΟΣ. ΤΑΡΣΟΣ.
ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙΣ. ΚΑΙ. ΤΗΙ. ΠΟΛΕΙ. ΤΟΝ.
ΝΑΟΝ. ΚΑΙ. ΤΑ. ΕΝ. ΤΩ. Ι. ΝΑΩ. Ι.
ΠΕΛΑΓΟΝ. ΣΕΒΑΣΤΟΥ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ.
ΚΑΙ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ. ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ.
ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ.

Liquet igitur ex eadem, *Castorum* hoc templum fuisse, linguamque Græcam apud Neapolitanos vsitatam quoque tum florente monarchia Romana; quemadmodum ex ipsa inscriptione, characteribus, & operis totius superbo sumptu, ac artis exquisita perfectione colligimus. In fastigij quidem tympano triangulâri supra columnas exsculpta fuere plura deorum simulachra, sed maiore ex parte flammis ac vetustate consumpta sunt. *Apollo* cognoscitur adhuc stans ad tripodem, & vtrinque in angulis inferioribus Terra & Aqua, quo formari solent modo, iacētibus ac semierectis signis, & ad umbilicū vsque nudis. Nam *Tellus* ad dextram posita tumulo incubens dextro cubito, sinistra tenet erectū Copiæ cornu. *Sebethus* ad sinistrâ manu cannam tenēs, fluuiorum more dolio euerso, & aquam effundente pronus incumbit. Reliqua sunt indiscreta atque comminuta nimium.

Aedes nostræ religionis sacrae maximis impendiis

pendiis apparatusissimæ atque ornatissimæ per urbem plures, non secus ac in horto cultissimo varij flores, sparsim visuntur. Vt *D. Clare* templum cum parthenone sacro peramplo: liberaliter exstructum opus ab Hispana *Sanctia* regina, Roberti regis coniuge, quam *Agnetem* alij vocant. Excomptum est atque celebre regum veterum ex illustri Dyrrachina domo sepulchris eximiis, quæ hic monstrantur: sicut in *D. Dominici*, & *Oliueti montis*, aliisque sacris delubris Hispanorum regum, heroum, aliorumque Principum ditissima monumenta, statuæque marmoreæ ad viuum factæ.

In religiosissimo *D. Ianuarii* sanctuario, Diuorum sacræ reliquiæ plurimæ seruantur: videbis singularim visu digna quæque, utpote Diuorum ossa atque reliquias, auro, argento, gemmisque inclusas & regum principumque preciosissima donaria, & quæ vix semel annuatim in publicum proferuntur, atque ostenduntur. Inter quæ magna cum religione seruatur caput *D. Ianuarij* Episcopi Puteolani, & martyris: item sanguis eiusdem in ampulla crystallina conseruatus, sed ob siccitatem durus & concretus. Quæ quidem ampulla cum producitur in altari, & capiti martyris, choro preces cõcinente, admouetur; sanguis ille (stupendum) liquefcere, ac multum recētis in modum incipit ebullire, quem admodum ab omnibus non sine magna admiratione quotannis spectatur. Itur inde ad *Annunciatæ virginis Mariæ*, quam vocant, ædem sacram, multa religione celebrem, donariisque locupletem: vbi etiam multæ insignes ac raræ Diuorum reliquiæ ostensæ sunt, & inter alias infantum innocentum ab Herode rege, Christo seruatore nostro nato in Bethleem, occisorum corpuscula duo sesquipedalia, adhuc integra cute consecta; in quibus vulnerum patens

Q. hiatus

hiatus in vnius capite, & alterius pectore.

Transitur hinc in *Διοργυμεῖον*, vt vna voce dicam, templo iunctum, magnitudine atque structura municipij perampli instar: in quo supra duo millia pauperum, omnis generis, aegroti, senes, debiles, & ad operandum impotentes aluntur, atque curantur pro cuiusque conditione, ætate, atque valetudine. Plusquam octingenti vtriusque sexus orphani, & expositij in eodem ab infantia & vnguiculis primis educantur, literis imbunntur, ac artibus variis pro ingenio & indole cuiusque diligēter instituuntur ad ætatis vsque maturitatem. Horum exercitia atque studia diuersa in suas classes distributa diligenter animaduertere & perlustrare, valde iucundum. Præclara profectò, laudandaque modis omnibus est hæc Christianæ pietatis institutio, quam Platonice politix quandam ex parte speciem referre, atque apum imitari œconomiam illam pulcherrimã à Xenophonte nobis descriptam, & à Marone poëtarum principe ad imaginem Platonice ciuitatis elegantissimè depictam, Corona Pighius declarauit; esseque magnis ciuitatibus, quæ nunquam sine pauperibus & egenis sunt, valde necessariam, ac veluti nutricem pacis, fomentum tranquillitatis publicæ, atque calcar ad virtutem. Haud quidem hæc absurdè. Ex veterum etenim historiarum lectione cognoscimus & experimur, præ dolor, quotidie, quod intestina ciuitatum mala plerunque nascuntur ex nimia fortunarum inæqualitate. Quæ cum excedit inter ciues sub iisdem viuētes legibus, extrema paupertas infrequenti populo, rerum nouarum inducit cupiditatem, adfert scelestas consilia, & excitat temerariam audaciam. Rursus priuatorum aliquotopes immensæ sicuti pariunt luxum, superbiam, ambitionem, contumelias, atque tyrannit-

rannidem: ita pauperum animos pungunt, invidiaque perstringunt, & maturant discordiarum secessionumque semina. Quæ cum inualescunt, potentissimis monarchiis, atque felicissimis etiam ciuitatibus haud dubium adferunt interitum. Florent igitur & vigent potissimum illæ, in quibus Euangelici præcepti temperatura quadam salubri mutua flagrat charitas, & amor proximi colitur in eum maximè finem, vt quæ propria singulis natura vel sorte sunt, religiosa spontaneaque largitate communia quodammodo fiant necessitati publicæ, atque expendantur in seminaria virtutum. Curentur ex iisdem, foueanturque piè & prudenter tenera ac debilia Christi membra, ne illa torpeant, nève putrescant: sed ita vegetentur & adolestant, vt tam digno corpori sint vtilia, semperque cohæreant.

Neοφεύερον, vel *castrum nouum*, vt nunc appellant; ante trecentos amplius annos extructum à fratre D. Ludouici Francorum regis *Carulo primo* Neapolitanorum rege, & Andium comite; vt vrbi & portui aduersus maritimos hostium insultus esset præsidio. Instaurauit proauorum memoria rex Arragonum *Alphonsus primus*, Gallis expulsis, regnoque subiugato; maximisque operibus ampliatum adeò muniuit, vt inter Italiæ firmissimas arces nunc celebretur: cum maximè proximi reges *Carulus v. Imp.* & *Philippus* eius filius, nostro sæculo hæc, & alias eius vrbes, annona, præsidio militari valido, nec non omni apparatu bellico ad hostes propulsandos necessario firmarint abundè.

In medio castri amplissimi vmbilico refulget instar Palatij *prætorium* ingens, refertum regia splendidaque supellectile: in quo Rex quispiam vel etiam Imperator cum aulico comitatu suo hospitari commodè posset. Stupent aduenæ

Q. 2

machi-

machinas, vasta tormenta, globorum ferreorum cumulos magnos, auro argentoque fulgentes galeas, clypeos, gladios, lanceas, & reliquum Martium apparatus: sed in prætorio perstringunt intuentium oculos aulæa holoserica, gemmis auroque intexta, sculpturæ, statuarum, atque picturæ artificiosæ, variisque splendor impellit. Et illis planè regius.

Videndum & *Ovi castrum*, quod propter formam ovalem scopuli marinis undis insulæ in modum circumfusi, in quo positum est, illud nomen accepit. Conditam arcem illam Colletutius prodit à Guilielmo III. Normanno, & inde *Normannicam* appellatam diu fuisse. Restauravit hanc item Alphonfus primus Aragonum rex, ornauitque plurimum. At scopulum veteres Græca voce *Myagram* vocitasse ferunt, vel à plantæ siluestris nomine, vel ob loci atque situs conditionem, difficilesque elapsus, quasi captorum muscipulam.

Monstrât niquilini singularim excisa in cauitibus antra, vias angustas, atque exstructa in saxis præruptis munimenta; simul armorum telorumque vim maximam.

Operæ precium erit exspaciari in prætoria per sinum maris, quem Strabo *craterem* vocat à forma, uti cognoscas disciplinam atque labores seruatorum naualium, & perlustres obiter vicinæ littora, circumiacentes insulas ac promontoria; *Misenum, Prochyten, Pithecusas, Capreas, Herculanum ac Athenæum, suo Mineruim, vbi Sirenium* quondam sedes fuit, teste Plinio. Promontorio nomen est, quod Vlysses ædem sacram *Minerue* dedicavit in eius ora, cum Sirenium insidias euassisset, ut Strabo memorat.

Stant sæpe in portu triremes ferè quadraginta, exploratoriis, nauibusque aliis exceptis. Portus amplissimus à tempestatibus præmunitus est

est aggere latissimo per quingentos plus minus
 à littore passus in mare, brachij incurui formas
 procurrente. Is quidem vestitur, atque in al-
 tum euehitur è mari quadrato saxo immani.
 Per medium aggerem fons aquæ dulcis ab vr-
 be tubis subterraneis deductus in capite molis
 solet erumpere, cuius crater marmoreus ibidem
 adhuc extat. *Molem* ex re nunc vulgò quoque
 Latina voce nominant aggerem istum, cuius
 initia posita constat fuisse annos ante ducentos
 octoginta à rege Gallo Carulo secundo. Adam-
 pliauit maiorem in modum operibus maximis
 adiectis Alphonfus primus Hispanus: qui rex
 eius vrbs ædificia publica magnificentissimè
 prouexit, & exornauit; sicut etiam nostri sæculi
 reges Carulus v. Imp. & eius dein filius succes-
 sor Philippus splendidissimè munierunt, exco-
 luerunt, & adauxerunt.

Actuariolis in triremes vehens spectatorem
 nauta, atque per ageas inter transtra circumdu-
 cens ostendit seruorum nitida lacertosaque cor-
 pora, varias eorum artes sedentarias, quas ibi-
 dem dum ociantur, magister & ingenij largi-
 tor venter (vt Persij poëtæ verbis dicam) assidue
 docet. Deinde perlustra armamenta, bellicum-
 que naualem apparatus multiplicem: atque
 demum in vno ducum tabernaculo considens
 discas nauticam illam disciplinam, atque dia-
 teticam, qua corporum sanitas ibidem conser-
 uatur: officia nauftidicarum, nauftologorum,
 & comitum celeustarum: nec non singula quo-
 rumcunque, vel mesonautarum, ministeria.

Perlustra sumptuosissima regis equilia, in
 quibus generosorum equorum armenta selecta
 stabulantur atque domantur.

Detinent principum oculos atque animos
 equorum pulcherrimorum pernices in stadio
 cursus: rotationes agillimæ, rotulim glomeratis

Q;

hinc

hinc inde circulis: multiplicati ad virgula re-
ctricis nutum saltus in altum quadrupedantes.

Perge ad *Santeremense* castrum, longè muni-
tissimum, quod in vertice vicini montis posi-
tum despectat ac detegit urbem, littora, portum,
atque maris insulas. Exstruxit autem illud *Ca-*
ruli secundi filius *Robertus rex*, ante annos du-
centos quinquaginta. Auxit propugnaculis ma-
gnis, reddiditq; quæ si inexpugnabile *Carolus v.*
Aug. atque rex. At verò *Philippus* eius filius
his annis præterlapsis ampliato pomærio con-
iunxit urbi, eamque prolatis mœnibus atque
castellis magno spatio novis ædificiis suppleto
adauxit. Medio cliuo in adscensu montis oc-
currit pulcherrimum atque sumptuosissimum
templum cum cœnobio *Carthusianorum* per-
amplo.

Nec poterūt satis admirari qui prius castrum
non viderint peregrini, summis impensis atque
laboribus opera è saxo viuo excisa. Plura nimi-
rum propugnacula, atque castella: cuniculi, viæ,
scalæque iumentis æquè ac hominibus commo-
dæ: Machinarum item atque armorum vis ubi-
que magna, nec non annonæ copia inastima-
bilis, tormenta bellica prægrandia ex ære & fer-
ro monstrantur.

Ex itinere inuisos hortos *Garcie Toletani* non
longè distitos, spatio cultuque peramplos & con-
spicuos. At sumptibus æstimantur vulgò su-
perbi, feruntque compeditorum maledictis
damnatos sæpius devotosque fuisse: quorum
sudore & sanguine sunt elaborati, dum pater il-
lius *Petrus Toletanus* per non pauca lustra *Caru-*
li v. Cæsaris auspiciis urbi regnoq; dominatur.

Sereno cælo suburbana visu digna perlustra-
re iuvat. Quæ quidem in agro circumquaque
fertili, præsertim litoreo reperiuntur ut amœ-
nissima sive, sic a edificiis villarum splendidis, hor-
torum.

torumque pulcherrimorum sumptuosa cultura
 per principes viros exornata. Quis narret sin-
 gulatim Fontium ædículas, antra Nympharum,
 atque piscinas, coralliis & vnionum ostreis, omni-
 que conchyliorum varietate renitentes? Quis
 laudet dignè porticus, ambulacra, scænas fron-
 dibus concaemeratas, florum fructuumque mul-
 tiplici colore distinctas; parietes malorum pu-
 nicorum tapetis vestitos; peristylia, & exedras
 picturis, signis, statuis, & marmorum antiquita-
 tumque reliquiis preciosis decoratas; quibus
 horti magnatum variis in locis resplendent? Ex
 his ostenduntur pulcherrimi, atque celebriores:
 vt *Marchionis Vicensis*, aliorumque principum:
 vt in littore maris, Vesuum versus, *Bernardinus*
Martizani villa, variis antiquitatum decorata
 reliquiis: item secessus regalis, amplissimum
 Palatium exstructum olim à rege *Ferdinando Ar-*
ragonio, quod vulgari voce *Pogium* vocant Itali.
 Eo namque se recipere rex solebat, quiescere à
 laboribus, animumque recreare cupiens: tan-
 quam è negociorum fluctibus in portum tran-
 quillum. Quatuor quadratæ turres totidem
 porticibus peramplis in quadrum coniunctæ
Palatium statuunt, quod in longum duplici lati-
 tudine patet. Singulæ turres infra, supraque
 cænaculis & cubiculis spléndidis commodissime
 sunt: è quibus patet transitus ab vna in aliam
 per porticus illas tectas: In area media gradi-
 bus descenditur paucis ad fontem atque pisci-
 nam limpidam: vbi per pavementum circum-
 quaque pro nutu domini aquarum vberes venæ
 subterraneæ per infinitas ac tenues fistulas ar-
 tificio ductæ, tam erumpunt è latebris copiose:
 vt incautos spectatores subito conspergant, &
 largissime contra calores æstiuos refrigerent.
 Aquarum enim dulcium copia felix atque fœ-
 cundus is ager est propter vicinum Vesuuium;

cuius circum radices interna incendia non possunt non expellere frequentes dulcium aquarum scaturigines affatim purgatas & peccolatas. E quibus *Sebethus* item in alueum collectus, & aquarum castellum inde per aquę ductus subterraneos totam Neapolim vicatim fontibus irrigat abundanter, adeo vti per palatia, diuerforia, & ædes etiam priuatas diuisæ in plurimos digitos fonticulorum venæ distribuuntur, quas vbique locorum in atrijs & cœnaculis videmus erumpere. Tantas igitur commoditates rerum omnium adfert incolis suis *Paradisus Italia* (velut à Corona Pighio vocari non ineptè solet) florentissimus ille Neapolitani territorij tractus: licet grauib; sæpè bellis adficius fuerit, & terræmotibus aliquando sit obnoxius. In eodem est, ab vrbe vix quatuor millia passuum distans, pulcherrimus, atque optimi vini *Græci* largitor *Vesuuus* vel *Vesuuus* mons, quem & *Vesuuium* à fauillis veteres appellarunt. Nam *Ætnearum* flammaram imitator est, & affleclat: ex terræmotibus atque incendijs natus, quorum materiam in imis visceribus perpetuo fouet. Quæ cum annorum plurium spacio maturescens inualuerit, atque superabundauerit: accensus spiritibus subterraneis ignis montium claustra rumpit, intimaque terræ viscera cum saxis, flammis, fumis atque cineribus eructat in altum summo cum fragore, tantaque cum vi, vt Gigantæum Vesuuus bellum imitari, atque Iouem, superosque flammis, & saxorum ingentium telis oppugnare, solem in terram trahere, diem in noctem vertere, cælum ipsum obruere videatur. Constat experimentis multis, item Vitruuij, Strabonis, pluriumque veterum auctorum testimonijs, esse sub *Vesuo*, & alijs illius oræ maritimæ montibus atque insulis ex sulphure, bitumine, atque alumine maximos

ignes

ignes ardentēs : vti ostendunt etiā sudatoria, sulphureique fontes bullientes. Hinc Vesuvius cum ignibus redundat, accenditur aliquando, nonnunquam terræmotus & clades ingentes concitare solet. Ceterum illud fuit famosissimum incendium, quod Titi Vespasiani sub Imperio contigit, & graphicè nobis à Dione Cassio aliisque auctoribus describitur: cum eius incendij cineres non solum Romam, sed & ultra mare in Africam & Aegyptum deferrètur ventis: cum in mari bulliente pisces coquerentur, aues in aère suffocarentur, celebres vrbes vicinæ, & antiquissimæ *Stabia*, *Herculaneum*, atque *Pompeij* saxis, & cineribus, dum populus in theatro sedebat, obruerentur: cum C. Plinius Historiæ naturalis scriptor celeberrimus, qui classem *Miseni* cum imperio tunc regebat, dum avidius causas eius incendij perscrutari & propius accedere cupit, ad *Herculaneum* portum vi estus atque vaporis suffocaretur: quem Franciscus Petrarca falsè notans, videt in suæ *Fama triumpho multa scribentem, & incautè morientem.*

*Ment' io mirava; subito hebbi scorto
 Quel Plinio Veronese suo vicino
 A scriuer molto, à morir poco accorto.*

Non potuit tamen non ipse etiā Steph. Phippius, cum iuuenis ante annos triginta studiorum causa Latium, Campaniam ac Neapolim perlustraret, propius tantorum miraculorum scdem licet præcellam & adscensu difficilem perscrutari, atque diem integrum huic labori impendere. Cum duobus igitur comitibus montem peragrauit penè totum, atque verticem illius exuperavit: nec satiari contemplatione potuit, cum ipsius, tum latè patentis circum regionis, insularum, ac maris. Exurgit namque solus in altum è planicie fertilissimorum agrorum, &

vicini

vicini littoris ab aliis montibus separatus. Itaque cineres eius flammis dispersi per agros proximis, item saxa, glebæque ignibus excoctæ, pluuiisque dissolutæ, mirifica stercoreatione lætificant, & fœcundant omnia: ut nunc appositè vulgus agrum atque montem ipsum *Summanum*, ac oppidum quoque, quod vnum monti suppositum est, *Summam* appelleret: à summa vini nobilissimi, atque optimorum fructuum abundantia. Vestitus est etenim maiore ex parte circumcircuità *Vesuum* pulcherrimis vineis: vti colles, agerque vicinus. Sic suo quoque tempore Martialis poëta *Vesuum pampineis umbris viridem* fuisse canit, eius atrox illud incendium, quod Imperatore Tito contigit, eleganti deplorans epigrammate, lib. primo. Vertex tamen eius ex omni memoria temporum, ætatum, historiarumque semper adustis saxis sterilis ac veluti flammis depastus manet. In medio verticis vasta patet vorago rotunda, velut ingentis amphitheatri quædam cauea: craterem vocant à forma, cuius tamē fundum in intima terre viscera penetrasse constat, cum ignium eruptio per illam olim fieret. Nunc tamen friget, nec quippiam caloris aut fumi videtur emittere. Nam in barathrum illud ipse descendit, quo vsque non impediabant præcipitia, vel locorum obscuritas. Superius enim crateris labrum non secus ac amphitheatri sedilia decliue, terra cineribusque superfusis fertile est: & viret abieribus, magnisque arboribus: vbi solis calor penetrat, atque cælestibus pluuiis irrigatur. Inferiora verò, quæ sicuti fauces contrahuntur in maiores angustias: rupium & saxorum fragmina immania, nec non trabes & trunci prolapsarum arborum obstruxerunt. Quas tamen obstaculorum moles, ignium materia interiore superante, tanquam leues palearum fasciculos fumi

flam-

flammarumque vis illa præpotens facile exturbat, & in cœlum euehit. Certum est etiam, non solum per craterem, sed prout casus aliquando postulat, alibi quoque, vel per ima montis latera sibi viam incendium aperire. Sicut ante ducentos septuaginta sex annos, Benedicto 1 x. Pontifice summo, contigisse tradunt Itolorum annales; cum ingēs flammaram flumen è latere montis erupit, atque igne liquido in mare profluxit; cuius alueus, scrobiumque vestigia videri etiamnum posse ferunt. Atqui præter craterem habuisse meatus alios, exitusque flammaram antiquissimis etiam temporibus, ex historia Romana colligimus. Nam Spartacum gladiator, cum bellum fugitiuorum in Campania Romanis concitare cœpisset, montem que Vesuum cum sua cohorte velut arcem ac sedem belli primam ac tutam occupasset, obsidionem Romanorum qua circumuallatus erat, rara via fefellit. Nam per fauces caui montis viriginis delapsus catenis, ad imas eius radices cum suis descendit, vt L. Florus historiae Romanae libro tertio succinctè memorat: *Et elapsus ex itinere nihil tale opinantis Clodij obsidentium ducem castra subito impetu diripuit.* Nunc verò temporis, an per latera montis reperiantur in vineis meatus aut cuniculi vergentes in craterem, incompertum mihi est. Meminit tamen Pighius se in cacumine circum craterem plura vidisse spiracula calorem continuum exhalantia, vulpium focis haud absimilia; in quibus cum insereret manum, facile calores emergentes sentiebat, tenues tamen, ac sine fumo vel vapore. Sed hæc de Vesuo vel Vesuuo satis.

I T E R

ITER PUTEOLOS VERSVS.

Ex eodem Steph. Pigbio.

PAVSILYPVS mons arduus quidem, vineis attamen pulcherrimis excultus, & villis etiã olim, vt ex Plinio & aliis constat, opulentis habitatus; instar promontorij procurrit in mare Siculum, viam præcludit inter Neapolim & Puteolos: qui quidem summo cum labore molestiaque viatoribus superandus erat, vel ambitu longo circumeundus; priusquam maiorum industria perfoderetur. At verò per iunas radices atque intima viscera pertusus, viam itinerantibus recto tramite planam atque facilem aperire cœpit. Hinc quidem ab antiquo Græci montem non inepto videntur insigniisse nomine, *παυσίλυπος* appellantes, velut ademptorem molestiarum atque laboris: quo cognomine & locum ipsum celebrarunt Græci veteres, vt apud Sophoclem legimus. Mons quidem pertusus est ad passus plus minus mille, viaque per fodinam illam patet lata pedes XII. ac totidem alta: qua sicuti Strabo testatur, duo contraria plaustra simul commeare, & transire possunt. *Speluncam* appellat ipse, Seneca *cryptam Neapolitanam*, (hodie *Grotta paululum* inflexa voce) vbi sortem athletarum omnem se perpeßum scribit ad Lucilium epistola LVIII. cum per illam Baiis Neapolim repereret. Repperit nimirum in via luti cæromata perabundanter, & in ipsa crypta Puteolani pulueris haphen. Eandẽ experti sumus in dispersionẽ, sicuti omnes solent, qui multi simul vel pedites vel equites illam trãseunt. Itaque cum ex tenebris illis flauis prodiremus, inuicem intuiti non sine cachinno admirabamur, excutiendumque satis repperimus. *Causa per-*

S. perpetui pulueris istius in promptu est, quod
ventus, aut pluuia nunquam eò penetret, nihil-
que, nisi in specus ostiis, humectet. Cum igitur
illic puluis motus, vt idem Seneca dicit, *in se volu-*
tatur, & sine spiramento sit inclusus; in ipsos, à quibus
incitatus est, recidit. Ex cuius verbis quidem col-
ligimus, Neronis temporibus nullas speluncam
istam habuisse luminum fenestras, vel aëris spi-
racula, præterquam in vtrisque faucibus. Nam
carcerem longum & obscurum appellat Seneca, in
quo nil aliud, quam ipsas tenebras videre est.
Afferit attamen Cornelius Strabo, per montis
crepidinem olim fenestras plures variis locis ex
alto lumen infudisse. Quibus omnibus demum
vel terræ motu vel negligentia temporum ob-
turatis; tenebras profundas speluncam longissi-
mam illam obsedisse, nō est mirum. Hoc quan-
do contigerit, in obscuro nunc item est. Petrus
Rassanus Siculus, Episcopus Lucerinus, ante
sua tempora, scilicet ante annos centum quin-
quaginta plus minus; foramina, quibus lumen
admitteretur, in ea crypta fuisse nulla, testatur.
Obstructas item ferè ruinis, atque ~~ve~~ *ut* ~~ut~~ *ut*
vtrimque fauces; vt ingressus absq; lumine cun-
ctis esset perhorrendus. Tunc Arragonum re-
gem Alphonsum primum in potestatem pro-
uincia redacta, complanasse, dilataste que viam
ac fauces; perforasse montis dorsum, atque duas
aperuisse fenestras, quæ lumen obliquum in
mediam speluncam ex aduerso nūc infundunt.
Tanquam nix quædam insparsa solo lux illa
transeuntibus apparet à longè resplendens in
obscuris, priusquam fenestræ videri possunt. Est
item in tenebrôsæ viæ medio sacellum exiguum
excisum in pariete saxeo; in quo nocte dieque
lampas ardens viatoribus æternæ lucis memo-
riam suggerit, nec non in tabula picta nostram
salutem è virgine matre diua Maria natâ osten-
dit.

dit. Ad ampliatum opus immortalitate dignum, restauravitque magnifice nostra memoria Petrus Tolertanus, dum Caruli v. Imp. auspiciis regnum Neapolitanum administrat. Itaque nunc tam recto tramite via per montem ducta est, uti cryptam intrantibus lumen à longè veluti sidus quoddam per ostium, aduersum resplendeat, ad quod euntes in tenebris iter dirigant: quibus item facile atque iucundum est, obuios quosque per lumen illud in speluncam intrantes, tanquam pygmæos procul, vel equites vel pedites cernere. Quisnam primus animo Xerxæio tam immensum opus aggressus fuerit, aut quo tempore factum sit, feruntur eruditorum variæ sententiæ. Sed prætereamus vulgi sermonem insulsam, magicis poëtæ Virgiliij (cuius ante fauces cryptæ sepulchrum fuisse plures tradunt) incantamētis istud attribuentis. Item eos, qui Bassum, nescio quem, eius auctorem adferunt; cuius nemo, quod sciam, veterum meminit. Nos ex Strabone Cornelio quidem colligere videmur, atque is ex Ephoro, Homero, Græcisque scriptoribus alijs, Cimmericos antiquissimos populos in illo Campaniæ tractu iuxta Baias, Lucrinum, atque Auernum in antris atque subterraneis specubus habitasse, cavernisque quibusdam inter se commeantes effodisse metalla, pertudisse montes: nec non per sacerdotes suos necyomantiam, ac diuinationes suas in speluncis profundis exercuisse, peregrinos & aduenas ad inferorum oracula deducendo. Qua gente delata, Græcos, qui regionem illam post incoluere, qui que Cumas ac Neapolim condidere, Cimmericorum fodinas illas, ut opinatur plures, ad hypocausta, thermas, vias, aliosque varios vsus accommodasse. Nec minus Romanos Græcorum exemplo pro sua magnificentia plurimum auxisse subterranea illa opera,
cum

cum iam rerum domini, secessus ac villas oppidorum instar ibidem exstruerent, atque Puteolani pulueris ex iis montibus extracti raræ virtutes ad ædificiorum structuras firmandas, fundamentaque in aquis solidanda iam innotuissent. Adfirmat autem Strabo, sua quidem ætate, cum Auerni montis saltus aërem corrupte excinderet sub Augusto M. Agrippa; tum inter alia antiqua & magnifica opera, specum subterraneum vsque Cumas effossum apparuisse, quem vnâ cum alia, quæ inter Puteolos atq; Neapolim est, Cocceium quendam perduxisse, fama tenebat. *Cuius, inquit, ætate fortassis vsus regionis obtinuit, ut etiammodi subterraneæ viæ, cauernæq; fierent.* Ex eius autem hisce verbis elicimus, diu ante Strabonis tempora Cocceiam gentem in Campania floruisse, cryptamq; dictam ibi fuisse, nec de eius auctore quid aliud tum certi constituisse. Nec verisimile mihi videtur, opera L. Luculli, quæ maxima & sumptuosa supra modum in iis locis fecit, quorum ob causam Xerxes rogatus à Pompeio Magno Tuberone, Cicerone, ceteris principibus vrbis appellatus fuit, Straboni ignota fuisse. Quapropter nec in eorum sententiam pedibus eo, qui volunt ab ipso propter villam suam ibidem Pausilypum perfossum: errore ducti quod à Marco Varrone, Plinio, atque aliis memoriæ proditum sit, à Lucullo montem iuxta Neapolim maiore impendio, quam villam suam ædificauerat, excisum esse. Sed in quem vsum? quæso. Non vt iter viatoribus commodum faceret, sed vt euripum aperiret, ac maris vndas, cum placeret, piscinis suis immitteret: vtrique piscibus per viuaria tam æstate, quam hyeme commodas stationes intra montis caernas pararet.

Occurrit exeuntibus cryptam paulatim sulphureus odor per aëra sparsus ex diuersis terræ cauer-

cauernis hinc inde promanans. Nec diu post ostenditur lacus *Anianus amphitheatri* in modum circularis, & collibus vndique conclusus, atque per apertum ferro montem immensa maris undæ: excisi rupium parietes, cauique specus ad piscium stabula, atque recessus facti, sed arenis ac limo nunc, ædificiorumque ruinis oppleti. Fundum in medio non reperiri, ex accolarum relatione *Leander*, & alij quidam scribunt; vernoque tempore serpentium globos conuolutos è summis rupium crepidinibus magno cum impetu prouolui in aquas, nec denuo conspici.

Nec procul inde monstrantur cellæ sudatoriaræ *D. Germani* concameratæ, sub quibus è solo calidi vapores erumpunt vehementes; vt si quis vel nudus introierit, repente sentiet extrahi è corpore sudores quàm maximos. Itaque consulant hæc vaporaria plurimum podagricis, euacuantque noxios ac nimios humores, vlcera intiora sanant, & valent ad multiplices corporum morbos: quæ si quis accuratius cognoscere cupit, legat *Io. Francisci Lombardi* synopsis eorum, qui de balneis, atque miraculis *Puteolanis* scripsere tam prosa quàm carmine. Nobis ad alia properantibus singulatim omnia persequi non vacat.

Est enim in agro *Puteolano*, *Baiano*, *Cumano*, atque in *Ænariis* vicinis insulis, quas & *Pitheculas* Græci veteres appellarunt, miraculorum similium multitudo, varietasque magna: vt naturam credere sit in iis locis *Apollini*, *Æsculapio*, *Hygiæ*, atque *Nymphis* perpetuo seruire, nec non pro coqua famulari. Quod autem nõ sine ratione certa fieri videmus. Quandoquidem terræmotus, atque ignium eruptiones frequentes, qui contingunt, abundè demonstrant, diuersis in locis sub maris etiam fundo,
mon-

montiumque radicibus, in imis terrarum penetrabilibus aestuare quam maximos ignes: quorum feruidi vapores atque flammae per interuenientia meantes inter aluminis, sulphuris, bituminis, aliasque materias, variis in locis calidos ac bullentes excitant fontes, formantque vaporaria in montium cauis ad sudationum utilitates egregie commoda. At horum omnium natura virtusque dissimilis est, pro materiae, terraeque, e qua nascuntur, proprietate. Nam inter medicas tot aquarum, & exhalationum terrestrium vires, non desunt etiam noxiae atque pestiferae: cum nimirum aquae vel calidi vapores ex vliginosis, ac male affectis terrae visceribus erumpunt, Plinius libro naturalis Historiae secundo testatur, cum alibi in Italia, tum in agro *Sinuessano*, & *Puteolano* eius generis reperiri spiracula, vocarique *Charoneas* scrobes, mortiferum spiritum exhalantes. Ostenditur quidem ad pedem montis, quo lacus *Anianus* cingitur, haud procul ab aquis ipsis, antrum simile fundo plano in montem abiens per passus decem vel octo: cuius fauces amplae satis duos vel plures in ingressu simul intromittere possunt: sed sensim decliuum in arcum testudine desinit, ubi est profundo per saxi poros inuisibiles feruentes exhalat spiritus, verum adeo tenues, siccos, atque subtiles, uti eorum nullus videatur fumus aut vapor: quamuis aërem ventis infusum, caernaeque frigora calore vehementi mox spissent, & mutant in aquam: sicuti stillae in ima testudine dependentes, & ex obscuro aduersus ostij lucem stellarum in modum scintillantes indicant. Hydrargyrii, vel argenti viui guttae apparent à longè; quemadmodum etiam plurimorum fert opinio, vulgoque persuasum est. Quin etiam ab omnibus creditum est, si quid viui ultra litem in ingressu fossula designatum transierit,

rit,

rit, vel proiciatur in cauernam interiorē; id-
 ipsum mox cōcidere, & exanimari, immo pror-
 sus enecari, nisi protinus extractum in aquis
 stagni vicinis immergatur, quarum frigore re-
 creari quamprimum, ac sensim reuiuiscere con-
 stat. Cuius rei periculum faciunt indies pere-
 grini & aduenæ cognoscendarum rerum stu-
 diosi, pullos gallinaceos, aut canes funi-
 bus nexos, aliūdue quid viui in antrum proii-
 cientes. Leander Albertus memoriæ prodidit,
 Caruli VII. Gallia regis iussu (cū is ante
 annos centum quatuordecim plus minus, pulsus
 Hispanis, aliquandiu regno potiretur Neapoli-
 tano) asinum intrusum confestim vertigine
 captum cecidisse & expirasse. Alius, qui de
 balneis illis scripsit ante ducentos ferè annos,
 temerarium militem armatum suo tempore in
 eodem antro miserè periisse tradidit. Ceterum
 præsentē Carulo Cluizæ principe, veluti Co-
 rona Pighius asseruit se vidisse, ductores Hi-
 spani duos validos canes villaticos proiecerunt
 in antrum, quamuis admodum reluctantes, sic
 vt idem periculum & antea subiisse viderentur.
 Extracti exanimēs, per aquarum baptismā re-
 uocati sunt ad vitam: sed alter eorum principis
 iussu retractus in antrum denuò, cū periclitari
 coactus esset, nec anabaptismate reuiuisceret,
 tanquam cadauer in ripa relictus est: non
 magna tamen interposita mora, veluti excitus
 profundo somno resurgens, nonnihilque cespi-
 tans ac vacillans, quàm ocyssimè potuit, fugam
 arripuit: cunctis, qui videbant, ridentibus, &
 Carulo canem laudante, quòd Orco victima ca-
 dere nolisset. Post hæc facem ardentem ultra
 limites in cauernam porrexere: quæ demissa so-
 lum versus extingui protinus, euecta nonnihil
 in altum rursus inflammari visa est. Illud quæ
 profectò docuit experimentum, spiritus ex fun-
 do

do prodeuntes feruore siccitateq; validiores in-
imo, mox lenia flammaram nutrimenta diffi-
pare: laxiores autem atq; imbecilliores in alto,
rursum calidos, ac pingues facis fumos inflam-
mare: quemadmodum videmus accensæ can-
delæ flammam per alterius extinctæ fumum in
admotam transilire, solisq; radios vehemen-
tiores speculo iniectos stupam admotam com-
burere. Certè cum ante annos triginta studio-
rum causa peragraret Italiam Pighius diligen-
tius perscrutandi singula, ex quibus doceri pos-
set, cupidine flagrās: & Puteolu iam dicta naturæ
miracula videns attonitus, causas eorum non
potuit non inuestigare propius. Non persua-
deatur enim Hydrargyrii vel argenti viuit
guttas esse, quas à longè resplendentes in extre-
mo cauernæ videbat. Igitur iuuenili quadam
audacia fossulam transgreditur, & corpore pau-
lulum inclinato propius accedens, aquæ limpi-
dissimæ guttas esse didicit, digitisq; detergens
eas è scabra montis testudine comitibus offen-
dit: iussitq; vt crederent, vel intrarent & ex-
perirentur: Quod & factum fuit. Nam accesserunt
ambo, scilicet *Antonius Amstelus*, & *Arnol-
dus Niueidius* Bataui Ultraiectini, ex equestri
stirpe iuuenes, qui erant eius itineris comites.
Et quamuis aliquantisper moram in antro tra-
xerit, vel ad horæ semunciam, ampliùsue; atque
calores à pedibus per crura genuaque senserit
exurgentes: non tamen vertigo, vel capitis do-
lor vilis accessit: sudores tantum in fronte ac
temporibus ob loci caliditatem erumpebant.
Experientia itaque didicit, feruores siue
spiritus illos noxios prope solum, vbi primùm
erumpunt, vehementiores esse: atque opprime-
re ibidem animalia pusilla, vel quadrupedia
verius terram semper capite prona: atque æstu
nimio quamprimùm suffocare vitales eorum
spiri-

spiritus, dum siccas illas & feruentes exhalationes anhelitu coguntur attrahere: quas aquarum repentina frigora rursus expellunt, si confestim stagno mergatur animal caloribus nimis oppressum. Interim ductor Italus, stabularius, mirari vehementer temeritatem illam, obstupescere successum & exitum, & rogare non semel, an magiæ peritus esset; nec aliud sibi persuadere, quàm secretis quibusdam incantamentis præsentissimam illam pestem auerruncasse. At verò ille plebeiam hanc simplicitatem risit affatim. quæ magicis artibus adscribere plerumque solet opera quæcunque magna, & effectus raros; quorum causas non intelligit. Iam ad iter reuertamur.

A serobe Charonea ducimur ad *Sulphuraria*, sicut nunc appellant hæc loca, poetarum fabulis antiquissimis celebria propter naturæ miracula. Etenim cecinere sub his montibus Gigantes sepultos eructare flammæ ab inferis:
Et moto scopulos, terra sc̄q; inuertere dorso,
 nimirum, quando terræ motus interueniunt. Montes autem sunt sulphuris, aluminis, atque vitrioli, ut appellant, venis fœcundi: quorum præcipuus coloniarum Puteolorum antiquæ vicinis admodum imminebat olim, teste Strabone, nunc tamen ab oppido nouo distat ultra mille passus. Cuius vertex quondam præaltus perpetuis tandem ignibus depastus in vallem profundam subsedisse, ex ipsa loci forma colligere est. Itaque qui quondam vertex, nunc ingens in plana valle fossa est: quæ costæ vel latera montis olim, nunc scopulorum ac rupium cacumina sunt, vallo quodam circum ambientium planitiem extensam ouata forma per pedes plus minus mille quingentos in longum, & in latum circiter mille. Plinius colles illos ab albedine *Leucogæos*, planitiem verò, campum *Phlegreum* à flam-

à flammis & ardore vocari scripsit, cui Silus Italicus astipulatur. Cornelius autem Strabo *forum Vulcanum* appellat locum ubi & ab Hercule superatos Gigantes quidam fabulantur. Colles illi passim flagrare videntur in imo fundo. Nam magnos ubique cum odore sulphureo per plura foramina semper exhalant fumos: qui per omnem vicinam regionem vētis, etiam Neapolim vsque defertur. Antiquitus hi colles, vt ex Dione Cassio, atque Strabone colligimus, maiores quidem ignes euomebant: & alij vicini montes plures circa *Lucrinum* & *Auernum* ardebant, & velut è fornacibus fumos euiciebant spissos, ac aquas igneas. Nunc temporis autem ipsa planicies, non secus ac colles Phlegraei flammis perpetuis exhausti foraminibus infinitis cauernosi sunt, & materia, coloreque sulphureo flauent ubique. Solum itaque pedum ingressu cum tangitur, quasi tympanum propter concavitates resonat & crepitat: sentiēque non sine stupore sub pedibus feruentes aquas, fumosque densos & ignitos sibilare, ac fluere hinc inde cum magno fragore per tubos atque cauernas subterraneas vi exhalationum factas. Quae quanta sit, experieris; si foramen aliquod obtures vel graui lapide, eūdem mox impetum fumi videbis euicere.

Lacuna ingens in eadem planicie semper reperitur aquis nigris bullientibus plena: quae locum aliquando mutat, ac indurefcens aquis (vt in lebete pinguedo frigesceus per margines solet) arctatur vel ampliatur simul cum exhalationum impetu maiore vel minore. Tum verò cum aderam, ingentis instar cacabi liuido luto pleni bulliebat cum magno sonitu, fumoque, non tamen euehebatur extra limites, ac labra sua. At memini, cum locum perlustrarem, voraginem illam aquas vltra humanam staturam

ad octo vel decem pedes in alrum eiecisse in modum pyramidis; easque pingues ac luteas sulphureique ferè coloris. quod etiam vicini Puteolani non diffitètur; qui perhibent ad xvi. vel xxi v. aliquando palmosebullire, cum tempestatibus æstuat mare. tum color aquarum varius, ac plerumque sulphureus, nimirum quas varia materia mixtas è profundioribus terræ venis maiore cum impetu venti subterranei agitati marinis æstibus, & inter flammam inualescentes eructant. at cum venti sub terra quietiores sunt, hærentes tantum in Lacunæ faucibus, pingues ac nigra fuligine squalidas aquas propellunt. Hæc quidem ingenis naturæ secreta perscrutatibus offerunt considerationem haud inutilem aut iniucundam; quam M. Cicero perappositè, atque luculenter *naturale* quoddam *animorum pabulum* appellat: vtpote terrarum orbem non ubique solidum, sed anfractibus multis cauernosum, venis ac poris infinitis peritium esse, experientia cognoscimus: atque velut corpus animantis viuum à contiguis elementis, aère aquaque, motu continuo penetrari: ab iisdem vegetari, augeri ac minui cum plantarum & stirpium excrementis suis omnibus: quin etiam per fistulosos suos meatus terram æquoris circumfusi vim multam absorbere, & spiritus vehementes aquarum concursum motumque concitare in imis eius visceribus, strictisque latebris, ibidem collisos inter saxa ventos efferuescere, & ignes incendere maximos: qui cum deuorant obstantia quæque; exhauriunt & euacuant terræ penetralia, contrahunt eò per terræ poros, velut laxis & expansis follibus, vicinos ventos & fumos simul ingentes: vbi tandem inualescentes supra modum, quærunt exitum, horrendoque cum mugitu, terrarum ac montium conuulsatione

Pellunt

Pellunt oppositas moles, ac vincula rumpunt.

Sicut latius in *Ætna* sua Cornelius Severus doctissimus poëta cecinit. Atque hisce de causis terrarum motus, voragine & hiatus exurgunt: nec non flammarū eructationes, ignium riuos, bullientesque fontes, atque feruidas è terris exhalationes oriri hinc constat. Memoriae proditum autem à Dione Cassio, iam dictos montes *Puteolanos* suo tempore plures habuisse fontes fluidorum ignium, in quibus aquæ nimis calidibus ignescerent, & ignes aquarum commixtione liquecerent: sic vt contraria illa elementa nunquam separarentur. Ceterum nunc quoque temporis videmus ibidem aquis conseruari atque nutriti flammæ & sulphura, totque iam sæculis perpetuari, nec consumi; quamuis in iisdem ferè meatibus semper durent, atque scaturiant. Quod item poëta Severus non præterit, pulchrè canens in *Ætna* sua, quo pacto flamma nutriatur humoribus:

*Atque hac ipsa tamen iam quondam extincta
fuisse,*

*Ni furtim aggeneret secretis callibus humor
Materiam, siluamque suam; pressoque canali
Huc illuc ageret ventos, & pasceret igneis.*

Iam & de campis *Phlegræis*, & eodem, de quo nunc agimus, loco inter *Neapolim* & *Cumas* dicit, quod

*Eius ab æterno pinguescens ubere sulphur
In merces legitur.*

Quemadmodum nunc temporis vectigal ingens ex sulphurariis illis atque aluminis mercibus regi provenire dicitur. Videmus insuper aquas illas sulphureas maris salugine, cineribusque incendiorum infectas, cum longius profluendo refrixerint, lapidescere, atque propagare vim eandem in amnes ac riuos, quibus commisceatur: experimenta non
solum

solum ibi, sed & in aliorum Italiae fluminum aquis occurrunt omnium oculis; ut in *Anienis*, *Albula*, *Velina*, *Narni*, & aliorum; quae riparum margines, & aquae ductuum formas, per quas fluunt; item aquarum castella, in quibus stagnant & conseruantur, solent incrustare. Luce clarius constat, & videmus indies, earundem asperginibus continuis ligna, plantas, stirpium ramos, truncos, ac radices, herbarumque stramina ac folia sensim corticibus lapideis inuolui atque vestiri: quin illas casu formari in coriandri, anisi, sceniculi, cinnamomi, amigdalorumque; dulcarias quasi condituras, veluti saccharo candidissimo rectas: quibus incautum, & auidum gulonem decipere haud difficile est. Nec sane nobis absurdum videtur, neque etiam ex Vitruuio, Seneca, Dione, Plinio & aliis, qui de *Vejuuij* & *Puteolani* miraculis scripserunt, aliud ferè colligere est; quam aquas naturam atque contagionem illam accipere ex tenuissimis exustarum glebarum cineribus, quos ignis velut in atomos partim contriuit, partim in liquores dissoluit; vaporque subterraneorum incendiorum per terrarum ac fontium interuentia permeans egerit. Videmus etenim densiorem quoque terram ac saxa similibus incendiis exhausta, dissolutaque in grossiorem puluerem, quem *Puteolanum* à loco veteres nuncuparunt, receptis aquis conglutinari & humore solidescere in saxum. Et aquas per ea loca permeantes vicissim tale quid glutini contrahere; ut corpori, quod contingunt, cohaerescant, & coeant in petram. Stupenda, me hercle, visu in Apennini speluncis & cauernis occurrunt eius rei miracula sub *Anienis* alueo veteri in *Aequicolis* ad Vicum *Varrum*, siue *Varroni*, ut de nomine docti discrepant; in quibus olim stillantes per rupium fissuras, ac hiatus aquae, dum sensim in saxa concresecunt,

multi-

multiformes atque sublimes columnas, arborum magnarum ramosos truncos, centaurorum ac gigantū monstrosa corpora temerè cadendo fabricarūt. Ingredere speluncas obscuras, vel potius cæcum labyrinthū cum tædis; inuenies affatim, quibus indagatorem rerum secretarum animum pascere & satiare poteris. Sed lumen obserues oportet diligenter, ne vespertilionum ingruentium crebro volatu suffocetur; quorum aliquot milia in iis antris stabulantur, atque dum lucem diurnam fugiunt; eò se, tanquam in tuta castra recipiunt.

Tum colles Leucogæos, & in eorum circumquaque radicibus diuersas medicatorum fontium ac balneorum scaturigines, vaporaria, cryptasque perlustrans, per veteris coloniae ruinas latè patentes perges Puteolos.

P V T E O L I.

Florente Romano Imperio, fuit ille maritimus tractus Capaniæ circum *Cumas, Misenum, atque Puteolos*, propter cæli temperiem, situs amœnitatem, aquarum salubrium copiam, agrorumque summam fertilitatem nobilissimus; ideoque frequentibus, & penè contiguis optimatum prædiis, principumque virorum sumptuosissimis villis vbique locorum excultus renitebat. Nec vlla pars Italiae prouinciarum-
te Imperij Romani visa fuit accommodatior ad earum spolia dilapidanda, vel ad opes orbis terrarum effundendas: quàm ille Campanus ager à Capua Neapolim, vlteriùsque protensus, atque inde per littus vsque *Cumas* recurrens; vbi *Liberi Cereris*q; certamen esse dicitur: in cuius ora maritima atque insulis vicinis luxus atque deliciarum illecebræ Sirenum domicilia atque diuersoria constituerunt in antiquissimis

R

poëta-

poëtarum fabulis. Quapropter etiam non isep-
 ptè veterum poëtarum quidam non postremi
 volunt, non in *Ogygia* Thebanorum, vel *Lacini*
 promontorij, sed in Puteolani littoris insula
 contigisse, quæ de Vlysse & Calypsone nym-
 pha narrantur. Hæc autem dea nomen à cul-
 tu & deliciis obtinuit, quam & Homerum *ῥυ-
 φην εὐπλοκάμην* appellat, quasi pulchris cin-
 cinnis bene comptam. Nil etiam *Puteolano* li-
 tore cultius, deliciosumue magis; mari quoque
 nil hospitalius esse solet: vt ibi Vlysses cum
 nympa diuersatum peregrinationis ac fumi
 Ithacensis immemorem hæsisse fingant, cuius
 item apud Dionem Cassium, atque Philostrat-
 um Lemnium in Apollonij vita mentionem fa-
 ctam inuenio. Et quamuis in præsentiarum
 ibidem omnia sint ruinis oppleta, nec non bel-
 lorum temporumque iniuriis prostrata iaceant:
 infinita tamen sunt, quæ non perfunctoriam,
 sed diligentem considerationem flagitant ab
 iis, qui ex antiquarum artium & historiarum
 indagazione fructus aliquid consequi volunt.
 Iam verò *Puteoli* iuxta litus ad sinum maris im-
 posita colli ciuitas est: quæ licet non inelegans
 aut exigua sit; nulla tamen ex parte respondet
 opulētia, vel amplitudine veteri colonix: quem-
 admodum ex viis silice fratis, & publicorum
 ædificiorum fundamentis colligimus. Huius
 enim partem iam occupauit haud exiguam
 mare; magnam terræmotus & bella sepeliere.
 Antiquissima fuit olim Græcorū colonia, Tar-
 quinio Superbo regnante per *Sameos* condita in
 fine Olympiadis LXXI. sicut Eusebius in Chro-
 nico prodit, & Stephanus Buzantius astipulatur
 in urbium onomastico. Cum scilicet Samio-
 rum resp. tyrannide premeretur trium fratrum,
Polycraus, Syli, & Pantagnostli. Tum & Pytha-
 goras Samius fugiens relicta patria manebat
 apud

apud Crotoniatis potentes Italiæ populos, atque princeps nouam philosophiam, quam *italicam* appellarunt, inuehens, admodum clarus habebatur. cuius legibus Italiæ Græcorum ciuitates reformatæ per trecentos eius discipulos, ut Diogenes Laërtius scribit, aristocraticam in rebus publicis administrationem acceptarunt, feliciterque per aliquot sæcula continuarunt. tum & hanc *Samiorum* coloniam à iustitiæ principatu, ac sanctissimo Imperio *Dicearchiam* nuncupatam uolunt: quo nomine Græci scriptores omnes illam appellarunt, ac sæpius etiam Græcorum exemplo Latini. Strabo *Dicearchiam* aliquando *Cumanorum* emporium fuisse scribit, appellatamque dein à Romanis *Puteolos*, vel à *puteorum* frequentia; vel ut aliqui uolunt, ab aquarum salientium *putore* sulphureo. In potestatem uerò Romanorum uenisse constat Annibalico bello Capua obsidione capta, grauissimæque multata propter perfidiam, & ingratitude. Cui ius magistratum, atque libertas omnis adempta est; impositusque quotannis à populo Romano præfectus, qui ius diceret, anno urbis D. XLII. Tum oppida Campaniæ plura, quod Annibalem armis defendissent, eandem fortunæ conditionem subiere, sicut ex Liuiio manifestum fit. Itaque Sex. Pompeius nominat *Puteolos* inter decem Campaniæ præfecturas, in quas præfecti iuris dicundi quotannis à populo Romano creati mittebantur. Lege Acilia deinde post annos xvii. eò colonia deduci ciuium Romanorum cœpit inter quinque maritimas, quæ lege eadem tribunitia tum deductæ sunt, anno urbis D. LIX. ut Liuius auctor est. P. Scipione Africano II. & Ti. Sempronio coss. Velleius autem Paterculus tribus amplius lustris tardius deductam ex quorundam opinione tradit, additque non hoc planè tamen liquere.

Ceterum à Liviò nil ferè discrepant Puteolana monumenta vetusta, quæ Neapoli quondam exscripsimus in ædibus Hadriani Guilernij, viri non minus humanitate summa præstatis, quam eruditione & antiquæ historiæ studio præclari. Vbi inter alia multa vidimus; vnam ex marmoreis tabulis, in quibus publicorum operum in eadem colonia faciendorum lex architectonica secunda legebatur, quæ Publ.º Rutilio Ruffo, Cn. Mallio Maximo coss. lata fuerat, vrbis anno D C XLIX. sicut Capitolini Fasti demonstrant. Atque is fuit rum annus deductæ coloniæ Puteolanæ nonagesimus, vt in ipso capite legis ostendunt hæc verba:

AB. COLONIA. DEDVCTA. ANNO. XC.
 N. FVFDIO. N. F. M. PVLLIO. DVO. VIR
 P. RVTILIO. CN. MALLIO. COS
 OPERVM. LEX. II.

Ex quibus liquidè cõstat, eius coloniam deductæ primum annum fuisse M. Porcio Catone, & L. Flacco coss. vrbis D LVIII. quam Liviùs anno sequenti D LIX. deductam dicit, Augustus deniq; bellis ciuilibus victor, cum pace parta Ianum clausisset, & veteranis militibus præmia daret, inter duodetriginta colonias, quibus, vt Suetonius ait, Italiam frequentauit, & Puteolos coloniam militarem fecit. Idipsum nobis ex Frontini fragmento *de coloniis militaribus* manifestum fit. Nimirum Puteolos ab Augusto deductam, & coloniam Augustam appellatam tunc esse; agrum eius in iugeribus veteranis & tribunis legionariis assignatum fuisse: iter tamen vno latere pedum xxx. populo deberi. Ex prædictis autem liquet eius coloniam antiquitas, in eamque sæpius deductos vel adscriptos esse colonos: quapropter iam dudum suspectus mihi fuit Taciti locus *Annalium*

lib.

lib. xiiij. tanquam truncus & malè multatus per
 librorum ignauiam : quem optarem doctos,
 ac in primis Iustum Lipsium, pensitare, & excute-
 re diligenter, qui nunc temporis præclaram in
 illo auctore restituendo illustrandoque nauat
 operam. Etenim in actis anni urbis D C C C
 XII. Nerone Aug. 17. & Cossio Lentulo coff.
 legimus hæc Taciti verba : *At in Italia vetus
 oppidum Puteoli ius colonia, & cognomentum à Nerone
 adipiscuntur.* Et nil addit præterea, quasi non an-
 tea ius habuissent, quod tamen ante annos
 CCXL. Puteolanis fuisse docuimus ex Liuiio.
 Sed cur non verius, per antitheton, vna, quæ
 deest, adiecta vocula, sic legeretur? *At in Italia
 vetus oppidum Puteoli nouum ius colonia, & cogno-
 mentum à Nerone adipiscuntur.* Nam cum prius
 colonia Augusta, tum etiam Augusta Neronia-
 na dici cœpit : vt nouum ius ac cognomentum
 tum etiam adeptæ fuerit. Nec explicat Tacitus
 causam tum deductæ coloniae, vel qui nam eò,
 vel quale nam ius adepti fuerint; vt plura deef-
 se videantur. Etenim, *At*, copula discretiua su-
 periorum dictorum, ac differentias rerum no-
 tans; & dein particula (non tamen) in medio
 sequentis periodi, truncum esse locum osten-
 dunt; cum intuentibus nebulas offundant, at-
 que scrupulos diligenter excutientibus moueât:
 qui nescio an auferri rectè possint, nisi in hanc
 ferè sententiam totum illum orationis circui-
 tum suppleamus. *At in Italia vetus oppidum
 Puteoli * nouum * ius colonia & cognomentum
 adipiscuntur * aequè cladem passi. Quæ irritum
 principis beneficium fecere coloni ex diuersis legio-
 nibus undecunque coacti. Numero licet frequentes,
 vt * veterani Tarentum & Antium adscripti,
 non tamen infrequentia locorum subuenere, dila-
 psis pluribus in prouinciis, in quibus stipendia ex-
 pleue.*

pleuerant. Atque eo modo discernetur per, *At,* copulam inter Laodiceæ Puteolorumq; fortunas; quarum viribium illa propriis viribus reuoluit, hæc verò nec suis, nec principis beneficio resurgere potuit, sicut nec Tarentum, nec Antium. Cuius etiam infelicitatis causas pulchrè Tacitus mox explicat. Sed examinent, inquam, locum docti, asteriscis notent hiatus; donec ex antiquis exemplaribus quid certius constet. Iam verò non diu post Neronem denuo Puteolos deductam coloniam Vespasianorum sub Imperio, rumque *Flauiam* appellatam fuisse, animaduerti ex antiquis eius colonie monumentis; quas ipse, cum ibi essem, diligenter exscripsi. Nam interea tunc repperi quadratum marmor ingens literis pedibus insculptum, ac marinis fluctibus diu pulsatum, veluti exesi docent vndeque characteres: in quo pars elogij adhuc extat plusquam tertia in arcu marmoreo quondam inscripti: quem gratitudinis ergò Colonia Flauia erexerat Antonino Pio Cæsari propter portus structuras, eius liberalitate restauratas. Fragmentum elogij paulò post adferam.

Puteolis in oppido atque vicinia, quæ visu digna, perlustra. in primis summum templum *D. Proculo* martyri nunc sacrum, quod olim Augusto Cæsari dedicarat opere Corinthiaco pulcherrimum Calpurnius: quemadmodum porticus in frontispicio tituli fragmentum testatur his verbis:

* L * CALPURNIUS. L. F. TEMPLVM.
AVGVSTO. CVM. ORNAMENTIS. D. D.

Quis autem fuerit hic Calpurnius L. F. quaeritur inter tot Calpurnios illustres sub Augusto, qui non infimæ sortis inter primos templum illi viuo dedicauit. Si coniecturæ locus, nemo meæ vicinior est eorum temporum; quàm *L. Calpurnium L. F. Piso Frugi*, qui post consulatum & prouinciam

trinciam in vr̄bis etiam præfectura successit. T. Statilio Tauro bis consuli, ac triumphali, & eandem sub Augusto Tiberioque viginti per annos administrauit, vt auctor est Tacitus *Annalium* lib. v. qui patrem eius *Censorium* fuisse testatur. Quare non potuit non pater eius esse L. Piso tantopere M. Tullij oratoris facundia profcissus, quod in ipsius cōsulatu pulsus in exilium fuisset: qui *Censuram* gessit anno vr̄bis DCCIII. bellante cum Pompeianis Cæsare dictatore. Inter amplissimos enim honores plurimos gens *Calpurnia* duas tantum censuras habuit: quarum priore L. Piso Frugi, qui tribunus plebis legem primus *de repetundis* tulit, quod cōsulatum functus est anno vr̄bis DCXLV. & ante secundam iam dictam LVIII. vt *præfetti vr̄bis* ille pater esse non potuerit. Non tempus edax rerum, non hostiles iniuriæ tot sæculorum spacio soliditatem eius ædificij conuellere potuerunt. Nam ex quadris marmorum trabibus ita compactum est, vt vno ex saxo videatur, & vix iuncturas ostendat. At terræmotuum impetus crebri nonnihil illud conquassarunt, vt tympani dexter deciderit angulus cum tituli parte, & scissuræ quædam videantur. Quare non puduit architectum operi ad vnguem facto nomen suum adscribere, qui fuit L. Cocceius L. & C. *Postumiorum libertus Auctus*: vt in pariete templi sinistro legitur his characteribus:

L. COCCIVS. L.

C. POSTVMI. L.

AVGVVS. ARCHITECT.

Aliæ, quæ plures ibidem ædes sacræ fuerunt, vel funditus interiire, vel grauiores passæ sunt iniurias. Templum Neptuni, in ea colonia magnificentissimum fuisse constat ex Cicero-
ne, visunturque adhuc eius reliquiæ magnæ ad
ædem *D. Francisci*, vtpote testudines, arcus,
R 4 grossi,

grossi, atque alti muri cum statuarum loculis. Sed omnia nunc columnis marmoreisque ornamentis suis nudata sunt. Apparent item non procul ab amphitheatro vestigia & ruinæ templi, quod opulentissimum extruxerat *Antoninus Pius Augustus Hadriano patri Imp.* mortuo Baiis in Ciceroniana villa, velut *Spartianus* auctor est. Ex eius ruinis statuæ pulcherrimæ plures, columnarum atque marmorum ingentia fragmenta proximis annis extracta sunt, cum *Nervæ*, *Traiani*, atque *Hadriani* Imperatorum elogiis: patris videlicet, aui, ac proavi. Quibus in diutorum numerum relatis, ibidem *Antoninus* sacrificia, agones, flaminum ac sodalium sacerdotia instituerat; unde & *Pij* cognomentum ipsum obtinuisse quidam opinantur, ut ex eodem *Spartiano*, & *Iulio Capitolino* discimus.

Templum Nympharum in litore maris extra Puteolos.

NYMPHARVM verò templum fluctus marinos, aut terræmotus absorbuisset verisimile est: quod extra Puteolos in litore maris fuisse *Domitiano Imp.* legimus apud *Philostratum Lemniū* in *Apollonij Tyanei* vita libro viij. Ex albo lapide constructum, & vaticiniis olim celebre scribit, in eoque fontem aquæ perennis fuisse, quæ nunquam summa crateris labra excedere, nec exhauriendo decrescere visa fuerat. Sed hæc cum infinitis aliis veterum monimentis iam interierunt. Fons tamen aquæ dulcis in mari ipso non procul à continēti apud viam Campanam exilit adhuc cum impetu vehementi; cuius scatebra in fundo pelagi tranquillæ ex arenis emicans spectaculo semper est, & ingentem cunctis præbet admirationem. An verò ibidem *Nympharum* templum quoque fuerit,

rit, videant antiquitatum studiosi. Nec adeo hæc absona veri coniectura Philostrati verba diligenter excutienti videbitur, referētis Apollonium Tyaneū apparuisse discipulis Damidi ac Demetrio extra *Puteolos* secus mare in templo Nympharum de dicti fontis natura disputantibus; vbi Calypsonis est insula, & contigisse feruntur, quæ de hac, & Vlyssæ narrantur in fabulis. Iam in coloniæ veteris ferè medio visitur adhuc amphitheatrum ex quadrato saxo per amplum & integrum penè. Quod quamuis terræ motibus non nihil deformatum, saxi quæ multis spoliatum sit, atque eius arena nunc aratro sæpius proscindatur: apparet attamen eius forma & magnitudo circumquaque protensa circulo oblongiore, quàm Cæsarum temporibus in vsu fuit. Interioris enim aræ longitudo est pedes *CLXXII*. latitudo tantum *XCII*. quemadmodum Leander Albertus eandem dimensus est.

Amphitheatrum antiquissimum esse colligit Ferrans Lofredus Marchio Treuicinus, & ante libertatem à Cæsaribus oppressam extructum autumat; quandoquidem marmoris inscriptio vetus ibidem reperta est; quæ docet sub quibus consulibus *Puteolanorum* impensa publica restauratum hoc opus fuerit. Quam quidem inscriptionem videre mihi, quod doleo, non contigit.

Aqueductuum reliquiarum multarum, qui vel montes penetrabant vel ambiebant circumducti, sparsim vbi que locorum apparentur. Nec numerari facile possunt aquarum castella multiformia, partim integra, partim terræ motibus subuersa: quorum sunt subterranea pleraque, & admodum sparsa, labyrinthis per angiporras, & ostiola, semitasque flexuosas diuersimodè fabricatis inextricabilia sine lumine, funiculo,

aut peritissimo duce. Aquarum igitur dulcium copiam abundantem in litore, & illo maritimo tractu cultissimo maximis impensis Romanos olim congeffisse cognoscimus: quibus quod natura negavit, labor & industria semper & ubique suppeditarunt. Inscia veteris historiae plebecula per vsus ignorantiam hæc similiaque ædificia nominibus ridiculis insigniuit; *piscinas mirabiles, centum cellas, & cryptas Traconarias* appellando. Nec minore macularunt ineptia fontium, thermarum, & hypocaustorum nomina: quæ inter Puteolos, Misenum & Cumas varij generis ac medicaminis efficacissimi aduersus morbos quoscunque numero ultra quadraginta reperiuntur. Ceterum nostri nunc non est instituti, singulatim hæc omnia persequi, cum Leander Albertus, & alij à me prius adducti, quæ rara, & visu digna in iis locis reperiuntur, locupletissime iam dudum explicarint. Ad quos auidum huius cognitionis lectorem remittere satius videretur.

PORTVS ANTIQVI PVTEOLANI
descriptio.

DEtinent hic peregrinum spectatorem non immeritò tanta rerum miracula passim occurrentia. Nam exeuntibus ad litus, apparent à longè tanquam alti in vndis tumuli, vel colles aliqui Gigantea *veteris portus* opera: pilæ nimirum vastissime tredecim turrium quadratarum instar è mari exurgentes, fornicibus densissimis connexæ pontis in formam quondam omnes quæ fuerunt. Nunc verò tempestatibus, atque vetustate structuræ tam stupendæ soliditas diuulsa est; & cōcamerationes collapsæ multis in locis pilas ab inuicem sepearunt, vt ab vna in aliam non pateat transitus. Vniuersum opus
late

lateritium est, testudinesque spissas ac fornicatas è lateribus coctis in quadrum bipedalis latitudinis citius credere est terræ motuum, quam fluctuum vehementes impetus dissoluisse. Latissimi pontis forma procurrisse constat in mare, & circumflectendo se non nihil arcus in modum, litus atque Auernum respexisse; atque ita defendisse portum aduersus tempestates & æstus aperti maris: cuius impetum periculosum spissitudo pilarum facile coërebat. Fornicibus idcirco concavum ac peruium opus antiquitas fecisse videtur, vt fluxu atque refluxu continuo limum expurgarent vndæ marinæ; quem riui & aquæ pluuiiales è continenti & vicinis collibus defluentes in portum ingerunt: qui alioquin congestus ibidem, annorum paucorum interuallo profunditatem illius adimpleret, nisi per meatus vndæ inter pilas ingruentes limum ac terram è solido maris fundo discuterent, & euerrere. Quod sanè vitium in Neapolitano portu, & in multis aliis aggere continuo septis nunc primum agnoscitur. *Molem Puteolanam* à magnitudine vocat Suetonius Tranquillus in vita Caligulæ, qua per maris sinum Baiarum usque per tria milia sexcentos ferè passus pontem temporarium ex nauibus ad anchoras collocatis fecisse Caligulam scribit aggere terreno superiecto, & in Appiæ viæ formam directo. Per quem vltro citroque commeuit biduo continenti. Primum in equo phalerato, deinde quadrigario in habitu in curriculo biugi, comitante prætorianorum agmine, & sequente in effedis cohorte amicorum. Denique cum multos è litore in pontem euocasset ad se, repente præcipitavit omnes; quosdam gubernacula nauium apprehendentes remis contisque detrudi in mare iussit. Hæc eius monstri ludicra tum ibidem spectacula fuere. Igitur ante
Cali-

Caligulae tempora molem istam stetisse, haud dubie colligimus: atque etiam silice stratam, pluteisque marmoreis ab utroque latere septam fuisse putamus. Pilas appellat Seneca in epistola LXXVIII. *Omni, inquit, in pilis Puteolanorum turba consistit, cum Alexandrinarum navium conspicitur aduentus.* Itaque Puteolanis, quando sudum erat, moles ista tanquam in hypethrio periuicundae de ambulationis commoditatem praebat. In cuius ingressu stetisse diximus sublimem arcum marmoreum Antonino Pio Aug. quondam à Puteolanis erectum gratitudinis ergo, quod ad molem portus restaurandam liberaliter reip. subuenisset: quemadmodum ex elogij fragmento nobis liquet, cuius antè mentionem fecimus: quodque hic studiosorum in gratiam adiicere libet:

AESARI, DIVI, IULI NEPOTI. DIVI, ANTONINO, AVG. PIO, COLONIA. FLAVIA VPER. CETERA. BEN VSPILARVM. VIGIV. QVO. ET. MVNITION.

Et quamvis hae paucae characterum eius reliquiae, marinarumque aquarum attritu non parum deformatae sint: attamen ex arcu tali ibidem decidisse, qualem in Anconitano portu Traianus Aug. habet, ipsius elogij forma demonstrat: cuius argumentum, ac sententiam ex paucis istis characteribus non solum diuinare; verum etiam ex ipso linearum ductu atque ordine qualitercunque supplere nos posse videmur in hunc ferè modum.

Impa.

IMP. CAESARI. DIVI. Hadriani. filio. divi. Traiani.
 PARTHICI. NEPOTI. DIVI. Nerva. pron. T. Ael. Hadriano
 ANTONINO. AVG. PIO. pont. max. trib. pot. *. coss. *. p. P.
 COLONIA. FLAVIA. Aug. Puteolanorum.

Quod SUPER. CETERA. BENEFICIA. ad huius. etiã. tutelã.
 portus. PILLARVM. VIGINTI. molẽ. cũ. sumptu. fornicum.
 reliquo. ET. MVNITION. ex. arario. suo. largitus. sit.

Adstipulatur huic elogio non parum Iul. Ca-
 pitolinus, scribens in Antonini Pij vita, ipsum
 multas ciuitates adiuuiffe pecunia; vt opera pu-
 blica vel noua facerent, vel vetera restituerent.

MISENI PROMONTORIUM.

CvM emporij atque naualium antiqua &
 vasta fundamenta perlustraues, à portu,
 atque pilis nauigio recta traicias ad Miseni pro-
 montorium Virgiliano carmine, celebriumque
 auctorũ scriptis famosum, & immortale. Mons
 ille procurres in mare sicut olim, ita nunc etiam
 cryptis atque cauernis multis pertusus atque
 concavus est, vt admodum appositẽ poëta inge-
 niosus, ac locorum illorum gnarus, *Aërium* prius
 appellatum fuisse canat, quasi propter meatus
 & concavitates ventosum. Insuper sub eodem
 mortuo, vel immolato ad *Auernum*, vt Seruius
 tradit, Miseno rubicini remigique suo sepul-
 chrum *Æneam* posuisse: qui, inquit *Aeneidos*
 libro VI.

*Imponit suaq; arma viro, remumq; , tubamq;
 Monte sub Aërio, qui nunc Misenus ab illo
 Dicitur, aeternumq; tenet per sacula nomen.*

Insinuans & designans per remum ac tubam,
 montem illum celebrẽ perpetuò futurum, pro-
 pter classẽ atque bellicarum nauium statio-
 nem, quam ibi iuxta Misenum Augustus ad tu-
 telam maris inferi mediterranei tunc colloca-
 uerat.

uerat primū. Accommodauit stationem illam *M. Agrippa*, sicut à Dione memoratur, bello Siculo contra *Sex. Pompeium* præfectus classis ab Augusto factus, atque in eo sinu maris posuit, qui inter *Misenum* & *Cumas* collibus cinctus instar lunæ corniculatæ incuruus & inflexus erat: loco nimirum capacissimo, vel maxime classi oportuno propter vicinos maris sinus triplices ab altero *Miseni* latere inter *Baias* atq; *Puteolos* ingruentes: *Baianū* videlicet, *Lucrinam* & *Auernum* lacus: quædam *maris* octa pulchrè nuncupatos à *L. Floro*. Quorum *Auernus* ab intimo stationis sinu (quem *Mare mortuum* nunc appellat, quòd eius faucibus oppletis arena stagnum, vel palus videatur) vix mille passuum spatio distat. Itaque classiariorum militum hibernis ora circumvicina, atque etiam *Misenus* mox adaptari cœpit. Excisus *Auerni* saltus propter siluarum densitatem aëris salubritati aduersus, sicut *Strabo*, & commentator *Virgilij Seruius* tradunt. Perfossi montes, atque duræ cautes, quo viæ paterent planæ per compendia ad *Baiani* *Lucrini*que littora. Atque ne deesset vniquam aquarum dulcium copia, maximis sumptibus laboribusque fluminum ac fontium procul adducuntur riuus; ædificantur cisternæ & aquarum castella spaciosa & multiformia pro locorum oportunitate; vel in plano, vel subterranea: atque etiam in excisis montium penetrabilibus, vti per æstiuos calores frigida semper esset præsto. Hinc est quod videmus magna ex parte *Miseni* montis exhausta viscera: immo totum ferè concauum & cacumine pensilem esse. In quo nunc etiam apparent lauacionum solia balnea, lacus, & ad cænas faciundas triclinia. Nam cryptis, viis; ædificiisque fornicatis intus plenus est, quæ crebris hinc inde columnis incumbunt, partim lateritiis, partim ex ipso montis

montis saxo cæsis. Atqui inter ea quidem ædificia imprimis est spectabile castellum illud aquarum amplissimum, quod *Traconarium cryptam* appellant vulgò, à fistulis siue meatibus, ut aiunt, per quos in illud aquæ pluviæ ex promontorio defluebant. Eius, me hercle, capacitas est immanis, quæ multis doliorum milibus impleri nequiret. Nam in altum exurgit ultra pedes x x v. longitudo latitudoque non satis comperta est, quia collapsæ testudines quædam loca ruinis oppleuerunt. Intus autem omnia tectorio denso ranicata sunt, quemadmodum castella eius generis munire contra fissuras consuevit antiquitas. Medium eius spatium patet inter duos parietes in longum pedes c c. in latum pedes octodecim. In utroque latere medijs transitus per portas quatuor intratur in cellas amplas quaternas, quarum testudines decussatim fornicibus iunctæ parietibus intermediis impositæ sunt. Sunt non minoris amplitudinis & alia in vicino castella, structuræ tamen artificio, & mole differentia. *Centum camerellas*, quod vulgò nunc appellant à cellarum, in quibus aqua conseruabatur multitudine, inter eius generis opera non minus est admirabile tam magnitudine quàm architectura. Cuius interiores parietes decussatim inter se commissi totam sustinent testudinem, & quadratas efformant vbique cellas, ostiolis angustis à quouis latere peruias ad inuicem: ut penetrare in singulas serui publici possent, cum aquis exhaustis castella purgari debebant. Per concamerationum testudines spiracula & foramina sunt, per quæ tanquam è puteis aquæ in usum quemlibet hauriri poterant. In *Piscina* quoque *miraabilem*, ut noto nunc nomine nuncupem celebre castellum illud, ibi, quod integrum penè totum adhuc conspicitur in cliuo Miseni promontorii,

classis.

classis portum, ac Cumas versus. Spatio patet illud ædificium, vt Leander Albertus adfirmat, inter quatuor extremos parietes in longum pedes D. in latum pedes CXXX. Cuius suprema concameratio modicum à parietibus subuexa pilis XLVIII. quadratis innititur pedes ternos ab vnoquoque latere crassis: quæ quatuor ordinibus numero duodenario partitæ symmetriam quintuplicis porticus elegantem per castelli longitudinem efficiunt. Totum opus est lateritium, summæ soliditatis propter murorum crassitudinem magnam: cuius interiores parietes atque pilæ diligenti tectorio contra percolationes aquarum vestitæ sunt. Atque in testudine sunt item foramina multis in locis, per quæ olim aqua hauriri solebat. Et ex alto patebat ingressus vtrimque, tam à fronte, quam à tergo per scalas lapideas graduum XL. quorum alter iam obstructus est. Pavimentum à lateribus altius est ad mediam porticum vsque, per cuius intercolumnia gradibus quinque descenditur vtrimque in aliud inferius mediæ porticus, in cuius fine gradibus rursus aliquot descenditur in humilius aliud quoddam solium iuxta scalas & ingressum obstructum; in quod olim aquarum fordes confluisse videntur, quæ per scalas exhaustis aquis denique per castellarios seruos exportabantur. Pavimentum autem omne ex opere signino denso diligentissimè constipatum atque complanatum est; vt nunc etiam temporis aquas facillè contineat pluuiis infusas, & in infimo dicto solio restagnantes. Tantæ molis fabricam quis primus ædificauerit, coniecturæ sunt variæ. Plures arbitrantur L. Licinium Lucillum auctorem esse, propter vicinas villæ Lucullianæ ruinas, quam ipsum magnificentissimam in Baiano ad Miseni promontorium habuisse constat ex Plutarcho.

cho, & Marco Varrone *de re rustica*: quibus ad-
 stipulantur etiam Suetonius & Corn. Tacitus,
 cum scribant in eadem villa decessisse Tibe-
 rium Imperatorem, quando tempestatibus im-
 peditus non poterat ager inde traicere in in-
 sulam *Capreae*. Sunt qui Neronis opus illud au-
 tumant esse, atque inde piscinam quoque nunc
 appellari; eo quod apud Suetonium in eius vita
 legatur, Neronem inchoasse piscinam à Mise-
 no ad Auernum contectam, porticibusque con-
 clusam, quo quicquid totis Baiis calidarum aqua-
 rum esset, committeretur. Ceterum hæc quidem
 coniectura, non mihi, non aliis, qui loca illa di-
 ligentiùs perscrutati sunt, & veterum similium
 structurarum rationes non ignorant, satis pro-
 batur; quibus nil aliud unquam, quam aqua-
 rum castellum fuisse videtur. Et quia hæc tan-
 tæ magnitudinis, atque capacitatis vasa vel ca-
 stella, quæ tria iam descripsimus, tam sibi pro-
 pinqua, portuique vetusto, maris mortuo vi-
 cina reperiuntur: non absurdè quis opinari pos-
 set, ad usum classis, atque classiariorum militum,
 quorum ibi hiberna, stationesque perpetuæ fue-
 runt, Augustum, successoresque principes ea
 condidisse. Castrorum enim in iis locis magna
 sunt vestigia, classiariorumque militum epitaphia
 è sepulchris vicinis extracta me quondam vidisse,
 & exscripsisse memini; in quibus etiam erant
 expressa prætoriarum navium nomina, veluti
Fides, Isis, Gallus: in quarum classe singuli milita-
 uerant. Breuiora ex his quædam studiosorum
 antiquitatis in gratiam adscribere non pigebit:

D M

TI. PETRONI. CELERIS

NAT. ALEX. EX. III. ISIDE. VIX

ANN. XL. MIL. ANN. XVII. TITI

VS. A QUILINVS. EPIDIVS. PANSA. III. ISID.

H B M

RECERVNT

D M

C. SENIO. SEVERO C. IVLIO. QVARTO
 MANIPLARIO. EX. III. VI VET. EX. PR. N. GALLO
 DE. NATIONE. BESSVS M. CECILIVS. FELIX. S
 VIXIT. ANNOS. XXXXVI INONIA. HERACLIA
 MILITAVIT. ANNOS. XXVI. S ET S
 ARMILIVS. DOLENS. ERES.

B. M. FECIT.

Habebant etiam ibi continuè manentem
 classis præfectum. Ut erat *Anisetus* libertus Ne-
 ronis antè pædagogus qui fuerat, cuius ministe-
 rio & technis ille princeps ibidem apud Baulos
 matrem Agrippinam occidit. Ut item huic dis-
 similis *C. Plinius* naturalis Historiæ scriptor sub
 T. Vespasiano; qui Miseni erat, c'assemque im-
 perio præsens regebat, quando Vesuvius arde-
 bat cum terræmotu, atque ipse cum quadremi-
 bus tam ad succurrendum oppressis, quàm ad
 explorandos eius ignes propius accedens, eius
 cineribus atque vapore suffocabatur: quemad-
 modum nos antè diximus, & Plinij ex sorore
 nepos C. Cæcilius, qui tum cum auunculo Mi-
 seni erat, ad Tacitum historicum scribit latius.
 Non equidem refragor, quin & Lucullianæ,
 villarumque plurium, quæ in illo tractu pulcher-
 rimo stabant circumquaq; frequentissimæ, vsui
 deliciisque dulces aquæ adductæ conservatæ-
 que fuerint. Negari etenim hoc non potest,
 cum inter ædificiorum veteres reliquias tot vbi-
 que locorum reperiantur tubi, formæ, canales,
 & aquarum castella. Horrent profectò nunc
 ruinis pagorum, atque villarum litora, & oræ
 maritimæ totius Campaniæ: sed omnis maxi-
 mè plaga inter Formias, atque Surrentum, quæ
 florente Imperio Romano vnus cõtinuæ quasi
 speciem vrbis à longè nauigio appellatibus se-
 reno cælo representabat ædificiorum omnis ge-
 neris maximo splendore maximaq; frequentia.
 Sed

Sed quis ea nunc distinguet, aut in tabulas referet? Alterius opus commentarij hoc esset, atque iusti voluminis.

VILLAE ROMANORVM.

Villas tantum nobiliores percurrere, non incongruum erit studiosorum in gratia. *L. Luculli* illa celebris hiberna in continente ad Miseni promontorium tegebat collis alti verticem cum cliuis vicinis inter classis portum, & Baianum sinum: vbi *C. Marij* à *L. Sulla* proscripti villam à *Cornelia* prius comparauerat, eandemque praetoris, hortis, atque piscinis sumptuosissimis ampliarat. Hortorum spacia discernuntur adhuc *Cumas* versus, non procul à *Centumcellis*: & piscinarum grandia vestigia in *Baiano* litore cum cryptis & stagnis in montem excisis, quae piscibus aestate contra solis ardores erant manufacta refugia. Quemadmodum & *M. Varro* de re rustica luculenter meminit, scribens *L. Lucillum* potestatem architectis suis fecisse dilapidandi pecuniam quantamcunque ad faciendam piscibus aestiua contra calores sub montibus stabula: atque opere hoc absoluto dicere solitum, se non amplius inuidere *Neptuno* bonitatem piscium. Adeo non vno loco praetoria, & piscinas suas habuisse videtur. Et apud eundem *Q. Hortensius* orator redarguit *M. Lucillum*, quod non eandem, *Lucij* fratris sui exemplo, piscibus commoditatem aestiuandi extra solem in frigore fecisset in suis viuariis. *M. Luculli* villam autem fuisse ad radicem *Miseni* in litore versus *Prochyten*, vbi & sub vndis visuntur piscinarum ruinae.

Q. Hortensij oratoris autem villa in sinu *Baiano* iuxta *Baulos* fuit, cuius ruinae partim in vndis marinis, partim in litore visuntur. Ipsum
ibidem

ibidem habuisse magnificentissimas piscinas constat, cum stagnis item sub monte rectis. Vir etenim erat in similes luxus ultra modum propensus, quem sapius M. Cicero causam ob eandem falsè suggillat: ipsum *Tritonem* appellans, & *piscinarium beatum*: quòd eius pisces cures ad manum vocati venient, & quòd murenæ mortem flere posset; quòdque petenti amico duos è viuariis mullos, duos se lubentius lecticæ suæ mulos daturum dixerit. Villam hanc Hortensianam possedisse postea Claudij Imperatoris matrem *Antoniam* Neronis Drusi, & in iisdem piscinis amatae sibi murenæ in aures addidisse Plinius scribit: eiusque propter famam nonnullos videre Baulos concupiuisse. An in eadem deinde villa Neronis Cæsaris mater Agrippina filij iussu trucidata fuerit, dubito: certè, si non in eadem, haud dubiè proxima fuit illa Agrippinæ, quantum ex Corn. Tacito colligi potest: qui *Annalium* xlv. scribit Neronem Baiis existentem matri aduentanti Antio per mare obvium exiisse in litora, manu & complexu excepisse, & duxisse Baulos. *Id, inquit, velle nomen est, quæ promontorium Misenum inter, & Baianum lacum flexo mari alluitur.* Ad Baulos igitur & ad Lucrini fauces fuisse istam, sortitamque nomen à vetusto loci nomine, Tacitus ostendit. Fabulantur autem Herculem cum Geryonis per Italiam boues ageret, eo loci stabulasse, nec non aggerem inter Lucrinum lacum, marisque fretum fecisse bouum traducendorum gratia, sicut Strabo tradit. Hinc prius *Boalia* locum dictum Servius Virgilij commentator ait: posteros corrupisse vocem, & Baulos brevitatis causa dixisse. Cum igitur ad Miseni radices inter Lucrinum & Baianum sinum fuerint *Bauli*: Neronem *natatoriam* piscinam suam inde per Lucrini margines ad *Auernum* duxisse

verisimilius videtur. Hoc enim ex Suetonio ferè colligere possumus, cuius paulò antè locum adduximus.

Habuit & in vicinia villam cū piscinis *Domitia* Neronis amita, in Baiano sinu; cuius *Agrippina* meminit obiter apud Tacitum lib. xij. dicens *Domitiam Baianam suarum piscinas excoluisse, cum ipsa Neronem adoptionem, & cetera adipiscendo imperio prepararet*. Nec præterit *Dio Cassius*, scribens Neronem amixæ *Domitiæ* veneno sublata bona possessionesque, quæ *Baiis*, & ad mare *Rauennas* habebat, inuasisse. Ceterum erga matrem, atque suos magis pius *Alexander Severus* Imp. fuit. Nam vt apud *Ælium Lampridium* legimus, præter ea quæ *Romæ* in honorem matris *Iulie Mammeæ* construxerat ædificia: palatium etiam magnificentissimum cum stagno, quod *Mammeæ* vocauit, extruxit. Sic & alia ibidem opera magnifica, in honorem affinium suorum, & stagna stupenda, admisso mari, fecit. Vt opinatur *Ferrans Lofredus*, *Marchio Treuicinus*, iuxta *Baias* illud *Mammeæ Palatium* fuit.

Atque ibidem sub monte apud sudatorium, & calidos fontes villa *C. Pisonis*: ad quam *Nero* Imp. eius amicitate captus crebrò ventitabat, balneaque & epulas inibat, omissis excubiis, & fortunæ suæ mole: quemadmodum ait *Tacitus* annalium xv. In eadem autumant, & haud vero dissimile est, ipsum epulis in multam noctem protractis illulisse matri *Agrippinæ* inuitatæ ad *Quinquatrum* solemnia, cum inde nauigio repertem nocte *Baulos* villam suam, naufragio per insidias præparato perdere veller: sicut *Suetonius* & *Tacitus* pulchrè describunt. Iam verò primos etiam illos principes, ad quos fortuna populi *Romani* publicas opes transtulit, *C. Marium*, *Cæsarem*, atque *Pompeium* Magnū

gnum Anneius Seneca docet epistola LII. ad Lucilium villas suas in regione Baiana summis montium iugis imposuisse, potiusque castra eas fuisse, quàm villas. Videbatur enim, inquit, hoc magis militare ex edito speculari longè lateq; subiecta,

C. MARIIVILLA QVAE
postea Luculli.

DE Marij villa suffragatur idem ferè Plinius libro XVIII. cap. VI. Posuit, inquit, in Misenesi villam C. Marius septies consul, sed peritiam castrametandi: sic ut comparatos ei ceteros etiam Sulla Felix cecos fuisse diceret. Hanc à Lucullo possessam, & ampliatam fuisse diximus, & Miseno proximam, quàm classis portum spectat.

C. Caesaris autem dictatoris villa supra Baias in monte fuit, quod ex Taciti verbis colligimus, qui XVI. Annalium scribit Agrippinam occiso Nerone tandem domesticorum cura lenem accepisse tumultum, viam Miseni propter, & villam Caesaris dictatoris, quæ subiectos sinus editissima prospectabat. Et visuntur adhuc eius insignia fundamenta supra templum Veneris, cuius ruinae suum vetus nomen adhuc retinent.

Magni Pompeij villam locant in monte tertio inter Auernum & vicinum sudatorium Tritulinum: aiuntque restare cognominis vestigia in loco, & repertam ibidem olim esse Pompeij Magni statuam.

M. CICERONIS ACADEMIA VILLA.

AT M. Ciceronis vbi fuerit villa scriptis eius immortalis, quam velut Musarum suarum sedem sæpius laudat: nobis veluti digito demonstrat Plinius libro XXXI. cap. ij. occurrisse videlicet illam ab Auerno lacu Puteolos tendentibus

dentibus litori impositam, celebratamque porticu & nemore : cuius ob causam Athenarum ab exemplo vocauerat *Academiam*: ibidem compositis eiusdem nominis voluminibus hanc illustrans excitat in illa sibi monumentum quoque, tanquam in toto terrarum orbe non hoc fecisset. Admodum sibi in deliciis locum illum fuisse, ad Atticum suum scribens, frequenter indicat. Nam singulis ferè epistolis libri primi commendat eidem, qui tum Athenis & in Græcia versabatur, villarum suarum ornamenta, atque in primis *Academie* quam in Cumano tum excolebat & instruebat cum gymnasio, nemore, xysto, porticu atque bibliotheca. Nec defuit Atticus, ipsi naues plenas omnium elegantiarum mittens utpote signa, statuas, ac hermas omnis generis, quæ tam huic quàm *Tusculana* videbantur conuenire: in quibus villis cum suo Tullio Pomponius Atticus sæpissimè familiariter atque fraternè manebat. Probat itaque in dictis epistolis Pomponij sui curam diligentem Tullius, laudatque missa signa *Megarica*, & *Hermas*: in primisque *Hermeracles*, atque *Pentelicianos Hermas* ex Attico marmore cū capitibus æneis. Item *Hermathenam*, ornamentum, inquit, *Academie* proprium meæ: quod & *Hermes* commune omnium villarum, & *Minerva* singulare eius esset gymnasij sui. Hæc in dictis ad Atticum epistolis explicatis inuenies lector. Cum vero in hac villa lacefferet literarium otium ab urbe, republica seditionibus perturbata, secedens Cicero; maximi ciuitatis principes ad ipsum excurrere, visitandi eius, atque consultandi causa sæpius solent. Fuit ibi C. Cæsar ipse iam victor belli ciuilis: fuit C. Octauus successor eius, qui postea Augustus, priusquam inuaderet Imperium: fuerunt alij plures qui tum temporis erant præcipui in rep. quemadmodum ex illius

episto-

epistolis colligimus. Post eius verò proscriptio-
nem atque eadem, possedit villam *C. Antistius*
Vetus, qui legatus Cæiari partes eius bello ci-
uili sequutus fuerat. Tum in prima villæ parte,
non diu post Ciceronis obitum, vt Plinius loco
suprà citato testatur, eruperunt calidi fontes
oculis ac visui perquam salubres, quos *Tullius*
Laurea Ciceronis libertus, à Phœbi corona poë-
tica cognomen habens, insigni celebravit epi-
grammate, quod dignum Plinius iudicauit, de
aquarum miraculis scribens, vt operi suo infere-
ret. Cecinit etenim poëta perappositè, villam
ipsam fontes istos honori Ciceronis sui dedisse,
nimirum,

*Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures, oculis qua medeantur aqua.*

Cùm non alia reperiantur inter Auernum ac
Puteolos circum litus ædificia antiqua, quàm
in loco, qui nunc *Stadium* appellatur, Ciceronia-
næ à porticus forsan longitudine, cuius ruinæ
visuntur, ac dimetri adhuc possunt: doctis ve-
rissimile videtur, eo loci sitam fuisse *Ciceronis*
villam. Nam atrij iuxta, nec non habitatio-
num ruinæ atque fundamenta discernuntur ad-
huc. Verùm hæc nunc procul satis à litore dis-
sita sunt. Quod non mirum. Nam recessit in-
de mare terræmotibus subinde, ac temporum
interuallo mutans lectum suum; atque multis
indiciis palam est, eò quondam peruenisse. Ita-
que tum quidem fossa vel euripo tam contigua
marinis vndis fuit villa, vti *Tullius* è cænaculo
suo manu pascere pisces, & hamo capere posset.
In eadem villa *Hadrianum* Imperatorem apud
Baïas mortuum sepulchro temporario condidit
Antoninus Pius successor, vt *Spartianus* auctor
est: ex quo colligere est, tum quoque *Ciceronis*
villam appellatam fuisse. Fontium aquæ calidæ,
quas *Plinius Ciceronias* vocat; in vicino prato
visun-

visuntur in crypta subterranea ad rupis radicem: quæ mirificæ sunt naturæ & virtutis. Nam interdiu fons semel, sic item noctu cum Lunæ exortu occasuque, non secus ac maris fluxus atque refluxus, calidam ac fumantem aquam in balnei lacum immittit: qui cum repletus exundat, pars aquæ riuulo quodam defluit in mare; pars ad fontem suum reuertitur. Vocat vulgus *Ciceronianum balneum*, medici verò *Pratense* vel *Tritulinum* à loco: quod prædicant rheumata capitis, atque oculorum vitia detergere, corpus ab humoribus pigris expurgare, & podagram sanare, pituitam ac hydropisim educere, musculos ac nervos emollire. Sed hæc de Ciceronis illa celebri villa satis. Nam quæ supra cryptam in eadem rupe, & circum Auernum in eadem regione sunt balnea & hypocausta varij generis atque multiplicis virtutis, à Leandro & alijs abundè describuntur.

A Ciceronis hoc *Cumano predio* vel *Academia* non adeò procul distitam fuisse Romanorum doctissimi M. Terentij Varronis villam, ex Academicarum quæstionum exordio colligimus: sed locus vbi fuerit, ignoratur.

Serulij Vatie villam Seneca ad Lucilium epistola LVI. ostendit fuisse ad litus inter Cumas & Auernum lacum: cuius magnificentiam antiquæ nunc etiam indicant ruinæ. *Speluncas habebat laxo atrio magni operis*, inquit, *duas: quarum altera solem nunquam recepiebat, altera toto die in occidentem vsque tenebat.* *Riuus piscibus alendis sufficiens euripi in modum prata diuidebat, partim in mare, partim in Acherusium lacum defluens.* In hac villa *Seuilius* ille prætorius ac diues, *Romam fugiens consenuit, captans ocium atque secessum:* & ob hoc unum *felix habebatur, quo tempore Tiberij Cesaris crudelitate plures adfligerentur*

gerentur in urbe proceres. tum etenim exclamabant homines, *O Vatia solus scis viuere: eo quod in villa sua latitans, se de periculo subduceret.* Sed hæcenus de Batanis veterum principum villis celebribus. Ceterum thermas, sudatoria, hypocaustra, calidorumque fontium miracula ab aliis abundè descripta prætereo. Nimis enim longum esset, omnia hic percurrere: immo describere exactius quid ubique fuerit, nunc quidem impossibile est. Nam maiorum barbaries, bellicæ frequentes clades, atque terræmotuum impetus crebri totam illam politissimam regionis faciem mutarunt in ruinas deformes, quæ vix discerni nunc possunt.

B A I A E V E T E R E S.

BA I A R V M antiquissimarum pulcherrimæ fundamenta cum plateis silicatis nunc demersa pelago visuntur in vndis. Oppidi vix visæ in continenti reliquæ, balnearum atque thermarum cauernæ, & ædificia vetusta, & admirandi operis extant circumquaque in vicinis montium cliuis, & radicibus. Interim multæ structuræ in cineribus incendiorum sepultæ iacent, multæ vastis terræmotuum voraginibus absorptæ sunt. *Portus Baiani* veteres pilas ex cocto latere maximas Puteolanæ molis instar sumptibus immensis factas inter fluctus scopulorum extantes forma videmus: sicut & claustrorum moles ac fundamenta, quæ quondam piscosos *Lucrinum Auernumque* lacus aduersus aperti maris tempestates muniebant. Ab Hercule primum aggerem iactum ferunt longitudine stadiorum octo, latitudine, qua duo vehicula commeare poterant, vt Strabo testatur: cum, vt dixi, Geryonis boues traducere vellet. Grata posuerunt illum ad Baulos propterea templo **ro-**
tundo

tundo coluit, cuius adhuc ostenduntur reliquiae. Portum verò Baianum atque Lucrini Auernique lacuum claustra tempestatibus dissoluta restaurasse C. Iulium Cæsarem, colligimus ex Maronis Georgicis, & eius commentatore Seruio: quibus suffragari & Suetonius videtur scribens, portum Iulium apud Baias Augustum perfecisse, cum immisso in Lucrinum & Auernum lacum mari, stationem classi pararet. Sed quo, inquires, in magistratu hæc Iulius Cæsar Lucrino & Auerno claustra posuit? Atqui in primo, ni fallor, consulatu: cum optimatum consensu futuris Cæsari & Bibulo consulibus prouinciæ minimi negotij, id est, siluæ callesque decernerentur à senatu, vt idem Suetonius in vita Iulij tradit. A senatu namque publicanis orantibus, ne ibidem vectigalia deteriora fierent, eò Cæsarem missum fuisse vti prouideret, Seruius commentator indicat; & proinde opus id Iulium appellatum esse exponens Maronis hos versus in Georgicorum secundo:

*An memorem portus: Lucrinoq; addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus aquor?
Iulia qua ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusq; fretis immittitur æstus Auernis.*

Iam verò Lucrini & Auerni spacia magna mons nouus occupat, ex imis terrarum penetralibus excitus anno salutis nostræ ∞ DXXXVIII. in fine mensis Septembris, cum ferè biennio totus ille regionis tractus crebris terræmotibus fuisset concussus. Tum autem III. Kal. Octobris vna nocte inter Gauri radices & mare iuxta dictos lacus mons ille semet erexit in altitudinem mille amplius passuum, & maris fluctus cum litore toto per passus ferè c. c. submouit. Tripergulanum vicum per amplum cum celeberrimis balneis penitus absorbuit, & lacus duo

Lucrinum Auernumque vicinos magna ex parte saxi, cineribus & terra compleuit. Quaterna passuum milia nunc radicum suarum ambitu complectitur. Quantum igitur veterum monumentorum sub se sepelierit, haud facile dixeris. Crater in eius cacumine circularis, per quem flammæ eructauit, latè per diametrum patet passibus circiter quinquaginta, cliuoseque descendens in arctum adhuc temporis in fundo fumantes atque calidas aquas continere dicitur.

LACVS AVERNVS.

Monstratur & lacus Auernus, Homeri, Maronis, aliorumque celebrium poetarum carminibus illustris, & à Strabone, pluribusque diligenter descriptus propter Saturnia veterum somnia atque superstitiones: quibus persuasum fuit, quòd illic

Noctes atque dies patet atri ianua Ditis.

Accessum videlicet ad inferos ibidem fuisse, euocari manes humana cede, dirisque sacrificiis solere, nec non antiquissimos accolas *Cimmerios* sacerdotes oracula petentes aduenas inde per specus subterraneos ad Plutonem duxisse, vulgoque nunc etiam persuasum est, per vicini montis viscera, quem idcirco *Sibulle* vocant, aditum patere ad *Cumane Sibulle* penetralia subterranea, in quibus operatam sacris, oraculaque dedisse ferunt. quæ Leander Albertus in Italia sua non minus diligenter, quam eleganter descripsit. Hæret adhuc opinio nunc temporis apud Campanos atque vulgus imperitum, ab *Auerno* vel inferis istac Christum seruatorem nostrum, morte per mortem domita, retulisse spolia optima; sanctorumque patrum animas ex infernis carceribus extractas per montem Auerno, & nouo monti vicinum traduxisse, qui propterea
Christi

Christi mons nunc etiam appellatur. Suffragantur huic opinioni veteres item poëtae quidam, de balneis Puteolanis scribentes, vt Alcæmus:

*Est locus, effregit quo portas Christus Auerni,
Et sanctos traxit lucidus inde patres.*

Item Eustasius quidam:

*Est locus australis, quo portam Christus Auerni
Fregit, & eduxit mortuus inde suos.*

Quinetiam creditum fuit, ob propinquas circumquaque feruentium aquarum scaturigines, lacum istum ex aquis Stygiis, vel infernis Acherontis fluuij venis ortum habere suum, ideoque vocari quoque paludem Acherusiam. Nec ab eadem opinione Maro poëta discrepare videtur canens:

*Quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refusa.*

Sed hanc auxere vanam credulitatem tam locorum conditio, quam naturæ rara miracula vulgo stupenda: quòd abruptis ferè montibus cinctus in profunda valle lacus olim siluarum densitate tenebrosus, horridus, & iucultus accessum vix admitteret, ventisque difficulter peruius retros ab imo sulphureosque exhalaret odores, quibus supra volantes aues enecabantur. Hinc etenim Latinis *Auernus*, Græcis ἀόρνυς, quasi sine aëribus lacus semper nuncupatus fuit. Et proauorum quoque memoria ex imo telluris pestilentes in lacum prorupisse venas è subterraneis vicinis incendiis, testatur & Ioannes Bocardius in libello de lacubus, scribens se vidisse Roberti regis temporibus eiectam ex *Auerno lacu* in litora magnam piscium mortuorum vim, quos scaturigo recentis alicuius noxiæ venæ sulphuræ in lacum immissæ vi sua repentè necasset: quemadmodum ex atro piscium colore, nec

non grauiſſimo odore ſulphureo, vix acceſſum hominum admittente, colligi tum facile poterat. Demonſtrabimus quidem ex Liuiio in *Magiſtratum annalibus* noſtris, belli Samnitici tempore Romanis in Campaniam irruentibus hoſtium legiones integras aliquando ſaltus in iſtos tanquam in tutiſſima caſtra ſe recepiffe. Ex quo colligere eſt, montes illos circum *Auernum & Lacerinum* tum temporis deſertos & incultos iacuiſſe. Strabo tamen teſtatur, ſuo tempore cultu diligenti peramcenos fuiſſe, cum iam Auguſtus aëris ſalubritati conſulens, ſiluas lacum obſidentes excindere iuſſiſſet, veluti nos antè diximus ex Dionis hiſtoria, & Seruio Virgiliij commentatore. Auiū igitur, animaliumq; omnium acceſſum poſtea non reppulit Auernus nomini ſuo non reſpondens ampliùs; vti nec etiam hoc tempore: quin aues aquaticæ frequentes in eius vndis natantes haud rarò viſuntur.

C V M A E.

AB Auerno lacu deſcendentibus occurrūt in eadem via Cumarum ruinae ingentes, vr- bis nunc penitus deſertæ; cuius viſuntur adhuc templorum, turrium, aquæductuum, atque operum ampliffimorum magnæ moles, ſed ruinis horridæ atque indiſcretæ. Nec non in alto montis vertice templi item Apollinis longè conſpici celeberrimiq; ſunt veſtigia, cuius Virgilius, & eius commentator Seruius Grammaticus, meminere. *Arcum Felicem* nunc vulgò vocant altitudinis ſtupendæ fornices è cocto latere euectos in ſublime; vti per eos via plana inter duos montium vertices pateret. Conſiderant vr- bem antiquiſſimam Græci ex Euboica Chalcide, qui ſedem quærentes, cum claſſe in Italiam profe- cti, primùm vicinam Campaniæ, promontorio- que Miſeno Pithecufas inſulam occuparunt.

Nec

Nec diu post etiam in continenti montem in litore iuxta *Auernum*, atque in eo condiderunt opidū Hippocle Cumeo, & Megasthene Chalcidensi ducibus: quod ab vndis marinis Græca voce Cumas appellarunt, vel *ἀπὸ τῆς κύου*, id est, à prægnante. Nam ibidem grauida prægnans mulier inuenta fæcunditatis omen ipsis dederat: quemadmodum Strabo, Dionysius, ac Liuius, alijque plures auctores sunt. Floruere deinceps admodum per vicinam Campaniam, imperium, rempublicamque suam disciplina Græca Pythagorica temperantes æquissime: sic ut colonias in eodem litore plures, videlicet Puteolos, Paleopolim, atque Neapolim, successu temporum feliciter deduxerint. Antequam ex vrbe Romani reges suos expulissent, legimus tyrannis *Cumanos* obtemperasse: non quia violento premebantur imperio, sed quia tum Græci principes suos, qui absoluta gubernabant potestate, tyrannos vocabant. Celebris ac potens tum apud eos *Aristodemus* tyrannus, cognomento *Malacus*; ut à Liuius, & Dionysio Halicarnassæo scribitur. Qui principatum suæ reipublicæ plebiscito est adeptus ob insignem fortitudinem, quod exiguis cum copiis ingentes Etruscorum, Umbrorum, atque Ausonum exercitus contriuisset, quodque ducem hostium Aruntem Porrenæ regis filium manu in prælio trucidasset. Ad quem confugisse Tarquinium Superbum exulem, & Cumis in exilio mortuum esse, ab iisdem auctoribus traditur. Postea tamen à Campanis in potestatem redacti Cumani, seruitute graui, crudelique diu premuntur, ut Strabo memoriæ prodidit. At præualentibus tandem Romanis, cum nec Annibal, nec Capua, nec Italia denique tota diutius eorum potentia resistere posset: simul cum Campanis vicinisque populis libertatem nimis pertinaciter defensam amise-

re Cumani, atque eorum ciuitas in præfecturæ formam redacta est. Multarum igitur urbium Italiæ fortunam deinceps experitur, quæ Romæ potentia & amplitudine oppressæ in obscuros decreuere vicos: maximè cum Campania vniuersa capacissimis Romanorum principum villis oppleta luxuriaret nimium. Tum Cumæ quasi vacuæ ad secessum tenuiorum ac plebeiorum ciuium patebant in introitu videlicet Baiarum, & Puteolani sinus ac litoris: quandoquidem horti, prætoria, & villæ locupletissimorum occupassent circumquaq; vicinitatem omnem, vt agri nihil Cumanis relinqueretur. Tale quid ex Iuuenalis poëtæ Satyra tertia colligimus, qui Cumas Baiarum ianuam videtur idcirco vocare, dum Vmbricij sui discessum ab vrbe Roma dolet his versibus:

*Quamuis digressu veteris confusus amici,
Laudo tamen, vacuis quòd sedem figere Cumis
Destinet, atque vnum ciuem donare Sibulla.
Ianua Baiarum est, & gratum litus amœni
Secessus.*

Collabente tãdem Imperij Romani mole, cum Italia propter tyrannorum impotentiam bellicis cladibus frequenter vexaretur, atque etiã barbararum gentium incursionibus pateret: inter alias vrbes & *Cuma* in abrupto monte supra litus positæ situs ob commoditatem operibus facile muniri poterant. Agathias Myrrinæus libro historiarum belli Gothici primo, testatur hoc opidum superiore loco turribus, ac propugnaculis firmis, validisque cinctum muris suo tempore fuisse. Ideoque Totilam, Teiamque Gothorum reges in eodem, perinde ac in arce tutissima atque inexpugnabili, thesauros & preciosissima quæque sua recondidisse; nec illud à Narsete Iustiniani Imp. legato, nisi per longam obli-

obsidionem, capi potuisse. Nunc autem inter ruinas ingentes adhuc murorum & turriū fundamenta, atque ex rupibus excisæ fossæ profundissimæ cernuntur. Cumis deinde cum *Gauro* monte relictis, *via Domitiana* (quam admodum luculenter nobis Statius poëta in *Siluis* suis describit) sæpius interruptæ reliquias reperiunt: nec non ingentes lapidei pontis ruinas in *Vulturno* positi: quam viam ex *Appia* inter *Minturnas* ac *Suessam* *Domitianus* inchoatam per campum *Stellatam* atque *Literninas* paludes duxerat vsque *Cumas*; sicut ex hendecasyllabis dicti *Statij Papinij* poëtæ colligimus: qui etiam pontis in *Vulturno* meminit, nec non arcus triumphalis in viæ huius ingressu ad *Appiam* *Domitiano* positi ex marmore *Ligustico*; cuius, nescio, an extent adhuc reliquiæ.

LITERNVM COLONIA

cur nunc Turris Patria.

Videbis tamen ad viæ laeuam in itinere *Literni* veteris Romanorum colonix ruinas, iuxta speculam in litore positam, quam vulgo nunc *Turrem patriæ* vocant à maioribus tradita nuncupatione: sic vt videatur inde defluxisse nomen hoc, quia *P. Scipio maior Africanus* voluntario secessu suo locum nobilitarit, patriam Romanam fugiens, ac priuatim in villa sua vitam ibi finiens, ciuium suorum criminationibus iniquis offensus. Nam immortalem patriæ inurens ingritudinis notam, voluntatis extremæ decretum sepulchro ibidem suo insculpi iusserat: quo cineres ossaque sua negabat ingrata, quam in cineres collabi, *Pœnis*que seruire passus non fuerat. Animi, me hercle, pij, moderatiq̃ue magnitudine maior tum *Scipio* fuit, quàm tot antè partis victoriis: qui non armis, ac *Cn. Coriolani*

S S

violenti

violentia, sed sola ingratitude accusacione civium suorum iniurias vlcisci satis habuit: patriam vivus, mortuusque voluntaria absentia sua, tanquam exilio quodam, multare volens. Plus etenim *Roma* perdidit in fortissimo ciue principe senatus sui, quam *Scipio* in patria sponte derelicta: quem nihilominus rerum præclare gestarum gloria, virtutumque maiestas semper indiuiduæ sequebantur. Auctores sunt *Liuius*, *Strabo*, *Val. Maximus*, aliique plures, *Literni* in villa sepulchrum *Africani* maioris fuisse. Quibus astipulatur itē *Anneius Seneca* in xxvii. ad *Lucilium* suum epistola, quam ex eadem *Scipionis* villa tum adhuc extante *Literni* scripserat; vbi & eius frugalem structuram, locique situm exactius depingit. *Plinius* item naturalis historię scriptor testatur libri xvi. capite ultimo, sua ætate in *Liternino* durasse prioris *Africani* manus satas oliuas: item *myrtum eiusdem in loco conspicue magnitudinis*, & sub ea specum fuisse dicit; in quo manes eius custodire draco ferebatur. Hinc item fabula fortassis ad posteros dimanauit de monte *Draconis* non procul distito, vbi & nunc affirmant accolæ *Massici* promontorij illius in specu vasto sub ara quadam in ædícula *D. Marti* vetusta latitare draconem, qui intrantes primùm exanimet retro veneno, & postea deuoret: atque castello montique nomen inde impositum esse, quemadmodum *L. Ponsanus* in historia *belli Neapolitani* memoriæ prodidit.

SYNOPE, VEL SINVESSA
colonia.

SV B arce maioris *Draconis*, antiquissima quondam Græcorum colonia *Synope*, à Romanis *Sinuessæ* post appellata, cuius peringentes.

gentes circumquaque visuntur ruinae, praefertim in ora litoris, ut immensi portus inter alia. Deduxere Romani hanc coloniam, cum vicinis Minturnis bello Samnitico, quo frequenter inuoluebantur & Campani; urbis anno CDLVII. Appio Claudio II. & L. Volturnio II. coss. ut Livius auctor est; vel anno sequenti, quo Pyrrhus regnare coepit, ut vult Velieius Paterculus. Aquarum calidarum vi medica, caeli que temperie mira fuit diu celebris colonia haec: atque idcirco tepetem nominat *Sinuessam* poeta Silius Italicus. Balnea Gaurana nunc fontes illos appellant. At Tacitus *Sinuessanas aquas* annalium libro XII. scribens *Claudius Imp.* aduersa correptum valetudine, refouendis viribus mollicie caeli, & salubritate aquarum *Sinuessam* perrexisse, cum boletos illi pararet venenatos vxor Agrippina. Rursus historiaram sui temporis libro primo pulchre refert, ut apud aquas *Sinuessanas* Osonius Tigellinus precipuum Neronis ad omne facinus instrumentum, inter stupra concubinarum, & oscula, sectis nouacula faucibus, infamem vitam finierit.

Mox *Liri* flumine trajecto, *Minturnaru* florētissime quondam coloniae reliquias perlustra, non procul a ripa protēsas ostiū ac mare versus. Cernes ingētes aedificiorum publicorū moles, saxis & marmoribus partim spoliatas, partim integras: inter quas est aquaeductus sumptuosus & altus: item *theatrum* cum scena, proscenio, pulpito, membrisque suis aliis, operis antiqui, sed admodum solidi. Sic & *amphitheatrum* cum sedilibus, gradationibus, & cuneis, marmorum tamen atque saxorum quadris non minus spoliatum: ex quibus vicinum in colle castellum, quod *Traiectum* vocant, suscitatum & munitum esse videtur. In eius autem *amphitheatri* deserti ruinis tanquam in vallis rotundae cliuis captae pe-

cora-

coraque versantur, ac arbuta graminaq; nunc carpunt. Vises insuper murorum & turrium magna vestigia, portarumq; præaltos fornices, aliaque ædificiorum fundamenta solidissima: ex quibus colligere est, urbem opibus splendendam & potentem fuisse. Nunc solum aratro profcissum, campi deserti, ruinæ, ruderaque spectata: nec non vicinæ paludes C. Marij post plures consulatus & triumphos proscripti latebris celebres, inconstantis fortunæ, & vicissitudinis rerum insignia cuius exempla suggerunt.

MINTURNÆ PALVDES.

Illustres & multis sæculis postea *Minturnæ* prælio maximo & cruento contra Saracenos, quo Christiani victores Ioanne x. summo Pontifice, & Alberico Tusco ducibus hostem perniciosissimum Italia profligarunt: exceptis profugorum è prælio reliquiis, quæ *Garganum* montem occuparunt. In quo se diu postea tenuere, prædationibus, & piratica vitam sustentantes.

FORMIÆ.

INde secus Appiam via Herculanthea multarum, Tullio teste, deliciarum, perge *Formias*. *Molam* nunc appellant castellum in litoris rupe positum. Ex situ, locorumque veteri descriptione Volaterranus, & antiquitatum periti plures coniiciunt M. Tullij Ciceronis *Formianum* ibidem fuisse. Nec refragor admodum. Etenim ædificiorum antiquorum ruinæ, statuarum tituli, & epitaphia, quæ in Appia & vicinis villis reperiuntur, liquidè demonstrant *Formias* ibidem fuisse: atque inter alia hoc Elogium, quod in basi statuæ legitur, quam

I. M. P.

IMP. CAESARI. DIVI
 HADRIANI. FILIÓ. DIVI
 TRAIANI. PARTHICI. NEP.
 DIVI. NERVAE. PRONEPOTI
 TITO. AELIO. HADRIANO
 ANTONINÓ. AVG. PIO. PONT
 MAX. TRIB. POT. XI. CÓS. IIII. P. P.
 FORMIANI, PVBLICE

ibidem posuerant. Alias marmorum inscriptions omnes hic adferre longum esset. At *Formias* primū condidisse Lacones in antiqua *Læstrigonum* antropophagorum sede, Strabo, Plinius, Solinus, plurēque veteres consentiunt. Ideoque *domum Antiphatae compressam freta* Silius poëta vocat, quòd ibidem Antiphates Lami filius, Neptuni nepos *Læstrigonibus* imperitarit: quos Siciliae partem post *Cyclopes* propè Leontinos inhabitasse volunt, & ante Græcorum in Italiam aduentum oram occupasse Campaniæ; vbi post à Græcis *Caieta* condita: quam & à *Lamo* Neptuni filio *Læstrigonum* rege regnatam Silius idem canit: item litus incoluisse, vbi *Formias* condidere Lacones: quas hi à commodis nauium stationibus primū *Hormias* Græca voce vocarunt. Postea Campanis *Græci* succubere, Romanisque deinde *Campani*: qui in præfecturæ formam, Annibale pulso, simul cum *Capua* *Formias* quoque reduxerunt: cum prius tamen municipium fuisset, atque ciuitatis ius cum suffragij latione obtinuisset, sicut à Liuiio libro xxxix. docemur. bello demum ciuili, vt Frontinus auctor est, à iiii. viris Cæsare, Antonio, & Lepido, inter colonias Italiae militares *Formiæ* redactæ fuerunt: & Imperatorum temporibus propter cæli temperiem semper floruisse, ex Horatio, Martiale poëta, & auctorum multorum scriptis constat: quod ipsum & veterum ædificiorum, monumentorumque frequentia palam

palam ostendit: quamuis denique barbari Saraceni hoc opidum, sicut & Campaniæ plures vrbes funditus exciderint, ante annos ferè ducentos. Tunc etiam ex loco deserto *Formianum* episcopatum Gregorius IIII. PP. *Caietam* transfudit, vt & antè diximus. Deinde Appia proficere. *Fundes:*

VELITRAE.

INde *Velitras*, Volscorū olim opidū, antiquitate & potentia clarū, cuius in Romana historia frequens est mentio. nam ab Anco Martio rege Rom. obsidione graui ad deditiōem compulsa *Velitras*, Liuius & Dionysius Halicarnassæus scribunt: seuerissimeque tandem punitos *Veliternos* fuisse propter frequentem rebellionem, prodit item Liuius. Nam muri eorum disiecti, & optimates expulsi, atque ultra Tyberim habitare iussi sunt: carceris etiam adiecta poena, si quis eorum citra flumen per mille passus pedem protulisset. Fuit item ab antiquo ciuium Rom. facta colonia, quam variis temporibus exhaustam, multiplici bello sæpius adauxere, nouisque colonis frequenterunt, sicut ex eodem Liuiō discimus. Sex. Iulius Frontinus in fragmento de Coloniais tradit *Velitras* opidum lege Sempronia fuisse deductum: postea Claudium Cæsarem eius agrum limitibus Augusteis censitum militibus assignari iussisse. Tum igitur militaris colonia facta est. Celebres quidem antiquitus *Velitræ* maioribus D. Augusti, gente nimirum Octauia nobili & antiqua, quæ originem ex hac colonia duxerat. Atque nutrimentorum Augusti locum extitisse suo tempore, Suetonius auctor est, inclytum religione in eius auito suburbano, casa permodica, & instar cellæ penuariæ iuxta *Velitras*. Nunc antiquitatum
pauca.

pauca visuntur vestigia, quamuis amplum & frequens sit opidum, & ædificiis excultum satis. Ager eius fructuum omnis generis nunc etiam ferax est, vt olim propter vrbs Romæ vicinitatem villis & hortis nobilium ex politus haud dubiè fuit. Nominat quidem inter generosa sui temporis *vina Veliterna* Plinius libro xiv. quæ tamen nunc degenerarunt, ac auctoritatè amiserunt suam: quia propter cruditatem, austeritatemve coqui a heno debent. Quapropter haud falsò palam esse contendit idem, sua quibusque terris tempora esse, sicut suis rerum prouentus & occasus. Hinc per montes Tusculanos *Tibur* perrexeris.

Videbis ex itinere ad sinistram *Lanuuium*, templo Iunonis *Sospitæ* religiosum antiquitus: *Arriam* à Siculis conditam, vt *Hemina Cassius* prodidit; *Alba* quondam *Longa* situm, montemque templo Iouis & feriis Latinis celebrem: atque subiectos montibus inclusos lacus, *Albanum* quondam *Veientibus* fatalem, atque *Nemorensem* vetustis *Diane Taurica* ac *Hippolyti Virbii* barbaris sacrificiis famosum: cuius quidem tractus frequenti contemplatione, diligentique inuestigatione antiquitatum studiosi, propter veterum auctorum de his locis scripta, vehementer delectantur. Per lustra deinde in agro *Tusculano* villarum sumptuosissimarum crebras atque dolendas ruinas.

P R A E N E S T E.

V I D E ad dexteram in supercilio montis antiquissimam Aborigenum sedem *Præneste*: & tantæ quidem antiquitatis, vt de eius exordio & conditore non consentiant auctores, & diuersi diuersa tradant. *Virgilius* vii. *Aeneid.* fundatorem eius vrbs fuisse canit ex *Prænestinorum*.

norum libris *Caculum Vulcani* filium, qui item *Cacilie* Romanæ gentis auctor fuit: de cuius natiuitate satis longam *Seruius* commentator fabulam refert, & nominis etymon $\delta\alpha\tau\acute{o}\ \tau\acute{\omega}\nu\ \omega\pi\acute{\iota}\tau\omega\nu$, id est, ab ilicibus ibidem frequentibus ducit. Malunt alij, $\delta\alpha\tau\acute{o}\ \tau\acute{\omega}\nu\ \pi\acute{\rho}\nu\alpha\tau\acute{\omega}\nu$ dictam, quòd *pronus* & decliuus sit locus, in quo sita est. *Pompeius Festus*, quòd montibus *præstet*, *Præneste* vocatam putat. *Solinus* ex *Zenodoto* prodit, à *Præneste* *Vlyssis* nepote & *Latini* filio conditam & nuncupatam: quem *Stephanus Byzantius* in *urbium lexico*, *Prænestum* Latinum *Vlyssis* & *Circes* filium dicit. *Plutarchus* in *Parellelis* ex *Aristoclis rerum Italicarum* tertio *Telegonum* *Vlyssis* & *Circes* filium, quem & *Tusculum* condidisse volunt, deorum oraculo monitum etiam hoc opidum construxisse tradit, vbi saltantes cum coronis colonos inuenerat; & tum appellatione coronæ ilignæ *Prinistum* nominasse, & hinc *Præneste* Romanos postea vocitasse. Quapropter & *Stephane* Græcis quondam dicta fuit, teste *Plinio*; vel vt *Strabo* vult, *Polystephanos*, quasi *multarum coronarum*: qui affirmat originis esse Græcanicæ cum *Tibure*, & ab eo distare stadiis centum, & à *Roma* ducentis. A coronis igitur nomen hoc opidum accepisse constat, tam ex oraculo dicto, & occasione sui ortus, quàm propter votiuas multorum coronas, quibus inclytum ibi antiquissima sortium religione templum *Fortune* frequentabatur: quod quidem florentè Romano imperio fuit admodum celebre, sumptuosaque structura permagnificum: sicut ex reliquiis adhuc colligere possumus. Memini me ibidem vidisse *Fortunarum* signa, & imagines plurimas, tam ex ære, quàm ex marmore, ac etiam ex terra cocta fictiles pulcherrimas, diuersisque symbolis multiformes. Sic etiam coronas varij generis, ac num-
 mos

mos æreos grandes, characteribus ac notis fortium multiplicibus efformatos: Item aras, tabulas, ac cippos marmoreos cum suis elogiis & inscriptionibus, ex voto ibidem Fortunæ, Iouipuerto, Spei, Cupidinibus, aliisque diis consecratos: quæ singula hîc enarrare longum esset, & aliam adhuc in occasionem seruatur. Vnum tamen epigramma lectu dignissimum præterire nequeo, à nemine, quod sciam, correctè publicatum hæctenus. Insculptum quidem est in magna marmorea basi, quam cum effigie patris *T. Cæsij Primi* negociatoris frumentarii, qui ex voto centenas annuatim coronas *Fortunæ Prænestinae* donabat, *T. Cæsius Taurinus* filius in eodem templo dedicarat: in cuius fronte videntur exsculpti duo modi spicis pleni, & in angulis item binis singulæ columellæ spicis tribus erectis coronatæ: subscriptum his epigramma ex eadem basi in area palatij pontificij Præneste quondam excepimus ipsi. Quod quidem tale est:

TV QVAE TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI
 VOTORVM VINDEK SEMPER FORTVNA MEORVM
 ACCIPE QVAE PIETAS PONIT TIBI DONA MERENTE
 EFFIGIEM NOSTRI CONSERVATVRA PARENTIS
 CVIVS NETACEAT MEMORANDVM LITTERA NOMEN
 CAESIVS HIC IDEMQ. TITVS PRIMVSQ. VOCATVR
 QVILARGAECERERIS MESSES FRVCTVSQ. RENATOS
 DIGERIT IN PRETIVM CVI CONSTAT FAMA FIDESQ.
 ET QVI DIVITIAS VINCIT PVDORE PER ILLOS
 CONSVETVS PORTVS CVRA STUDIOQ. LABORIS
 LITORA QVI PRAESTANT FESSIS TVTISSIMA NAVTIS
 NOTVS IN VRBE SACRA NOTVS QVOQ. FINIBVS ILLIS
 QVOS VMBER SVLCARE SOLET QVOS TVSCVS ARATOR
 OMNIBVS HIC ANNIS VOTORVM MORE SVORVM
 CENTENAS ADICIT NVMERO CRESCENTE CORONAS
 FORTVNAE SIMVLACRA COLENS ET APOLLINIS ARAS
 AGERIVMQ. IOVEM QVORVM CONSENTIT IN ILLO
 MAIESTAS

MAIESTAS LONGAE PROMITTENS TEMPORA VITAE
 ACCIPE POSTERITAS QVOD POST IVA SECVLANARRES
 TAVRINVS CARIIVSSVS PIETATE PARENTIS
 HOC POSVIT DONVM QVOD NEC SENTENTIA MORTIS
 VINCERE NEC FOTERIT FATORVM SYMMA POTESTAS
 SED POPVLISALVO SEMPER RVMORE MANEBIT

Quod initium autem habuerit antiquissima hæc sortium superstitio, pulchrè nobis explicat ex *Prænestinorum* ipsis monumentis Cicero de diuinatione libro secundo, N. Suffucium nobilem Prænestinum somniis crebris ac minacibus iussum, certo loco silicem, ciuibus ridentibus, excidisse: vbi perfracto saxo sortes eruperunt in robore sculptæ priscarum literarum notis, quarum occasione *Fortuna* ibidem coli cœpit. Septum deinde locum fuisse religiosè, propter Iouis pueri simulachrum, qui lactens cum *Tunone* in gremio *Fortune* sedens, mammam appetens ibi castissimè colebatur à matribus. Eodem tempore, vbi post *Fortuna* templum cõditum est, mel ex olea fluxisse; & haruspicum iussu ex eadem arbore factam arcam, in eaque conditas sortes illas, quæ *Fortuna* monitu, pueri manu miscebantur, educebanturque. Fani pulchritudo & verustas nõ tantum Ciceronis tempore, verum etiam ad extrema ferè Romani Imperij tempora sortium illarum oracula celebrarunt; atque originem habuisse antiquissimã, tam ex ipso Cicerone, quàm ex aliis colligimus. Quare non suffragor eorum sententiæ, qui L. Sullam dictatorem templi istius conditorè fuisse volunt; decepti, vt reor, Plinij verbis qui lib. xxv. de pauimentis nobilibus, arteque pauienti scribens, lithostrota primùm in Italia sub L. Sulla cœptasse dicit è paruulis marmorum frustis versicoloribus commissa, & picturam imitantia; cum antè diu pauimenta
 picturæ

pieturae ratione elaborata apud Graecos expul-
lissent. Et affirmat suo tempore *Praneste litho-*
strotum durasse, quod ibidem in *Fortuna delubro*
fecit Sulla: cuius magnam partem loco subterra-
neo me ibidem non semel vidisse memini cum
figuris peregrinorum animalium, quorum no-
mina quoque Graecis litteris expressa in eodem
pauimento leguntur. *Opus musiuum* Latini post-
ea *Lithostrotum* eius generis vocauerunt, vt a-
pud Spartianum in vita Pescennij Nigri legi-
mus; & artifices ipsos musiuarios, sicut Theo-
dosius & Valentinianus Augg. Codicis lib. x. ti-
tulo XLIV. de artificum excusationibus, vbi & *mar-*
morarios & *musiuarios* nominant inter excusatos,
si modo correcta sunt exemplaria. Nam in an-
tiquis epitaphiis *musciarios* appellari reperimus.
Vt igitur antea diximus, L. Sullam eius anti-
quissimi templi auctorem non putamus; sed
quod post bella ciuilia victor religione tactus
illud suis armis destructum atque profanatum
restaurarit, verisimilius videtur, & ex Plinio
quasi colligere est. Profanasse quidem constat,
cum maxime C. Marium iuniorem ceterosque
inimicos ibidem circumuallatos pertinaci obfi-
dione ad mortem compelleret, opidumque tan-
dem captum, *Pranestini* omnibus exarmatis
& trucidatis, spoliaret, sub hastaque venum da-
ret. Contigit ergo, quemadmodum & Strabo
sentit, vt quae ceteris vrbibus commoditati tu-
telaeque solent esse; loci videlicet situs munitis-
simus, murorumque firmitas, ea huic opido cala-
mitati & exitio saepe fuerint propter ciuilia Ro-
manorum bella: cum eo se partes imbecilliores,
tanquam in arcem tutam aliquando subtraxe-
rint, opidumque simul sua clade inuoluerint. Vi-
suntur adhuc etiam cuniculi specusque subter-
ranei ab opido per vicinos montes ad plana per-
fossi, tam auxiliij intromittendi, quam clande-
stinae

stinæ fugæ causa. In quorum vno C. Marius junior obfessus, cum fugæ nulla pateret via, ne caperetur viuus, cum amico Pontio Telesino dimicans cecidit. Hinc vulgi etiamnum opinio manet, in cuniculis illis saxa cæforum ibidem adhuc cruore rubere: cum tamen in his vicinifque montibus tam Tusculanis quàm Albanis mollior lapis omnis sua natura rubeat obscure. Non ineleganter de his itaque poëta quidam Germanus, Fabricius, in Hodæporico suo cecinit:

————— *Tua Cacule regna*
Nomen ab ilicibusq; tenens Præneste venimus.
Quo primùm Diua, qua nullo tempore, nullo
Certa loco perstat, miramur nobile templum,
Pluribus in templo lithostrotaq; picta figuris,
Deinde tot effossos recta tellure meatus,
Qui finguntur adhuc Mariana caderubere.

Libera & fœderata primùm Romanis ciuitas Præneste fuit, prætoremque suum habuit, vt ex Liiuo cognoscimus, quam Festus municipium sui iuris vocat. Appianus Italico bello cum Tiburtinis in ciuitatem acceptos Prænestinos disertè scribit. Non tamen diu post L. Sulla victor, quantum ex Tullij Agraria, & Catilinaria colligimus, opido cædibus atq; proscriptionibus exhausto colonos imposuit, agrumque eorum omnem diuisit. At apud A. Gellium lib. xvi. cap. xiii. legimus, Prænestinos à Tiberio Aug. denique impetrasse, vt ex colonia in pristinum municipij statum redigerentur. Sed hæc pro studiosis antiquitatum, quibus pro occasione lubenter subseruio, de Præneste satis hoc loco dicta sint.

T I B V R.

Tibur cum appuleris, perlustra sumptuosissimos illos hortos, quos *Hippolytus Atestinus* Ferrariensis Cardinalis amplissimus ibidem incliuo montis cum permagnifico praetorio statuis antiquis, picturis, & regia prorsus supellectile pleno ante annos aliquot instruxerat prisci luxus & splendoris ad imitationem. Sed quis accuratè satis eius villæ, praetorii, atque hortarum elegantes delicias, politissimamque maximo sumptu culturam explicabit? Quis labyrinthos, lucos, siluas, hemicyclos, ianos, arcus cum antiquis statuis, antraque *Nymphae harum*, ac fontium infinitas scaturigines locorum ubique prorumpentes; item pergularum, & ædicularum topiaria pulcherrima disertè narrabit? Mihi quidem haud facile foret. Descripsit hortos eleganter *Vberius Folietus* Genuensis: nam postea excitari & excoli *Tiburinum* illud *Atestini* Cardinalis coepit. At *Corona Pighius* praedicare satis nequit, qui picturam praetorii istius & hortarum Romæ typis æneis publicatam in tabula mihi ostendit: quorum spectaculum meo iudicio tam multos *Tibur* nunc pellicere, quam ad sese *Roma* tot miraculis visenda pertrahere potest. Nos autem ex dictis tabulis obiter hortos descriptione quadam percurremus in eorum gratiam, quibus nec illos, nec picturam videre contigit. Praetorium in colle complanato regij palatij magnitudine & magnificentia conspicuum exurgit arte symmetrica ad regulam quadrato lapide constructum. A dextris habet hortos seclusos, quos secretos appellant: in quibus fontium marmorei crateres sedecim eructant limpidas aquas: in quorum medio stat *Lanus altior quadrifrons*, quatuor item habens fontes

fontes, speculorum in modum perornatos. A sinistris prætorij spæristerium, aliaq; exercitij loca sumptuosa non desiderantur. Frons autem eius inter fenestras, item propylæum cum duplicibus scalis lapideis, quibus ab utroque latere ascenditur, variis exornatur marmoreis statuis, ac signis antiquis. Ante propylæum in area fons est cum Lædæ statua pulcherrimus. Hinc leni descendens cliuæ collis quatuor in locis in areas oblongas redactus & exæquatus quadruplices ante prætorium peramœnos & spatiosos hortos complectitur: in quos tergeminis vtriusque & à medio scalis lapideis nitidè compactis descenditur & ascenditur: quarum latera per singulos gradus fontium digiti in suos decedentes lacusculos irrigant vtriusque. Horti singuli in classes pulcherrimè distributi suis hemicyciis, exedris, & peristylis ornatissimis sparsim distinguuntur: adeò vt ab vna parte in aliam inambulantibus per ambulacra frondibus concamerata, pergulasque & vias, hedera semper virenti tectas, inter spirantium atque ridetium vndique florum & herbarum plagas ac puluinos mirificam præbeant speciem: varietateque sua detineant atque morentur omnium animos & oculos: dum interim nec satiare spectatorem infinita statuarum ac fontium miracula possint. Nam cum ab area prætoriana deflectis ad dextram, per arbuta & lucos occurrunt statuæ cum suis fontibus: primum *Thetydis*, hinc *Æsculapij* & *Hygie*, dein *Arethuse*, & *Pandore*, mox *Pomone* & *Floræ*. Cum descendis in hortum primum, inuenis ibidem in dextro latere *Pegasi* colossum in Parnasso: sub cuius vngula fons erumpit in altum eximius. Post in silua & rupibus spelæum, vbi apud *Veneris* & *Bacchi* statuas quatuor *Cupidines* cum cantharis fontes effundunt. Vicinus est magnus aquarum lacus, in quem per scopulos deuoluuntur

tur strepentes riui inter duos colossos, *Albunee* videlicet *Sibullæ* vel *Imus*, ac *Meliceræ* filij. Iacent subtus ad lacum *Anienis* & *Herculaneis* fluuio- rum statuæ doliis incumbentes: è quibus item aquas profundunt in lacum, sicut & circum- stantes decem *Nymphæ* ex urnis quæque suis. Iuxta sunt speluncæ binæ, vna *Sibullæ Tibur- tinæ*, & altera *Diana Nemorensis* cum fontibus & statuis pluribus ambæ, ac insuper coralliis vni- onumque conchis pulcherrimis, item pauimen- tis ex opere musæio pereleganter expolitæ. Hinc si pergas in alterum horti latus, ibi à longè Ro- ma conspicua est ex hemicyclo magno, qui me- morabilium eius vrbs ædificiorum formas ac monumenta vetera coram bellè repræsentat. Nam vides in eius hemicycli planicie media *Romam* deam bellatricem in septem collibus se- dentem: Quæ statua est ex *Pario* marmore hu- mana statura maior, forma viraginis in tunica breui, succincta, nuda genu, cum caligulis mili- taribus; cui suspensus ab humero dextro bal- theus cum parazonio. Caput eius est galea te- ctum, hasta manus armata, brachiumque sini- strum clypeo. Sedet, vt dixi, media inter vrbs suæ miracula. Stant enim hinc inde circum ce- lebriores ædes sacræ *Pantheon*, *Capitolina* templa, circus, theatra, amphitheatra, columnæ, cochli- des, obelisci, & mausolea; arcus item triumphales, pyramis, aquæductus, & thermæ. Nec deest *Tiberis* deus à dextris cum lupa & gemellis in urbem suam ex urna capaci fluuium profun- dens. In cuius alueo est insula in nauis lapi- deæ formam facta, in medio obeliscum erectum gerens pro malo, templisque quatuor onusta: ni- mirum *Æsculapij* in puppe, *Iouis*, *Berecynthiæ*, & *Fauni* in prora.

Si postea descendis in hortum subiectum, habes à sinistris sub hemicyclo grandi dicto vi-
ride

ride inter rupes fontibus irriguas nemus: *Ornithodeium* nuncupare poteris, vbi visuntur in arborum ramis auicularum canorarum imagunculæ plures, quæ velut automata quædam plaudunt alis, cantillantque concentu dulcissimo, quasi viuæ, per ramorum secretas fistulas arte hydraulica, ventis & aquarum motu concitata. Cum autem, artifice procurante, prodit in conspectum ex latibulis bubo, subito conticescunt omnes: & eodem se postea subducente, concinunt denuo suauiter. Nec procul inde in horti illius medio stagnum rotundum ingens est, in quo labrum capax cum fonte *Draconum* gurgites aquarum vehementes è buccis euomentium. In eorum medio tubus exurgens aquas copiosas horrifonis cum bombis, tanquam tonitruis quibusdam in altum eructat. Vltèrius si ad dexteram procedis, ad *Natura* speluncam statuis multis ornatam venies. Ibidem miraberis hydraulū, multis fistulis politissimis compactum organum; quod non follibus, sed aquis agitatum reddit per multiplices sonos musicum concentum artificiosissimum.

Subsequentē hortum tertium exornant non solum fontes, sed & viuaria cygnorum, eximiorumque piscium, situ, & formis eleganter distincta. In maioribus tribus metæ quædā, quas sudantes appellant, termini que in marginibus dispositi, tantam vim aquarum in summam altitudinem eiciunt: vt aërem vicinum refrigerent non solum, sed etiam procellas ac imbres cælestes imitentur, pluuiæ que vehementis strepitum in aquis faciant, & ventis spirantibus procul etiam dissita conspergant & irrigent. Iuxta hæc viuaria, vasti *Oceani* species apparet in hemicyclo, theatri in formam facto. In eius medio quadriga marmorea, conchæ *Veneris* marine in modū facta, iunctis quatuor hippocampis

pis est conspicua: in qua stat colossicus Neptunus, tridentem intentans.

Si rursus descendas in infimum hortum, ad rupes occurrent fontes hinc *Tritoni* ac inde *Veneris Cloacine*. Et in reliqua planicie sub piscinis quatuor inextricabiles labyrinthi inter hortulos nobilium plantarum exoticarum quatuor alternatim dispositi sunt: ubi & ingressus egressusque in hortos datur per portam peramplam, ex quadrato lapide Tiburtino magnificenuissime constructam. Hæc quidem de Tiburtina villa Hippolyti Cardinalis Atestini iam dicta sufficiant.

In templo inter alia visu dignum occurrit admirabilis sumptus & artificij ex vario marmore fabrefactum monumentum cum statua ex Pario magna eiusdem Hippolyti Cardinalis Atestini, cuius ossa reliquiaeque sunt ibidem conditæ. Hinc perlustra opidum, & quicquid in eo visu dignum est. miraberisq. in primis præcipitem *Anienis* fluij ex altis rupibus lapsum, & ut

præpere cursu

Fument, ac multa sudent adspergine cautes.

Vix unquam igitur ibi nebulæ, ventique desunt. Et quemadmodum ascendentes à cataractis in altum nubes sudo serenoque cælo; sic & in solem obiectæ irides frequentissime procul intuentibus apparent. Fama, veterumque scriptis fluius hic celebris est: ex monte Trebanorum oriens, tres amœnitate nobiles lacus, qui & opido ipsis subiecto nomen *Sublaceum* dedere, perfluit. Eos Tacitus *Simbruina stagna* videtur appellare, scribens *Annalium* XIV apud illa fuisse Neronis villam *Sublacensem* in finibus *Tiburium*, cuius etiam Frontinus *de aqueductibus* meminit. Inde per montes & silvas decurrens *Anio* iuxta *Tibur* ex editissimis rupibus præcipitatur in subiectos campos maximo cum fra-

T

gore

gore molas aquarias plurimas variis locis exercens. Alicubi inter scopulos & saxa delapsus, sui magnam partem recondit, quam alibi tamē in descensu largiter reuomit. Quin ad montium radices per imam planiciem egelidis venis sulphureis per subterranea metalla deriuatis sparsim erumpit, quas *Albulas* vocant à colore feri lactis, cui similes videntur. Medica virtute multa pollere dicuntur tam in potu, quam balneis, vt etiam Strabo testatur. Plinius eas vulneribus mederi scribit. Neque solum *Albulae*, sed & *Albunee* supra Tibur, atque *Anien* ipse vi quadam sua naturali consolidant, & adglutinant corpora quæuis, verum & virgulta, ligna, folia, vel herbas, aliaque solidiora, quæ perflucte contingit, cortice lapideo sensim obducunt, sicut & antè disserimus. Hoc minis videbitur mirum latumias ac montes in agro *Tiburti* circum *Anienem* diligenter contemplantibus. Apparebit his etenim, quod etiam scopuli cautesque sæculorum successu ex aquis ibidem concreuerint; & in planicie lacus atque paludes multis in locis in solidum lapideumque solum. A cataractis circum antiquas veterum ædificiorum reliquias atque vestigia ducere: quæ *Tiburti* plurima, visuque dignissima reperiuntur: licet nunc ea ciuitas, nō secus ac ipsa Roma totaque Italia, maiestate Imperij collapsa, cladibus bellorum multiplicibus adstricta iaceat: cum prius, ea florente, suburbanis principum, ditissimorumque ciuium prædiis circumuestita triumpharet voluptatum omnium genere, propter cæli temperiem ad æstiuandum salubrem ac commodam, & soli fecunditatem incredibilem. *Græcos* conditores opidum habuisse constat, sed quænam fuerint, antiquitatum Italix scriptores dissentiunt. At plures conueniunt in conditore *Garillo*, quem *Arcadem* nonnulli, & præfe-

præfectum classis Euandri fuisse volunt: Argi-
uum alij, filium scilicet *Amphiarai* vatis quem
post patris ad Thebas prodigiosum interitum,
tradunt oraculo iussum venisse in Italiam mul-
to ante bellum Iliacum, cum gentilitate sacrifi-
que suis omaibus: atque auxilio vetustæ cogna-
tæque gentis Oenotriorum Aboriginum ex-
pulsisse ex iis locis Siculos, ac denique *Tiburci*
maioris filij sui à nomine *Tibur* opidum Siculis
creptum appellasse. Nec discrepat admodum
ab hac opinione Plinius, qui libro naturalis hi-
storix xvi. de arborum ætate scribens, asserit
ætate sua tres ilices durasse apud Tiburtes, a-
pud quas eius opidi conditor *Tiburtus* inau-
guratus fuerat. Sed *Amphiarai* filium hunc,
non nepotem dicit fuisse, qui vna ætate ante
bellum Iliacum, & cum duobus fratribus *Cora*,
& *Caullo* in Italiam venerit, opidumque à suo
nomine, vt maior natu, inaugurarit: qua in opi-
nionem videtur & *Virgilius* esse libro *Aeneidos*
vii. Verum *Horatius Catilli mænia Tibur* ap-
pellauit, aliorum opinionem sequutus. Quam-
diu igitur ante Romam conditam hoc opidum
steterit, ex iam dictis colligere est. Colebant
inprimis *Herculem Tiburtis* singulari religione
velut tutelarem ac Græcanici generis deum: cu-
ius festo quotannis die, magna ibidem populi
multitudo confluere ad sacra solet. Erat & sor-
tium oraculis celebre templum, non minus quam
Buræ in Achaja, cuius *Pausanias* meminit.
Hinc *Stattius* poëta in *Manlij* sui *Tiburtino* ce-
cinit, eius ob elegantiam villæ *Tibur* etiã *Pre-*
nestinas *fortunas* cum sortibus suis migrare po-
tuisse, vt ibi responsa darent, nisi *Hercules* lo-
cum iam occupasset. Sed poëtam ipsum au-
diamus:

*Quod ni templa darent alias Tirynthia sortes,
Et Prænestinæ poterant migrare sorores.*

T 2

Sororea

Sorores quidem appellat, quod sub duarum sororum personis colerentur, videlicet *bonæ, malæq; fortune*. *Herculis* quidem ibi templum autumant illud fuisse periti antiquitatum, quod sub monte ad viam Tiburtinam videtur. Et altera fuit ibidem ædes *Herculis Saxani*, sicut docet nos titulus antiquus marmori insculptus, qui translatus nunc extat in foro, parietis domus privatæ inferrus huiusmodi:

MERCVLII. SAXANO. SACRVM
SER. SVLPICIYS. TROPHIMVS
ÆDEM. ZOTHECAM. CVLENAM
PECVNIA. SVA. A. SOLO. RESTITVIT
ÆDEM QVE. DEDICAVIT. K. DECEMB
L. TVRPILIO. DEXTRO. M. MAECIO. RVFO. COS
EVTYCHVS. SER. PERAGENDVM. CVRA VIT.

Ædes autem hæc ubi fuerit, obscurum nunc est. Colligunt tamen nonnulli differentiæ causa *Saxanum Herculem* ideo nuncupasse Tiburtes, quod eius ædes in saxo posita fuerit, non secus ac apud insubres Mediolani à situ templi *Herculos in petra* dictus fuit. Videndum itaque numquæ adhuc extat in rupe posita non procul à cataractis ædes rotunda sine tecto, sumptuosi operis, ex marmore, atque artis eximiæ, Saxani sit *Herculis*, & culti ibidem: ut scilicet Anienis alueum compesceret, & agros ab inundationibus tueretur. Huius enim dei in tutela terram firmam esse putabat vetustas, qui idcirco colabatur in terrarum finibus prope portus, naualia, fluminumque præcipitia. Causam inquit etiam pulchrè poëta Statius, Surrentinum prædium sui Pollij describens; quod ad portum in litore ibidem erat iuxta Neptuni, & *Herculis* sacras ædes. Sic etenim cecinit Silvarum lib. 1. 1.
*Ante domum tumide moderator cerulus vnde
Excubat innocui custos laris. Huius amico
Spumans templa salo. Felicia rura tuetur*

Alciades

Alcides. Gaudet gemino sub numine portus.

Hic seruat terras, hic seum fluctibus obstat.

Quin & libro III. fingit Herculem ad templū sui fundamenta præparanda ibidem positis armis operi infudare, validaque solum deforme bipenni ipsum fodere, *asperaque inuita perfringere visce: a terra: vt ipsius poëtæ verbis ferè dicam.* In hunc modum fabulatur *Herculem* opera quæque laboriosa atque ardua in vsum humanum perpetrasse, cum orbem terrarum peragraret. Atque ipsum monstra non solum sustulisse, hoc est, subuertisse tyrannides, potentatus prauos coercuisse, atque nefaria malignorum punisse scelera; verum etiam desertis in terris vrbes, oppida, & castra condidisse, portus, & naualia construxisse, vias difficiles atque imperuias minuisse, damnosa auertisse flumina, & fluctibus marinis opposuisse claustra; hoc est, terminis, legibusque iustis inter discordes populos dimisse bellorum semina, pacem, atque amicitias vbique conciliaffe, negociationibus atq; commercijs inter ignotas ac longè distitas gentes viam aperuisse. Et propter hæc similiaque beneficia templis vbique locorum, & diuinis honoribus cultum, cognominaque vel à factis vel à locis, in quibus colebatur, diuersa sortitum esse ferunt. Hinc *Gaditanus* apud Iberos, *Marcusanus* apud Batauos, *Monæcus* apud Ligures, *Baulius*, & *Surrentinus* apud Campanos appellatus à locis fuit. Itaque *Tiburis* atque *Saxanus* apud Tiburtes dictus est, atque vicissim *Tibur* ipsum *Herculeum*, vt Strabo, Martialis, & alij testantur: quasi totum hoc municipium eius dei sacris initiatum esset. Quin & in prætorio Tiburti cum ceteris diis *Hercules*, non secus ac Romæ in Capitolio *Iupiter*, colebatur: nec non inter ordines concilij publici, atque sacerdotiorum, *Augustales Herculanæi* dicti sunt ibidem, & magnæ digni-

tatis erant: quod ipsū per titulos, & epigraphas ex marmoribus antiquis ibi collectas abundè probatur. E quibus exemplum vnum vel alterum hīc adiicere lubet, studiosorum antiquitatis in gratiam, quibus deesse non possum.

*Tiburī in S. Vincentij
sacra aede.*

HERCVLI
TIBVRT. VICT
ET. CETERIS. DIS
PRAET. TIBVRT
L. MINICIVS
NATALIS
COS. AVGV
LEG. AVG. PR. PR
PROVINCIAE
MOESIAE. INFER
VOTIS. SVSC

*Ibidem in descensu montis
in ipsa via fragmentum*

C. SEXTILIVS
V. V. TIBVRTIVM.
LIB. EPHEBVS
HERCVLANIVS
AVGVSTALIS

Item in summo templo.

C. ALBIVS. LIVILLAE. &
THYMELVS. HERC
AVGVSTALIS.

Illustravit item *Tibur* antiquissimis temporibus *Sibullarum* decima, quam *Albuneam* Latini, *Leucorheam* Graeci nominarunt, diuinis eam colentes honoribus: ideoque lucum cum delubro fonteque propter aquarum albedinem eiusdem cum ipsa nominis illi sacrarunt supra *Tibur* in montibus, vbi natam, oraculaque dedisse ferunt: cuius *Maro* poeta *Aeneidos VII.* & eius commentator *Seruius*; item *Horatius* & eius interpretes mentionem faciunt. Ceterum his edoctus, *Romam* inde contendes: atque ex via deflectens ad laeuam, peragrabis *Aeliam Tiburtinam Hadriani Imp. villam* in cliuo montis positam, & vrbis peramplae, sed miserandum in modum prostratae desertaeque forma protensam. Stupebis inter tot immanes aedificiorum superbiorum ruinas ductus, nec credere poteris villam vnam fuisse, videns tot praetoria, porticus, aedes sacras, aquaeductus, balneas, atque Laconica,
Thea;

Theatrum insuper & amphitheatrum, & quicquid ambitiosæ structuræ ibi residuum. Sed in primis est conspicuus in summam altitudinem euectus murus, atque ita in longum directus in meridiem, ut duorum stadiorum habeat ambulationis circuitionem, quam Græci δίαυλον, teste Vitruvio, vel etiam περιεργμίδα vocare consueuerunt. qui murus ab altero semper latere sole splendente, commodam præbet umbram, horis maximè quibus exercenda sunt corpora: ut stadia sudo cælo se exercentibus pateant duplicia, vel in umbra, vel in sole; ad decursiones, aut palæstras, deambulationesve subsidiales. Quàm immensis autem sumptibus hæc villam exædificarit *Hadrianus*, non solum ruinæ demonstrant: verum etiam *Spartianus* in eius vita declarat, scribens ipsum celeberrima provinciarum, atque urbium loca ibidem effinxisse, & imitatum fuisse, nec non nominibus suis inscripsisse, velut *Lyceum*, *Academiæ*, *Pæcilen*, & *Prytaneum Athenarum*; *Tempe Thessaliæ*, *Cano-pum Ægypti*, & similia. Item ne quid prætermitteretur, etiam *Inferos* ibidem effinxisse dicit. Et hæc quidem loca propriis & aptis suis ornamentis, ex quibus cognosci possent, instructa quin fuerint, non est quod dubitemus: nimirum signis, picturis, & emblematis; atque etiam statuis, & hermis illustrium hominum, qui vel præclaris gestis, vel scriptis illa loca quondam celebrarunt: quæ cuncta bellorum clades, barbarorum ac temporum iniuriæ dissiparunt atque perdiderunt. Equidem memini, cum olim iuuenis agrum *Tiburinum* hæcce indagandi studio percitus sæpe percurrerem, atque etiam diligenter perscrutarer, me non pauca repperisse similium ornamentorum ex eius villæ ruinis extractorum præclara monumenta. me quoque tum è latebris protulisse hermarum

truncos plures è villæ dictæ locis à Spartiano nominatis (vt certò colligimus) sublato, & in ædificia vicina translato: in quibus legebantur adhuc illustriū Græcorū nomina, quorū vultus expresserant, characteribus Græcis insculptæ: scilicet, *Themistoclis, Miltiadi, Isocrati, Heracliti, Carneadi, Aristogitonis*, & aliorum: quos truncos indicio meo nō diu post Iulius tertius Pontifex Max. colligi transuehiq̃ Romam curauit, ad exornandos hortos suos, quos ad Flaminiam viam citra pontem Muluium magnis impensis tunc excolebat, à Mœcenate doctorum hominum Marcello Ceruino Cardinale S. Crucis certior de his factus.

Cum ex Aeliæ villæ ruinis te tandem explicaueris, Tiburtina via Romam perges. In itinere tum perlustrare obiter licet occurrentia veterum monumenta: atque imprimis in Anienis ripa *Plautiorum Siluanorum* ingens mausoleum, ex saxo quadrato constructum iuxta pontem, qui viam antiquam ibi ab vtraque fluminis ripa coniungit: & *Lucanus* vulgò (causam ignoro) nunc appellatur: *Plautium* verò pontem vocare quidam docti malunt, & arbitrantur à triumphalibus istis *Plautiis*, quorum elogia in ipso mausoleo leguntur, & viam munitam, pontemq̃ factum fuisse: cum maximè iam vsu receptum esset ex ordinatione D. Augusti, teste Suetonio: vti triumphales ex manubiali pecunia vias per Italiã munirent. Accedit quòd in tertio *P. Plautij* elogio (cuius tabula quamuis iam dudum ex mausoleo deciderit, exemplum apud antiquitatum studiosos adhuc extat) legatur, inter honorum eius titulos ipsum ex auctoritate Ti. Claudij Cæsaris Aug. curatorem viarum sternendarum à vicinis lectum fuisse.

M. A N T. M V R E T I
T I B V R,

Q Vicumque Herculei spectabit Tiburis arcès,
Quà pater Hippolytus, sacri pars magna Se-
natus,

Curva Deùm, loca perpetuo priùs aspera saxo
Mollit, & leni iussit mitescere cliuo,
Omnia deprenâet longè superantia famam.
Nec tam regifico constructa palatia sumptu,
Auroq; illusas ades, radiatâq; tecta,
Quàm semper virides mecum admirabitur hortos,
Et gelidos fontes, & aquam in sublime volantem,
Seq; in multiplices vertentem, ut Protea, formas.

Præcipuè tamen illi animum nouitate mouebit,
Excisus, res mira, silex, rupesq; cauata,
Et via facta manu longi per viscera montis:
Quà se Anio pater insueto peruolueret alueo.
Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus,
Exit, & arboribus gelida non inuidet vnda.

Stant habiles propter Nympha, lymphâsq;
paratis

Exceptas urnis in vasa capacia fundunt:
Parte alia ipse suis altricibus adstât Iacchus,
Materniq; memor casus, flammâq; paterna,
Gaudet aquis, illisq; libens sua munera miscet.

Dum stupeo tã multa videns miracula verum:
Ecce nouus procul alituum concentus ad aures
Fertur, & insolita mentem dulcedine tangit.
Aspicio: & gressum propius fero. corpora cerno
Parua ex ære auium, aratis nitentia ramis,
Dadala queis variam tribuit sollertia vocem.
Quamcumq; adspicias, delusus imagine, verans

T S

Esse

Esse putes volucrum; nisi quod non euolat usquam:
Sed ramis affixa suis cantu aethera mulcet.

At vera mirantur aues: & cedere dum se
Turpe putant, liquidis late omnia questibus im-
plent.

Hic Luca egregius labor est, quem Sequana partu
Ediderat, Siculi renouantem inuenta magistri.

Quid? quem non moueat cygnum mentibus
adulter,

Illudens simili spirantem è marmore Ledam,
Delitijsq; suis & aquarum murmure latus?
Multaq; praeterea veterum simulacra deorum,
Artis opus prisca. cunctos ve:ùm arduus inter
Eminet Alcides: qui spectans omnia circum,
Hesperidum veteres hortos pra Tibure temnit.

Sed quid ego hac versu nequidquam includere
tento?

Iam pridem exiguum praescripti carminis orbem
Excessi: & actus semper maiora supersunt.

I D E M.

Delicia veterum Tibur voluentibus annis
Conciderat, priscum perdidit q; decus.
Et nusquam riuus, nusquam pomaria, nusquam
Vlla super tanti signa decoris erant.

Illae loca antiquis toties celebrata poëtiis
Horrebant turpi squalida facta sibi.
Mœrebant erepta sibi sua gaudia Nympha,
Languentes Anio mœstus agebat aquas.
Omnia tempus edax ita deformarat; ut hospes
Quareret in medio Tibure, Tibur ubi est?
Non tulit hanc speciem diuini pectoris heros
Hippolytus, sacri gloria magna chori.
Ille loco senium absterxit vultusq; priores,
Reddidit, & solito inssit honore frui.

Iliud.

Illius imperio iussa reuirescere syluae,
 Coeperunt sparsis luxuriare comis.
 Ille nouos passim fontes emergere iussit,
 Nec mora fit: fontes prosiluisse noui.
 Quos circum statuit priscis egesta ruinis
 Plurima Phidiaca signa polita manu.
 Ipse Anio frontem pallenti incinctus oliua
 Affuit, & proprias consociauit opes.
 Iure igitur fontesq; sacri, siluaq; virentes,
 Certatim Hippolyti nomen ad astra ferunt:
 Et quoties molli increpuit leuis aura susurro,
 Hippolytum alternis vocibus ingeminant.

IULII ROSCII HORTINI

AD M. ANT. MVRETVM,

dum Tiburi per aestum ageret

CIC. IO. LXX.

TIBURTINAE.

MVrete eloquij decus, & lux maxima vatam,
 Cui duplici exornat laurus honore comas.
 Seu propter riuu trepidantis leniter undam,
 Percutis arguta mollia fila lyra:
 Seu Graia, aut nostra captus dulcedine lingua,
 Facunda aestiuum conteru arte diem.
 Accipe missa tibi deuoti munera Iuli.
 Munera qua absentemittere cogit amor;
 Nec mirere rudes numeros quod Epistola reddit,
 Nec bene distinctus ludit in aure sonus.
 Flamma furit, sauo latrat canis improbus igne,
 Et Nemea fundit terror ab ore faces.
 Non licet urbanis nobis captare quietem,
 Tanto nox aestu languida membra quatit.
 An rursus Phaeton terris incendia miscet,
 Et patrios frenat non bene sanus equos.

Nec

Nec tu Phœbe tuos audis iactare querelas,
 Aurea non vates relinquere plectra vides?
 Ter laudes ego Marce tuas dum dicere tento,
 Quaque tibi aeternam facta dedere diem,
 Ter vox fracta meis raucis in faucibus hæsit,
 Ter cecidere mea plectra sonora manu.
 At tu dum tellus ardet, dumque aëstuat aër,
 Incolis Argæi Tiburis hospitia.
 Istic auratas demulces carmine quercus,
 Et flectis dociles ad tua plectra feras:
 Inter Palladias oleas spirantibus auris,
 Inter lympharum murmura membra leuas.
 Hinc tibi concha nitet variis distincta lapillis,
 Hinc redolent flores, hinc vaga cantat avis.
 Illinc Phœbea præbet umbracula lauri;
 Ostentant Nympha florea ferta manu.
 Undique conciliant prædulces flumina somnos,
 Et cum tercentum fontibus Albunea.
 Adsunt Aonides, fidibusque decorus Apollo,
 Et salit ante tuos Gratta amica pedes:
 Nec non docta Pales festas agitare choreas
 Audet cum Satyris conseruisse manus.
 Sape ex de vitreis surgunt Nereides undis,
 Sape Anio placidum tollit ab amne caput.
 Hic per te Cyrræ superat, celebremque Aganippom,
 Se quibus irriguis Gratta iactat aquis.
 Ergo mi placidum per dura silentia noctis
 Lathoidem reddas, Lathoidaque chorum.
 Æstiuo ut releuans membra irrequieta calore,
 Attingam Aoni stagna beata iugi.
 Illic non radiis calum inflammatur acutis;
 Sed Ver perpetuum est, grataque temperies.
 Te duce, sublimem tollit quem gloria fandi,
 Et Musa doctos edocuisse modos,

*Perdiscam eloquium, cantusq; adiungere nervis,
Quando Virgilio es, nec Cicerone minor.*

Ad eundem Tiburtina secunda.

Nunc vaga conspicio voluuntur sidera mota,
Claraq; candenti Cynthia luce micat.
Nox filet, & siluis volucres, armenta q; campis,
Et placidus pisces per mare somnus habet.
Solus ego granibus confectus pectora curis,
In somnes oculos nocte cadente traho.
Ac postquam illuxit, maestus peto summa Quirini,
Rura nimis Domino facta superba tuo.
Impletur clamore nemus, resonat q; querelis;
Attamen hei misero fert mihi nullus opem.
Huc illuc rapior nunc vocis imagine lusus
Sive tua Pinci, Romule sive tua.
Hinc etiam umbrosos saltus, redimita q; siluis
Lustra adeo, rancus te q; subinde voco.
Te voco; sed frustra. Nam vox respondet ab antris
Sola; sed aspectus effugit illa meos.
O quoties Zephyri deceptus murmure, & aura
Sum ratus optatos insonuisse pedes?
Quid profunt Musa, si te Murete recessus
Argae retinent Maris ab Vrbe procul?
Heu sine te non plectra inuent, non Palladis artes
Laurea non nostris grata sit vlla comis.
Felix o Tibur, nimium felicia rura
Sulphureis Anio quarigat vber aquis.
Vos iuuat eximium per amoena silentia Vatem
Cernere, Pierios ore cedere modos,
Dulcia q; auratis sociantem carmina nervis,
Sive tuis Sappho sive Corynnia tuis.
O utinam tibi me comitem per rura dedissem,
Et studiis possem semper adesse tuis.

Nunc

Nunc quoniam iublata mihi mea gaudia cerno,
 Et quo nil nobis carius esse potest:
 Fonte sub umbroso lacrimas, gemitusq; profundo,
 Corde trahi: in lacrimas lumina abite nonas.
 Donec fausta dies redeat qua redditus Vrbi
 Aspectu exhilares Romula lecta tuo.
 Fronde Pater viridi cinget tunc tempora Tybris,
 Tunc & in Hortinos latior ibit agros:
 Tunc septem colles discretaeque collibus arua
 Pro spinis passim lilia cana ferant.
 Interea assiduum charta lenire dolorem,
 Me iuuat. Est gemitus charta medela mei.

Ad eundem Tiburtina. III.

H Actenus assiduis lacrimis lenire dolorem,
 Mestaeq; cum lacrimis ora rigasse piis.
 Iam cessere meum, viuit pars pectoris una,
 Pectoris atque tui pectoris atque mei.
 Irrita Tartareis fuerat qua missa cavernis,
 In latebras celeri Mors fugit ecce pede.
 Scilicet admirata animum, teneramq; iuuentam
 Riparij, & roseo quod micat ore decus:
 Secum ira insfruens dixit: felicia viues
 Secula non vlllo tempore digne mori.
 Si fera Mureti poterat Mors ferre querelas,
 Et longos gemitus quos Anio retulit;
 Illa vel Hircanis poterat nutrita sub antris,
 Diciet, aut rigidas vincere corde feras.
 Nos lati interea celebremus rurus honores
 Dum festos ducit rustica turba choros.
 Huc Lenae veni, nigris cui nexa corymbis,
 Cornua inexhausto sparsa liquore madent;
 Sed iuuenis molliq; veni lanugine qualem
 Te primum vidit mistam Ariadna choris:

Et palla illudat talis, niteatque cothurnus,
 Et crepet ad Phrygios tibia curua modos;
 Dum licet Alphasibaeus oues oblitus, & agnos,
 Finget ad vndenos dulcia verba pedes;
 Nais, & immistis colludet amica Napais,
 Nectet & hyblaeus florea ferta rosis.
 Et vos ferte caput vitreis Sebethides undis,
 Naiades, & comptis Nympha Aniena comis;
 Nam vestras miserata preces, miserataque fletus,
 Aurea de calo prospicit arua Ceres.
 Tu quoque dum varios exculiti ruris honores
 Suspicias Antoni fluminis hospitia;
 Custodes nemorum spectas de rupe propinqua,
 Quiue graui semper sulphure campus olet:
 Et modo felici obseruas vaga murmura cura,
 Murmura qua saliens lymphæ Aniena mouet.
 Mecum cantando mordaces exime curas,
 Tangeque de lacrimis plectra rigata tuis.
 Te cumulare iuuet veteri thrystalla lyao,
 Qua circum ex apio lapsa corona regat.
 Sint placidis visenda tuis conuiuia mensis,
 Pocula sint vario conspicienda mero.
 Post tristes hyemes redeunt bona gaudia, dura
 Tempora post, surgit facta serena dies.

M. Antonij Mureti Tumulus.

Hic Marci caros cineres Roma incluta seruat,
 Quos Patria optasset Gallia habere sinu.
 Stat colle Hortorū tumulus: stat proximus astris,
 Qua propius puro contigit ille animo.
 Tu sacros latice lacrumans asperge Viator,
 Et dic: Heu lingua hic fulmina fracta iacent.

Situs est M. ANT. MURETVS de literis opt.
 merit. Romæ in colle Hortulorum ad S. Tri-
 nitatis altare summum fratrum Minignorum.

I N

IN LVCVLLANVM

MARCIS SYTICI AB ALTAEMPS

Sacri imperij Principis, & S. R. E.

Cardinalis ampliff.

Iulius Roscius Hortinus.

Lvculli sedes, felicia rura, recessus
Musarum, casta Procerum, Sacriq; Senatus
Delicia, Mons aeterno celebrande Dracone,
Pontificum hospitium, fortunatissima tellus
Alcinoui pralata iugis, quam Marcus honore
Extulit, & duro iussit mitescere cliuo.

Hic quocumque oculos vertam, frondosus Iae-
cho,

Assurgit collis locuples, baccaq; virescit:
Hac campos lustrare iuuat, quae Thuscula
Nympha

Ludere saepe solet, Dryadum comitante choreas:
Hac lucis errare sacris, & rupibus altis;
Quas armata manus iaculis, hastaq; sonanti
Delia venatu assiduo, cursuq; fatigat.

Hic non sauit hyems, acres non duplicat aestus
Syrius; aspirat Zephyris sed lenibus aether.

Quis riguum, quis pingue solum canat: ubere
vena

Exilit & viridi cingens iuga margine Lympha
Perstrepit, in fontemq; coit, sic flumine sacro
Castalis excurrens sese Permesside miscet.

Aspicis, ut sociata hederis serpentibus ulmus
Mentito ornatu liquidas assurgit in auras?
Aurea prapandit suspensam porticus unam,

E

Et Domino gaudet praebeare umbracula vitis,
Dum canis exercentur aues, Philomela perem-
ptum

Plorat Ictum, dulciq; sono nemus omne resultat.

Hac campo data cura prior. Maiora supersunt
Quae referant alij: splendent tecta aurea, quorum
Non nostrum est breuibus laudes includere
chartis.

Id decus est maius quam quod vel Hymettia saxa,
Vel Lybica exaquent rupes vel molibus astra
Attingens Memphis, Regumq; elata sepulchris.

At tu magne ALTEPS, Luculli nobilis
haeres

Urbanos linquens strepitus, curisq; solutus
Hic requiem petis, atque agiles ad sidera sensus

Extollis terra oblitus, rerumq; minorum,

Mente Deum pura meditans, sede q; beatas.

Hinc robur iuuenile redat, florentibus annis

Quod fuerat, cum te latis Germania campis

Ensecoruscantem, patris cum corneret Ister

Abluere hostili perfusam sanguine dextram.

Victor oua: è duplici Virtus clarissima seruo

Tempora praeingit; pace & te astollis & armis.

DE ITALIAE CIVITATIBVS
VERSUS ITALICI.

F Amatra noi Romapomposa & santa,
 Venetia ricca, saggia, & signorile,
 Neapoli odorifera & gentile,
 Fiorenza bella tutto al volgo canta,
 Grande Milano in Italia si vanta,
 Bologna grassa è Ferrara civile,
 Padoua forte è Bergamo sottile,
 Genoa di superbia altiera pianta,
 Verona degna è Perugia sanguigna.
 Bressia L'armata è Mantua gloriosa,
 Remini Buona & Pistoia Ferrigna,
 Siena de bel podere Lucca industriosa,
 Furbi bizarro, & Rauenna benigna,
 E singallia del ania noiosa,
 E Capua amarofo,
 Pisa Frudente, & Pesaro giardino,
 Ancona del bel porto pellegrino,
 Fedelissimo Urbino,
 Ascoli tondo è longo Recanante.
 Foligno dello strade in Zuccarate.
 Et per da cielo mandate,
 Le belle donne da Fano se dice,
 Ma Siena poi tra l'altre piu felice.

ITA-

ITALIAE VRBES CLARORVM
IURIS CONSULTORVM
ortu celebres.

Nico. Leorini Silesij.

Iurisconsultos anteit dux Bartolus omnes,
Quo Saxoferratum sonat.
Proximus huic Baldus, gemino cum fratre rogato,
Perusia decus sua.
Tertia palma datur Paulo, cui patria Castrum,
Post hos Iason obtinet.
Primas luce aliis prior, & prior ordine cunctis,
Quo gaudet vrbs Insubrium:
Alciato pariter magno, Decioq; superba,
Ceu Butrio Bononia,
Marsilioq; suo, & Salicero, Azoneq; plaudit,
Accursio Florentia.
Brixia Lanfranco, felix Verona Cepolla:
Et Alberico Bergamum.
Cumq; suo Maria, Ferraria clara Felina,
Et Alisarato Patavium.
Et te Ferrari, celebris, Ripaq; Papia,
Patre Curtioq; & Filio,
Deniq; Socino seu Sena superbit utroque,
Et Angelis Aretium.
Si legis hos, cum iudicio lege: deinde reserua
Fori relictos v'sibus.

ITEM

ITEM

POETARVM ORTV
CELEBRES.

M. Val. Martialis.

Verona docti syllabas amat Vatis:
Marone felix Mantua est.
Censetur Apona Liuso suo tellus,
Stellaq; nec Flacco minus.
Apollodoro plaudit imbrifer Nilus:
Nasone Peligni sonant.
Duoq; Senecas, unicumq; Lucanum
Facunda loquitur Corduba.
Gaudent iocasa Canio suo Gades:
Emerita Deciano meo.
Te, Liciane, gloriabitur nostra,
Nec me tacebit Babilis.

Nicolai Leorini Silesij.

Vrbis Venetum Bembo loquitur Balbosque
Poetas,
Naugeriosq; suos:
Mantua Virgilij Capilupos numine plenos,
Castiliosq; duces.
At Molsas Mutina, & Sadoletos iactat alumnos,
Cortesiosq; suos.
Brixia Taygetos celebrat, Faustumq; Sabalum,
Caesarem cum Duchio.

Fel-

Felsina cum Bochio commendat Achille Camillos,
Flaminioq; pio.

Te, Dacti, similemq; tibi Florentia uena
Pradicat Angelium.

Te, Celsi, Bigumq; canit Ferraria culta,
Strozipenasq; duos.

Parna colit Vidam, lepidumq; Cræmona Faernum,
Lampriumq; suum.

Cum Fracastorio, Costam Verona recenset,
Scaligerosq; duos.

Luca sed Altilio, Maphæo Lauda triumphat
Aonio Verulum.

Sirenium urbs Iouiane tuo, Syncereq; plaudite
Carmine Parthenope.

FINIS.

